Ludwig Wittgenstein

TRACTATUS LOGICO-PHILOSOPHICUS

Traducere din germană de
MIRCEA DUMITRU și MIRCEA FLONTA

Notă istorică și În ajutorul cititorului
de
MIRCEA FLONTA

Note de
MIRCEA DUMITRU

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

II 5965
182745

Univ. Bucureşti - Filosofie
001975

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale
WITTGENSTEIN, LUDWIG
Tractatus Logico-Philosophicus / Ludwig Wittgenstein.
Bucureşti: Humanitas, 2001
192 p.; 20 cm
Tit. orig. (ger): Logisch-philosophiche Abhandlung.
Tractatus Logico-Philosophicus.
ISBN 973-50-0135-7

1

LUDWIG WITTGENSTEIN
LOGISCH-PHILOSOPHISCHE ABHANDLUNG
TRACTATUS LOGICO-PHILOSOPHICUS
© Routledge, Londra şi New York, 1999
© Routledge, 1922
All rights reserved. Authorised translation from English language edition published by Routledge, an imprint of the Taylor & Francis Group

© HUMANITAS, 2001, pentru prezenta versiune românească

ISBN 973-50-0135-7

Traducerea a fost făcută după originalul german în forma sa definitivă, aşa cum apare în a doua ediţie bilingvă a cărţii publicate de C.K. Ogden în 1933.

Am consultat, de asemenea, cele trei traduceri în engleză realizate de C.K. Ogden şi F.P. Ramsey (1922), D. Pears şi B.F. McGuiness (1961) şi D. Kolak (1998).

Notă istorică

Nici tradiția familiei, nici primele manifestări ale aptitudinilor și înclinațiilor sale nu lăsau să se întrevadă că cel mai mic dintre cei șapte copii ai cunoscutului om de afaceri vienez Karl Wittgenstein se va consacra cercetării filozofice, și anume în una din formele ei cele mai austere.

Bunicul lui Ludwig, Hermann Christian Wittgenstein, evreu german botezat, a fost un comerciant energic și inventiv. El a reușit să adune o avere considerabilă și să înalțe mult statutul social al familiei lui. Fiul său, Karl, tatăl lui Ludwig, a devenit unul din cei mai de seamă industriași ai imperiului austro-ungar, un magnat al oțelului, pe care presa internațională l-a numit, atunci cînd a încetat din viață în 1913, „un Carnegie al Austriei". Mama, Leopoldine, s-a bucurat de o educație artistică îngrijită și a făcut, împreună cu soțul ei, din impozanta casă a familiei, situată pe Alleegasse (astăzi Argentinierstrasse) un loc închinat culturii muzicale, atît de înfloritoare de altfel în Viena sfîrșitului secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Serile muzicale din casa familiei Wittgenstein cîștigau în strălucire prin participarea unor personalități ca marele violonist Joseph Joachim, bătrînul Johannes Brahms, tînărul Gustav Mahler, dirijorul Bruno Walter sau violoncelistul Pablo Casals. Mișcarea avangardistă *Secesiunea*, o mișcare inspirată și condusă de pictorul vienez Gustav Klimt, s-a bucurat de asemenea de sprijinul și ocrotirea lui Karl Wittgenstein. Palatul său adăpostea o impresionantă colecție de pictură de a cărei

completare și îngrijire se ocupa în timpul liber, împreună cu sora cea mai vîrstnică a lui Ludwig, Hermine. Activitățile practice și preocupările artistice constituiau, prin urmare, tradiția familiei. Ludwig, ca și frații săi mai vîrstnici, părea destinat să aleagă între ele. (Unul din frați, Hans, care și-a pus capăt vieții în anii tineri, era considerat un geniu muzical. Paul, cu doi ani mai în vîrstă decît Ludwig, debutase ca pianist concertist în 1913. În primele luni ale războiului mondial el și-a pierdut brațul drept pe frontul de Est. Talentul și voința lui excepțională i-au permis însă să învingă vitregia sorții. Richard Strauss, Maurice Ravel și alți compozitori cunoscuți au scris, la cererea lui, bucăți pentru mîna stîngă și Paul Wittgenstein și-a continuat cu mare succes cariera de interpret.)

Ludwig, născut în 1889, în același an cu Martin Heidegger, nu a dat în anii copilăriei și ai adolescenței semne ale unor înzestrări ieșite din comun. Totul părea să indice că tocmai el va da curs dorinței tatălui ca fiii să se consacre unor activități practice care îmbină interesul tehnic cu cel comercial. Spre deosebire de fratele său Paul, care era atras de flori și animale, copilului Ludwig îi plăcea să lucreze în atelier. (El și-a păstrat toată viața interesul pentru mașini și priceperea în chestiuni tehnice.) Capacitățile sale intelectuale păreau să fie însă mediocre. Studiind în primii ani acasă, cu profesori particulari, el nu a atins nivelul de cunoștințe necesar, îndeosebi la limbile clasice, pentru a putea fi înscris la unul din liceele Vienei. Din toamna anului 1903, Ludwig a frecventat *Liceul real* din Linz, o școală în care centrul de greutate al pregătirii îl reprezentau științele naturii și disciplinele tehnice. (Școala a fost frecventată în același timp, într-o altă clasă, de Adolf Hitler, fapt de la care au pornit, în anii din urmă, scenarii fanteziste.) El nu a atras prin nimic atenția profesorilor. Singura materie la care a luat nota cea mai mare a fost religia. La celelalte discipline calificativele sale oscilau între mediu și satisfăcător. La chimie a trebuit

chiar să repete un examen! Un observator mai atent ar fi putut constata încă de atunci că tînărul Wittgenstein se putea concentra doar asupra a ceea ce îl interesa într-adevăr și că el înclina spre aprofundare, în dauna amplorii și volumului cunoștințelor.

Liceul pe care l-a absolvit în 1906 îi permitea să-și continue studiile doar la o universitate tehnică. În schimb, averea tatălui său îi oferea posibilitatea să aleagă și să schimbe după dorință locul și domeniul studiilor sale inginerești. Ludwig a ales construcția de mașini și Școala tehnică superioară Charlottenburg din Berlin, pe atunci cea mai bună universitate tehnică a Germaniei. Aici a rămas trei semestre, perioadă în care s-a interesat îndeosebi de tehnica aeronautică, dar a beneficiat, totodată, de o instrucție matematică și fizică la nivel universitar. Din vara anului 1908, și-a continuat studiile tehnice la Universitatea din Manchester. Cea mai mare parte a timpului a consacrat-o efectuării unor experimente aeronautice cu zmeie și aparate de zbor în stațiunea de cercetare de la Glossop din comitatul Derbyshire. Cariera care se profila era cea de pilot și inginer de aviație. Totul părea să indice că fiul cel mai mic va veni în întîmpinarea dorințelor tatălui său.

Se pare însă că din anul 1909, Ludwig Wittgenstein a început să fie atras de problematica fundamentelor matematicii, consacrînd tot mai mult timp lecturilor îndreptate în această direcție. Astfel a ieșit la iveală și s-a manifestat pentru prima dată înclinația atît de caracteristică minții sale spre clarificări conceptuale fundamentale. În însemnările pe care le-a lăsat despre fratele ei, sora Hermine susține că interese de acest fel datează încă din perioada berlineză: „În acest timp sau puțin mai tîrziu l-a luat în stăpînire dintr-o dată filozofia, adică reflecția asupra problemelor filozofice, și anume atît de puternic și atît de împotriva voinței sale încît el a suferit intens de pe urma unei vocații duble, în tensiune una cu cealaltă..." Potrivit aceleiași mărturii, tînărul stu-

dent își notasc unele din reflecțiile sale și a călătorit la Jena pentru a le supune judecății logicianului Gottlob Frege. Se pare că acesta din urmă l-a încurajat în preocupările sale și l-a sfătuit să-și continue studiile la Cambridge, cu Bertrand Russell, socotit cel mai eminent și activ cercetător în domeniul logicii și al fundamentelor matematicii. Wittgenstein a sosit la Cambridge, pentru a urma în mod neoficial cursurile lui Russell, în toamna anului 1911. El nu făcuse încă, în acel moment, o alegere între inginerie și filozofie. Russell povestește că înaintea Crăciunului Wittgenstein l-a întrebat dacă crede că are aptitudinile necesare pentru a realiza ceva pe terenul logicii. Profesorul l-a invitat să scrie în timpul vacanței de iarnă o mică lucrare care să-i îngăduie să răspundă în cunoștință de cauză la această întrebare. Încă de la citirea primei propoziții a acestei lucrări, relatează Russell, el și-a dat seama că poate liniștit să-i spună tînărului din Viena că nu ar trebui să devină pilot.

Decizia lui Ludwig de a abandona cariera inginerească nu a fost una ușoară. Tatăl său era grav bolnav și o asemenea decizie îi lua ultima speranță că unul din fiii săi se va consacra unor activități care să continue într-un fel opera vieții lui. Abia în februarie 1912, Ludwig Wittgenstein s-a înscris ca student la Cambridge în domeniul numit pe atunci *Moral Sciences*. Peste două luni, el împlinea 23 de ani. La capătul a doi ani de studii și după prezentarea unei disertații asupra rezultatelor cercetărilor sale, el putea să primească titlul de *Bachelor of Arts* (B.A.), care permitea apoi obținerea titlului de *Master of Arts* (M.A.). (Titlul de doctor a fost introdus la Cambridge abia după primul război mondial.) Cariera și drumul vieții lui Ludwig Wittgenstein păreau să fie acum hotărîte. Într-o scrisoare trimisă lui Russell, în vara anului 1912, el scria: „Nu există nimic mai minunat pe lume decît *adevăratele* probleme ale filozofiei."

Care erau, potrivit convingerii de atunci a studentului lui Russell, „adevăratele probleme ale filozofiei" ? Răspun-

sul, un răspuns prin care Wittgenstein ni se înfățișează drept un continuator al operei lui Frege și Russell, ar fi: probleme *adevărate* ale filozofiei sînt acele probleme care sînt accesibile analizei logice și vor putea primi o soluție prin aplicarea instrumentelor de analiză pe care le oferă noile rezultate ale cercetării logice. Limbajul nu constituie doar un mijloc de comunicare, ci mediul în care ia naștere și se articulează gîndirea. Clarificările conceptuale — clarificări ce pot fi socotite rezultatele esențiale ale activității filozofice — vor putea fi obținute prin analiza logică a limbajului. Iar în măsura în care instrumentele analizei vor fi puternice și demne de încredere, aceste rezultate vor putea fi socotite drept cuceriri definitive. (Vezi, în acest sens, și „Cuvîntul înainte" al *Tractatus*-ului.) Încă în anul 1913, Wittgenstein va afirma în note pe care le-a dictat la îndemnul lui Russell: „Suspiciunea cu privire la gramatică este prima premisă a filozofării. Filozofia este teoria cu privire la forma logică a propozițiilor științifice."

În convorbirile sale aproape zilnice cu Russell din anii 1912–1913, Wittgenstein îl va asista pe acesta în dezvoltarea și aplicarea instrumentelor și metodelor logice ale analizei filozofice, în primul rînd printr-o critică necruțătoare. Mărturiile lui Russell în această privință sînt într-adevăr uimitoare. În primăvara anului 1913, el i-a arătat lui Wittgenstein o parte din manuscrisul unei scrieri de teorie a cunoașterii la care lucra pe atunci. Wittgenstein a reacționat printr-o critică nimicitoare la adresa teoriei judecății formulate în acest text. La sfîrșitul lui mai, Russell îi scria prietenei sale Ottoline Morell că obiecțiile lui Wittgenstein nu au fost pentru el destul de clare; cu toate acestea, „am simțit în oase că el trebuie să aibă dreptate și că a văzut ceva ce mie mi-a scăpat". Iar atunci cînd Wittgenstein a reușit să-și formuleze observațiile critice în termeni suficient de clari, Russell a încetat să scrie mai departe. Într-o scrisoare pe care i-a trimis-o lui Russell din Austria, unde se afla în vacanță, la

sfîrșitul lui iulie 1913, Wittgenstein își va exprima regretul că întîmpinările lui critice l-au „paralizat" pe profesorul său, observînd că ele vor putea fi înlăturate numai „printr-o teorie corectă a propoziției".

Nimic nu părea să satisfacă standardele de claritate și concizie deosebit de înalte ale lui Wittgenstein în afară, poate, de unele texte scrise de Frege. (Cît privește concizia, cultivarea concentrării extreme a ideilor, poate fi amintită o întîmplare semnificativă. Odată introdus în cercul de discuții *Moral Sciences Club* din Cambridge, în toamna anului 1912, Wittgenstein a propus un nou regulament care limita timpul de prezentare al referatelor la 7 minute. În ședința din 22 noiembrie, un domn numit W. Tye a vorbit mai puțin de 6 minute. O săptămînă mai tîrziu, la 29 noiembrie, Wittgenstein a doborît însă acest record. Procesul-verbal al ședinței consemnează că referatul său intitulat *Ce este filozofia?* a durat 4 minute!) Într-o scrisoare trimisă lui Russell din Norvegia, în noiembrie sau decembrie 1913, Wittgenstein își exprima convingerea că el nu va publica în timpul vieții deoarece nimic din ceea ce pune pe hîrtie nu răspunde pe deplin exigențelor sale. Iar în 15 decembrie îi scria din nou: „Mi-aș fi dorit ca Dumnezeu să-mi fi dat mai multă minte ca să-mi devină, în cele din urmă, totul clar; sau ar trebui să nu mai trăiesc!" Wittgenstein nu putea accepta decît ceea ce percepea ca izvorînd din „voința bună" (o expresie consacrată de Kant), și nu din vanitate. Russell se va exprima despre Wittgenstein, așa cum l-a cunoscut în acei ani, în *Autobiografia* sa, în felul următor: „Wittgenstein era poate cel mai desăvîrșit exemplu al geniului așa cum era el conceput în mod tradițional: pasionat, adînc, încordat și dominator."

În centrul discuțiilor și al corespondenței dintre Wittgenstein și Russell, în anii 1912–1914, stăteau cu precădere teme logice, unele cu un accentuat caracter tehnic. Russell ajunsese destul de repede la concluzia că nu mai poate ține pasul

cu exigențele extrem de pretențioase de clarificare conceptuală pe care tindea să le impună elevul său. El se gîndea în mod serios să-i lase locul său la catedră lui Wittgenstein, în care vedea singura persoană capabilă să-i continue cu succes munca. El a surprins-o pe sora lui Ludwig, Hermine, care era în vizită la Cambridge, în anul 1912, cu afirmația: „We expect the next big step in philosophy to be taken by your brother."* După ce Russell a fost convins de Wittgenstein că primele demonstrații din *Principia Mathematica*, lucrare scrisă în colaborare cu Whitehead și publicată în 1910, sînt nesatisfăcătoare, el a remarcat: „Din fericire nu mai este îndatorirea mea, ci a lui să le pună în ordine."

Russell pornea, evident, de la presupunerea că interesul lui Wittgenstein pentru cercetările logice este unul profesional, că acesta aspiră să facă o carieră academică. Nu mică i-a fost de aceea surpriza cînd în toamna lui 1913, Wittgenstein s-a decis să-și întrerupă studiile universitare pentru a trăi și a lucra un timp, cu totul izolat de lume, în Norvegia. El ajunsese la concluzia că viața universitară, socială și culturală din Cambridge îl împiedică să se concentreze pe deplin asupra temelor care îi solicitau mintea cu o intensitate chinuitoare. Russell relatează într-o scrisoare către Lucy Mary Donnelly din 19 octombrie 1913 discuția pe care a avut-o cu Wittgenstein asupra deciziei acestuia de a părăsi, cel puțin provizoriu, universitatea. La obiecția lui Russell că în Norvegia va fi singur, Wittgenstein i-a răspuns că și-a prostituat destul mintea pînă acum la Cambridge în discuții cu oameni inteligenți. Iar la replica lui Russell că este nebun, Wittgenstein a răspuns că își dorește ca Dumnezeu să-l ferească de sănătate mintală (?!). Russell adăuga că, după părerea lui, rezultatele pe care le-a obținut Wittgenstein în ultimele luni, deși nu sînt încă pe deplin sedimentate, țin de ceea ce s-a

* „Așteptăm ca următorul pas mare în filozofie să fie făcut de fratele dumneavoastră." (*n.t.*)

făcut pînă acum mai bun în domeniul logicii. Doar că ceea ce el numea „conștiința artistică" a lui Wittgenstein îl împiedică pe acesta să scrie ceva mai înainte ca exprimarea gîndurilor sale să atingă desăvîrșirea. Russell l-a convins pe Wittgenstein să vorbească în prezența unui stenograf astfel încît cel puțin unele din observațiile lui să fie înregistrate. În acest fel a luat naștere primul text al tînărului Wittgenstein, așa-numitele *Însemnări despre logică*.

Russell pare să nu fi înțeles de la început că decizia lui Wittgenstein exprima și deplina lui lipsă de interes pentru o carieră academică. El mai spera că elevul său favorit se va concentra asupra producerii unor texte care să-i permită obținerea gradelor academice necesare pentru a-i lua locul la catedra de filozofie din Cambridge. Russell nu-și dădea seama că Wittgenstein nu era cîtuși de puțin dispus să urmeze acea linie de conduită care asigură succesul academic: să citească cît mai mult în domeniul său de preocupări, să scrie și să publice cît mai repede. În fapt, singura lui năzuință era să obțină clarificări în probleme asupra cărora gîndea cu un interes pasionat, și anume printr-o abordare frontală și cu totul independentă. Nu a existat probabil un gînditor modern căruia opinia lumii academice să-i fi fost atît de indiferentă. Mult timp după publicarea *Tractatus*-ului, în august 1932, Wittgenstein îi va scrie lui Moritz Schlick, personalitatea conducătoare a Cercului de la Viena, cu referire la publicații ale unor membri ai cercului care reluau unele din ideile sale: „Nu este vorba pentru mine de o controversă de prioritate academică, ci de o chestiune *personală*. Căci în adîncul inimii, ceea ce gîndesc despre mine filozofii de profesie de astăzi îmi este indiferent; eu nu scriu pentru ei..."

În această ordine de idei, cîteva cuvinte despre formația intelectuală și lecturile tînărului Wittgenstein nu vor fi de prisos. Autorul *Tractatus*-ului era înclinat să creadă că în centrul unei culturi stau scriitorii și muzicienii, în genere artiștii. Despre marii poeți germani — Goethe, Schiller, Mörike,

Lessing — și despre Mozart și Beethoven spunea că sînt „adevărații fii ai Domnului". În schița biografică pe care a scris-o după moartea lui Wittgenstein, unul din cei care i-au fost apropiați, Georg Henrik von Wright, afirmă că acesta nu i-a studiat niciodată pe autorii recunoscuți drept clasici ai gîndirii filozofice. El a avut doar o înțelegere parțială a unora din textele lui Spinoza, Hume sau Kant. În prima tinerețe a citit din Schopenhauer și aceste lecturi i-au lăsat o impresie puternică. Pe Kant l-a cunoscut mai ales prin Schopenhauer. Citea cu plăcere dialoguri ale lui Platon. A fost însă influențat cel mai profund de autori situați la granița dintre filozofie, religie și literatură decît de *filozofi* într-un sens mai restrictiv al termenului. Asemenea autori au fost pentru Wittgenstein Sfîntul Augustin, Kierkegaard, vienezii Otto Weininger și Karl Kraus, scriitorii ruși Dostoievski și Tolstoi. Format în mediul culturii vieneze de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, Wittgenstein aspira spre o cultură care va privi muzica, poezia și religia cu aceeași seriozitate cu care era privită știința în lumea în care a trăit, cu deosebire în Anglia. Unele din exprimările sale ocazionale sugerează că nu avea o apreciere prea înaltă pentru ceea ce desemnează în mod convențional cuvîntul *filozofie*. Odată a spus, cu referire la o persoană cunoscută: „Cum poate el să înțeleagă o poezie? Nu înțelege nici măcar filozofia."

Asemenea atitudini și preferințe intelectuale insolite nu erau decît expresii particulare ale unei personalități extrem de puternice, caracterizată printr-o seriozitate morală cu totul ieșită din comun. În relațiile cu prietenii, în gîndire și în exprimarea gîndirii, tînărul Wittgenstein cerea de la el însuși și pretindea de la alții deplină onestitate, claritate, simplitate și consecvență. El nu tolera jumătăți de măsură și menajamente, compromisuri de nici un fel. Era un prieten și un partener de discuție extrem de incomod, adesea greu de suportat. Celor ce-l cunoșteau mai puțin le putea apărea drept arogant și intolerant. Uneori putea fi nedrept. Înzes-

trat cu o fire extrem de sensibilă, lipsit de încredere în sine și înclinat să se judece fără cruțare, Wittgenstein resimțea viața ca pe o grea povară în fiecare din momentele în care nu reușea să se ridice la înălțimea exigențelor sale intelectuale și morale. În primele luni după ce a stabilit un contact strîns cu Wittgenstein, Russell îi scrie lui Ottoline Morell, în martie 1912: „Pasiunea lui pentru filozofie este mai puternică decît a mea. În comparație cu avalanșele sale, ale mele apar ca rostogoliri ale unor bulgări de zăpadă. El posedă pasiunea intelectuală pură și de aceea țin la el. Dispoziția lui este cea a unui artist. Îmi spune că în fiecare dimineață începe lucrul cu multă speranță și că în fiecare seară îl sfîrșește în deplină deznădejde." Într-o scrisoare trimisă din Viena, în martie 1913, Wittgenstein i se plîngea lui Russell: „Ceea ce simt eu este blestemul tuturor acelora care posedă doar o jumătate de talent; ca și cum ai fi condus cu o lumină printr-un coridor întunecat și tocmai cînd ai ajuns la mijloc lumina se stinge și ești lăsat singur."

În raporturile cu prietenii săi, Wittgenstein putea fi o persoană deosebit de dificilă deoarece suspecta în orice deosebire de păreri sau în gesturi semne ale unor orientări valorice diferite. Prieten îți este, credea el, invocîndu-l pe Sfîntul Augustin, doar acela cu care îndrăznești să vorbești despre cele mai intime frămîntări și năzuințe ale inimii. Wittgenstein aspira spre perfecțiune în cele mai mărunte acte ale vieții de fiecare zi, în alegerea unui cadou pentru cei la care ținea sau în spălarea vaselor și, cu deosebire, în munca lui intelectuală și în prietenie, singurele lucruri care dădeau un sens vieții sale. Reacționa cu vehemență ori de cîte ori așteptările îi erau înșelate. Gesturi uneori mărunte ale prietenilor îl puteau conduce spre revizuiri radicale. Astfel, Wittgenstein îi scria lui Russell, la începutul anului 1914, că între ei nu poate exista o adevărată relație de prietenie deoarece orientările lor valorice fundamentale sînt diferite. Și apoi, într-o altă scrisoare din 3 martie 1914: „Ai poate dreptate că noi

nu sîntem *atît* de diferiți: dar *idealurile noastre* sînt întru totul diferite. Și de aceea nu am putut și nu putem vorbi unul cu altul despre lucruri în care intervin judecățile noastre de valoare fără a fi ipocriți sau fără a ne certa... Îți propun, așadar: să ne împărtășim unul altuia cele ce privesc munca noastră, modul cum ne merge și altele de acest fel și să lăsăm la o parte orice judecată de valoare în deplină conștiință a faptului că în această privință nu putem fi *pe deplin* cinstiți fără a-l răni pe celălalt (acest lucru este valabil, în mod sigur, cel puțin pentru *mine*)." Curînd după aceea Wittgenstein va rupe relațiile sale de prietenie cu George Moore, o altă figură reprezentativă a filozofiei britanice, datorită unui motiv aparent minor. La sfîrșitul lui martie și începutul lui aprilie 1914, Moore l-a vizitat pe Wittgenstein în Norvegia. Cu acest prilej, cel din urmă i-a dictat primului unele însemnări ce conțineau rezultatele muncii sale din ultimele luni, între altele cu intenția de a le comunica, pe această cale, lui Russell. După reîntoarcerea sa la Cambridge, Moore l-a vizitat pe un alt profesor, tutorele lui Wittgenstein, și l-a întrebat dacă aceste însemnări nu ar putea servi ca disertație pentru acordarea titlului de *Bachelor of Arts*. Răspunsul acestuia a fost negativ. Moore i l-a comunicat lui Wittgenstein. Reacția acestuia a fost extrem de iritată. Gîndind asupra unor probleme de logică și încredințînd hîrtiei unele din rezultatele la care a ajuns, îi scria Wittgenstein lui Moore la 11 mai, el nu a consultat prescripții ale Universității Cambridge, cum ar fi aceea că orice disertație trebuie să aibă o prefață în care să se specifice contribuțiile personale ale autorului, precum și note care să indice sursele folosite. „Dacă nu sînt vrednic să faceți o excepție pentru mine chiar și în asemenea *amănunte prostești*, atunci pot porni de îndată spre iad; iar dacă sînt vrednic să o faceți și nu o faceți, atunci, pentru Dumnezeu, puteți să vă duceți voi acolo." Ne putem închipui doar cît de afectat a fost Moore, o persoană de o integritate ieșită din comun, care nu a inventat regulile amintite, mulțumin-

du-se să-i comunice lui Wittgenstein punctul de vedere al administrației Universității. Relațiile dintre cei doi s-au restabilit abia după cincisprezece ani.

Toți cei care l-au cunoscut mai bine pe Wittgenstein au fost impresionați de forța personalității sale, de independența sa totală în gîndire și în acțiune. Deciziile lui în actele fundamentale ale existenței, ca și în alegerile pe care le făcea în viața de fiecare zi erau dictate de crezuri intelectuale, morale sau estetice profunde, pe care le urma fără să șovăie o singură clipă. Prietenul său David Prinset, căruia i-a dedicat *Tractatus*-ul, relatează în jurnalul său că Wittgenstein l-a invitat pe el și familia lui la o reprezentație care a avut loc în cadrul Festivalului de muzică de la Birmingham, în octombrie 1912. După o pauză, cea de-a doua parte a reprezentației începea cu selecțiuni din opera *Salomeea* de Richard Strauss, un compozitor prea modern pentru gustul lui Wittgenstein. Acesta refuzase să reintre în sală pînă nu a venit rîndul ultimei piese din program, o compoziție a lui Beethoven. În iulie 1914, pe cînd Wittgenstein se găsea în Austria, a izbucnit primul război mondial. Deși era scutit din motive medicale de serviciul militar, el s-a prezentat ca voluntar pentru artilerie, deja la 7 august, a doua zi după declarația de război a Austro-Ungariei adresată Rusiei. Convingerile lui morale îi impuneau să poarte aceeași povară ca și compatrioții săi. A socotit războiul, privațiunile sale și înfruntarea morții ca o supremă încercare a caracterului și nu a acceptat nici o ușurare în raport cu regimul soldatului de rînd. A refuzat să facă uz în vreo împrejurare chiar și de calitatea lui de voluntar. Ajuns prizonier la italieni, în primele zile ale lui noiembrie 1918, Wittgenstein a dorit să împărtășească pînă la capăt soarta camarazilor lipsiți de relații înalte. Nu a acceptat să fie eliberat înaintea celorlalți în urma unei intervenții pe care mama sa a făcut-o la Vatican. El a atribuit răspunderea pentru această intervenție familiei și i-a reproșat-o, după reîntoarcerea la Viena, în august 1919, mamei sale.

Războiul a accentuat fundamentalismul moral al lui Wittgenstein și l-a marcat pentru tot restul vieții sale. Ajuns chiar la începutul războiului, în august 1914, într-un orășel din Galiția, el a găsit întîmplător într-o librărie o prezentare a Evangheliei scrisă de Tolstoi. Această cărticică, ce transmitea mesajul creștinismului primitiv, citită pe fundalul trăirilor și experiențelor războiului, l-a impresionat profund. Mai tîrziu a spus că i-a salvat viața. A purtat-o tot timpul în raniță și a citit-o de nenumărate ori. Camarazii îl numeau „cel cu Evanghelia". Concluzia la care a ajuns Wittgenstein a fost că numai acceptarea cu seninătate a sorții, cîștigarea unei independențe cît mai mari față de împrejurări și evenimente exterioare, precum și o viață simplă fac existența suportabilă pentru un om cu autentice aspirații intelectuale și morale. În carnetul său de însemnări, el își notează în octombrie 1914, sub impresia citirii cărții lui Tolstoi: „Să trăiești în bine și frumos pînă ce viața încetează."

Credința religioasă absolut neconvențională a lui Wittgenstein nu avea nimic de a face cu vreo doctrină sau vreun rit, ci, era, după părerea biografului său, Brian McGuiness, „o chestiune de absolută curățenie și onestitate a spiritului, de continuă căutare a unei noi și mai mari perfecțiuni, unități și simplități a caracterului". Primul act al lui Wittgenstein, după întoarcerea din prizonierat, a fost cedarea întregii averi moștenite surorilor sale și decizia de a trăi din ceea ce va cîștiga singur într-o simplitate vecină cu sărăcia în ceea ce privește îmbrăcămintea, hrana și ambianța casnică. Această decizie l-a condus la exercitarea timp de șapte ani de zile, începînd din anul 1920, a profesiunii de învățător de țară în sate din munții Austriei. Față de institutorul Josef Putré s-a exprimat astfel: „Vreau să prestez o muncă onestă pentru un salariu sărăcăcios și să mor odată ca om onest." Despre credința creștină, pe care o înțelegea într-un mod foarte personal, Wittgenstein va spune mai tîrziu că este accesibilă numai pentru cel ce „are nevoie de un ajutor nemărginit, adică

numai aceluia ce simte o mizerie nemărginită". Căci dacă „fiecare om oarecum onest se crede în mare măsură imperfect, apoi omul religios se crede demn de dispreț". Și interesul lui Wittgenstein pentru literatură, pentru artă în genere, a fost unul accentuat moral-religios. În artă, el respingea orice tendință spre moralizare. Cu referire în primul rînd la Tolstoi și Dostoievski, Wittgenstein spunea că noi privim peste umărul autorului atunci cînd el ne zugrăvește viața unui om și *vedem* ce valori se arată aici fără ca el să *spună* ceva despre ele. Pentru cititorul ultimelor pagini ale *Tractatus*-ului poate fi lămuritoare și o însemnare din octombrie 1916: „Opera de artă este obiectul privit *sub specie aeternitatis*; iar viața bună este lumea *sub specie aeternitatis*. Aceasta este corelația dintre artă și etică."

Wittgenstein a produs *Tractatus*-ul prin selecția, reformularea și sistematizarea în etape succesive a însemnărilor făcute de-a lungul multor ani, între 1912 și 1918. El obișnuia să înregistreze gînduri spontane pe foi separate. Acestea erau apoi reformulate și combinate în diferite feluri în carnete de însemnări. *Tractatus*-ul este o lucrare cu o gestație îndelungată. Unele din fazele acestei gestații pot fi urmărite în manuscrise și texte dactilografiate care s-au păstrat. Bunăoară, însemnările dictate lui Moore în primăvara anului 1914 conțin deja caracterizarea adevărurilor logice drept tautologii, precum și distincția dintre ceea ce *se spune* și ceea ce *se arată* într-o propoziție. Iată unul din primele enunțuri ale textului: „Așa-numitele propoziții logice *arată* proprietățile logice ale limbajului și, ca urmare, ale lumii; ele nu *spun* însă nimic." Cîteva luni mai înainte, în noiembrie 1913, Wittgenstein formulează într-un mod clar, într-o scrisoare către Russell, punctul de vedere al *Tractatus*-ului despre relația dintre sensul și adevărul unei propoziții în termenii următori: „Ceea ce vreau să spun este că noi înțelegem o propoziție *doar* atunci cînd știm care ar fi cazul dacă ea ar fi adevărată și știm de asemenea care ar fi cazul dacă ea

ar fi falsă." Într-un articol despre originea *Tractatus*-ului, G.H. von Wright formulează presupunerea că cele mai vechi însemnări privesc cu deosebire teme logice. În ordinea timpului ar fi urmat însemnările despre natura propoziției cu sens. Din anii războiului, începînd cu anul 1916, ar data însemnările despre sensul vieții și valori. La 24 iulie 1916 Wittgenstein nota: „Etica nu tratează despre lume. Etica trebuie să constituie o condiție a lumii, ca și logica."

Wittgenstein pare să fi luat destul de devreme decizia de a alcătui o lucrare scrisă pe baza acestor însemnări. La 22 octombrie 1915, el îi scria lui Russell: „În ultimul timp am muncit foarte mult și, cred eu, cu succes. Sînt acum pe cale să rezum totul și să-l așternpe hîrtie sub forma unui studiu (*Abhandlung*). Nu voi publica în nici un caz înainte de a vedea și tu ceea ce am scris. Aceasta se poate întîmpla, firește, doar după sfîrșitul războiului. Dar cine știe dacă voi supraviețui acestui sfîrșit. Pentru cazul în care nu voi supraviețui, îi voi ruga pe ai mei să-ți trimită toate manuscrisele printre care se află și ultimul rezumat, în creion, pe foi separate."

Există controverse între cercetători cu privire la materialele din care a fost extras textul final. Von Wright, în studiul amintit, citează mărturii potrivit cărora ar fi existat, în afara însemnărilor dictate de Wittgenstein la inițiativa lui Russell în 1913 și a notelor dictate lui Moore în Norvegia, un număr de șapte pînă la nouă carnete de note. Cu prilejul ultimei sale vizite la Viena (decembrie 1949–martie 1950), Wittgenstein a dispus distrugerea acestor carnete. S-au păstrat totuși trei dintre ele. Descoperiri recente ale unor noi documente par să indice că au existat mai multe trepte intermediare între primele însemnări și textul final. Înainte de întoarcerea lui pe front, în ianuarie 1917, Wittgenstein a lăsat surorii sale Hermine o listă completă a textelor dactilografiate și a manuscriselor sale, însoțită de indicații cu privire la ceea ce trebuie să se facă cu ele în cazul că nu s-ar întoarce din război. Existau în acel moment cinci manuscrise și două texte dac-

tilografiate. Unele texte erau rezultatul revizuirii și combinării altora mai vechi. Informații detaliate sînt conținute în „Introducerea" lui B. McGuiness și J. Schulte la ediția critică a *Tractatus*-ului, publicată la editura Suhrkamp în 1998. Din tot ceea ce se cunoaște astăzi reiese clar că textul final condensează doar o mică parte din însemnările făcute de autor de-a lungul anilor. Redactarea finală și dactilografierea manuscrisului în mai multe exemplare a avut loc în timpul permisiei de care a beneficiat Wittgenstein în vara anului 1918, și nu înainte. Indicația hotărîtoare o constituie dedicația pentru David Prinset, prietenul lui Wittgenstein care a murit în mai 1918. În 1965, von Wright a descoperit în casa uneia din surorile lui Wittgenstein o versiune preliminară a textului *Tractatus*-ului pe care a numit-o *Protractatus*. Se apreciază că acest text a fost compus în cea mai mare parte pe front, în anul 1917. Deosebirile dintre cele două texte nu sînt semnificative. Ediția critică amintită le reproduce pe două coloane și ușurează astfel compararea lor. Se poate, așadar, afirma că textul *Tractatus*-ului a fost scris, în linii mari, încă în anul 1917. Ultimele adăugiri, revizuiri ale numerotării, precum și „Cuvîntul înainte" datează din august 1918.

Publicarea lucrării are o istorie destul de lungă, plină de peripeții, care i-au produs autorului nu puține frustrări și decepții și a accentuat, fără îndoială, sentimentul lui de înstrăinare față de lumea academică. Înainte de întoarcerea pe front, la începutul toamnei anului 1918, Wittgenstein a predat manuscrisul editorilor Jahoda și Siegel, editorii care publicau cărțile lui Karl Kraus. Se bănuiește că citatul din Kürnberger, ales drept moto de Wittgenstein, a fost preluat dintr-o scriere a lui Kraus. La sfîrșitul lui octombrie, Wittgenstein a fost înștiințat că editorii renunță la publicare din motive tehnice. Abia în august 1919, după înapoierea din prizonierat, Wittgenstein s-a putut din nou interesa de publicarea operei sale. El a oferit acum lucrarea editorului vienez Wilhelm Braumüller. Motivul alegerii a fost că Braumüller

era cel care publica scrierile lui Otto Weininger. Într-o scrisoare din 30 august, Wittgenstein îi cere lui Russell, care primise o copie a manuscrisului încă din primăvară, să trimită editorului o scurtă apreciere a lucrării. Pe baza acestei evaluări, Braumüller s-a declarat dispus să o publice dacă autorul va prelua cheltuielile pentru hîrtie și tipar. Wittgenstein a respins această ofertă deși ar fi putut cu ușurință face rost de banii necesari. Explicația o dă într-o scrisoare adresată lui Ludwig von Ficker: „Scrierea textului a fost treaba *mea*; de preluat trebuie să-l preia lumea, și anume în modalitatea normală." O altă încercare a fost făcută, în continuare, probabil prin Frege, la revista *Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus*. Redacția a condiționat publicarea de schimbări ale textului pe care autorul nu le-a putut accepta. Apoi Wittgenstein i s-a adresat lui von Ficker, editorul revistei literare catolice *Der Brenner*, o publicație deosebit de apreciată de către Kraus. După ce von Ficker i-a făcut cunoscute însă dificultățile financiare ale publicației și riscurile pe care și le-ar asuma prin publicarea textului, Wittgenstein și-a retras oferta. La sugestia prietenului său Paul Engelmann, el a propus lucrarea cunoscutei edituri Reclam din Leipzig. Aceasta a acceptat la începutul anului 1920 publicarea lucrării cu condiția preluării unei „Introduceri" pe care Russell i-a promis-o lui Wittgenstein cu ocazia întîlnirii lor de la Haga, în decembrie 1919, pentru o eventuală traducere în engleză. Textul „Introducerii" a fost gata în aprilie 1920. Impresia pe care i-a făcut-o lui Wittgenstein a fost de la început una negativă. Ea s-a accentuat atunci cînd a citit-o în traducere germană. În 6 mai 1920 Wittgenstein i-a comunicat lui Russell hotărîrea lui, transmisă deja editurii, de a nu accepta publicarea acestei „Introduceri" în fața textului lucrării sale. Urmarea acestei decizii a fost refuzul editurii Reclam de a publica lucrarea oferită de Wittgenstein. Este momentul în care el a renunțat să se mai intereseze de publicarea scrierii sale. La 7 iulie 1920 îi comunica resemnat lui

Russell că nu va întreprinde noi pași în această direcție și adaugă: „Dacă ai însă chef să te ocupi de tipărirea ei, îți stă pe de-a întregul la dispoziție și *poți să faci cu ea ceea ce dorești*. (Doar dacă schimbi ceva în text indică, te rog, că *schimbarea îți aparține*.)" Ne putem doar închipui cît de greu i-a venit lui Wittgenstein să adopte o asemenea poziție față de o scriere pe care o socotea atunci drept opera vieții sale.

În toamna lui 1920, Russell a plecat într-un turneu de conferințe în China lăsînd grija publicării lucrării lui Wittgenstein în seama tinerei lui colaboratoare Dorothy Wrinch. Aceasta a propus-o prestigioasei *Cambridge University Press*, care a refuzat publicarea în ianuarie 1921, foarte probabil deoarece textul fusese trimis fără „Introducerea" lui Russell. În continuare, Wrinch s-a adresat mai multor reviste de filozofie din Germania. În februarie a primit un răspuns pozitiv de la revista *Annalen der Naturphilosophie* condusă de Wilhelm Ostwald. Ostwald i-a scris de altfel lui Wrinch că preia lucrarea doar pentru că îl apreciază în mod deosebit pe Russell ca gînditor și ca personalitate intelectuală. În caietul 14 al ultimului volum al revistei, ea a apărut sub titlul *Logisch-Philosophische Abhandlung* (*Studiu logico-filozofic*), un titlu pe care Wittgenstein l-a preferat titlului său inițial: *Der Satz* (*Propoziția*). Tipărirea s-a făcut cu multe greșeli, îndeosebi în ceea ce privește simbolurile logice. Wittgenstein va afla de la Russell că textul se publică abia în noiembrie 1921. În august 1922 îi scrie lui Paul Engelmann că socotește textul din *Annalen* drept o tipăritură-pirat (*Raubdruck*), ceea ce este, desigur, o exagerare ținînd seama de hotărîrea lui de a nu se ocupa în nici un fel de publicarea lucrării și de libertatea de acțiune pe care i-o lăsase lui Russell.

Tot Dorothy Wrinch a reușit să aranjeze publicarea unei ediții bilingve în seria *The International Library of Psychology, Philosophy, and Scientific Method*, a editurii Kegan Paul din Londra, o serie coordonată de C.K. Ogden. Autorul principal al traducerii pare să fi fost Frank Ramsey, chiar

dacă ca traducător figurează Ogden. Wittgenstein și-a dat acordul și a colaborat la realizarea acestui proiect făcînd corecturi la textul apărut în *Annalen*, observații la traducerea în engleză, precum și corecturi la colile de tipar care i-au fost trimise în Austria. El a apreciat favorabil traducerea în engleză într-o scrisoare către Ramsey din 1923. Wittgenstein i-a spus mai tîrziu lui Elizabeth Anscombe că nu a văzut întreaga traducere, ci a răspuns doar la unele întrebări care i-au fost puse cu privire la traducerea în engleză a unor pasaje. Anscombe apreciază că mîna lui Wittgenstein se vede uneori, bunăoară în redarea excelentă în engleză a paragrafului 4.023. Este vorba, în aceste cazuri, mai mult de o redare în engleză a ideilor autorului decît de o traducere a propozițiilor din originalul german. Ideea de a tipări alături de traducere și originalul german i-a aparținut lui Russell. Titlul propus de Ogden a fost *Philosophical Logic*. Wittgenstein nu a fost de acord cu acest titlu și a acceptat sugestia *Tractatus Logico-Philosophicus*, propusă de Moore, o sugestie inspirată de titlul lucrării lui Spinoza *Tractatus Teologico-Politicus*. Sub acest titlu, opera de tinerețe a lui Wittgenstein a fost publicată la Londra în noiembrie 1922.

În 1923, Ramsey l-a vizitat pe Wittgenstein în Austria. Din discuțiile pe care le-au purtat cei doi, Ramsey și-a notat mai multe revizuiri și corecturi ale traducerii engleze, ca și unele ale originalului german. Cu această ocazie, Wittgenstein i-a dictat lui Ramsey încă patru propoziții. (În ediția McGuiness-Schulte ele apar pe paginile 67 și 141.) Aceste schimbări au fost introduse de Ogden în noua ediție din 1933. Cu excepția cîtorva puncte, în care forme anterioare ale textului par să corespundă mai degrabă intenției autorului, ediția din 1933 poate fi socotită definitivă.

Mircea Flonta

Literatură

A. Hübner, K. Wuchterl, *Ludwig Wittgenstein mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1979.

B. McGuiness, *Wittgensteins Persönlichkeit*, în (ed.), M. Nedo, M. Ranchetti, *Ludwig Wittgenstein. Sein Leben in Bildern und Texten*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1983.

B. McGuiness, Wittgensteins frühe Jahren, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1988.

Ray Monk, *Ludwig Wittgenstein, The Duty of Genius*, Penguin Books, London, 1990.

L. Wittgenstein, *Briefe*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1980.

L. Wittgenstein, *Logisch-Philosophische Abhandlung, Tractatus Logico-Philosophicus*, Kritische Edition, (ed.) B. McGuiness, J. Schulte, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1998.

G.H. von Wright, *Wittgenstein*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

*În ajutorul cititorului**

Utilitatea textelor menite să pregătească pentru lectura unei opere filozofice de prim rang este controversată. Se formulează obiecții ce par să fie îndreptățite. S-a observat, mai întîi, că potențialii cititori se deosebesc mult și din multe puncte de vedere. Unii dintre ei ar fi pregătiți să citească și scrieri de acest gen fără nici un fel de asistență. Alții vor putea recurge la lucrări de referință, la literatura de exegeză și comentariu în mod diferențiat, fiecare potrivit nevoilor sale. S-a mai spus că texte introductive, așezate în fața unor scrieri filozofice importante, nu ar fi doar de prisos, ci și de nedorit. Aceasta deoarece autorii unor asemenea texte ar avea ambiția să impună o interpretare, nu de puține ori propria lor interpretare, cel puțin la fel de problematică precum sînt altele. Astfel, în loc să favorizeze o lectură mai bună, deschisă la interpretări, o asemenea introducere ar putea îngusta, uneori în mod fatal, orizontul cititorului. Ar putea fi menționate și experiențe care susțin asemenea considerații, dincolo de plauzibilitatea lor abstractă. Impozante studii introductive reprezintă, în cel mai bun caz, o contribuție semnificativă la literatura secundară. Iar acest fapt ar putea fi cel mai bine semnalat prin publicarea lor separată.

Există însă și alte modalități de a concepe și de a realiza pregătirea cititorului pentru lectura unei opere filozofice

---

* Pentru observații folositoare, care au condus la îmbunătățirea acestui text, mulțumesc colegilor Mircea Dumitru și Gheorghe Ștefanov.

mai puțin accesibile. Mai greu s-ar putea contesta utilitatea acelora care își propun obiective mai modeste. Am în vedere introduceri destinate să prevină pe cel care se apleacă cu atenție asupra textului cu privire la unele din sursele dificultăților pe care le va întîmpina precum și asupra unor așteptări și reflexe de gîndire răspîndite care generează grave neînțelegeri, confuzii și distorsiuni. *Tractatus*-ul este tocmai una din acele lucrări al cărei cititor neprevenit, fie el deosebit de instruit, inteligent și sensibil, este expus multor primejdii.

Cel care ia în mînă opera de tinerețe a lui Wittgenstein fără a fi în nici un fel avertizat riscă, fie să-și formeze o imagine cu totul subiectivă, arbitrară asupra substanței și mesajului ei, fie, de cele mai multe ori, să o lase la o parte descurajat, socotind-o o carte închisă cu șapte peceți. Răspunzătoare pentru aceasta sînt unele particularități ce conferă acestei scrieri de proporții mici un loc aparte în marea literatură filozofică. Și tocmai semnalarea lor mi se pare a fi cea mai bună justificare a oportunității acestei încercări de avertizare și de orientare a cititorului.

Ceea ce ar trebui din capul locului să dea de gîndit este că, probabil, nici un gînditor important nu a fost atît de sceptic ca Wittgenstein în ceea ce privește perspectivele receptării adecvate a ideilor sale. Scepticismul extrem al autorului *Tractatus*-ului nu îl viza doar pe cititorul de rînd, ci și minți strălucite, pe care el le prețuia în mod deosebit. Și, lucru demn de semnalat, era vorba în primul rînd de oameni care nu puteau avea dificultăți în urmărirea pasajelor tehnice ale cărții. Astfel, referindu-se la scrisoarea prin care logicianul german Gottlob Frege îi confirma primirea manuscrisului *Tractatus*-ului, Wittgenstein remarca faptul că acesta nu a înțeles din el nici o iotă. Iar lui Bertrand Russell, profesorul său de la Cambridge din anii dinaintea izbucnirii primului război mondial, interlocutorul lui în numeroase și intense discuții consacrate fundamentelor logicii și matematicii, Wittgenstein îi comunica la 13 martie 1919, din lagărul de

prizonieri de la Monte Cassino (Italia): „Am scris o carte cu titlul *Logisch-philosophische Abhandlung* care conține întreaga mea muncă din ultimii șase ani. Cred că am soluționat, în cele din urmă, problemele noastre. Aceasta poate suna arogant dar mă văd obligat să o cred... Nu o vei înțelege, de fapt, fără o explicație prealabilă așa cum este ea scrisă, în observații deosebit de scurte. (Aceasta înseamnă, firește, că nu o va înțelege *nimeni*, deși eu cred că totul este tot atît de clar ca și cristalul...)."[1] Într-o altă scrisoare, din 19 august, adresată aceluiași Russell, Wittgenstein pare să se recunoască responsabil pentru unele greutăți pe care le-ar putea întîmpina și cel mai avizat cititor, observînd că-i vine greu să scrie despre teme logico-filozofice (!) și că acesta este motivul pentru care cartea lui e atît de scurtă și în consecință atît de obscură.[2] Iată însă că după reîntîlnirea cu Russell la Haga, în decembrie 1919, cînd cei doi prieteni și asociați și-au consacrat o săptămînă aproape tot timpul discutării pe îndelete a manuscrisului, Wittgenstein se vede nevoit să constate că nici așteptările sale de a fi înțeles de către Russell nu s-au confirmat. Iar „Introducerea" pe care a scris-o acesta din urmă, în intenția de a ușura acceptarea lucrării de către un editor, un text pe care Wittgenstein îl primește și îl citește în primăvara anului 1920, îi va răpi și ultimele speranțe. Scrisoarea pe care i-o adresează fostului său profesor, la 6 mai 1920, este un document care impresionează în egală măsură prin sinceritate brutală și prin sentimentul de deplină însingurare intelectuală pe care îl degajă: „Cînd am avut în fața

[1] L. Wittgenstein, *Briefe*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1980, p. 251.

[2] *Ibidem*, p. 252. Wittgenstein adaugă puțin mai jos: „I-am trimis manuscrisul meu și lui Frege. Mi-a scris acum o săptămînă și deduc că nu înțelege nici un cuvînt. Acum, singura mea nădejde este să te văd pe tine cît mai curînd și să-ți explic totul, căci este oricum foarte apăsător să nu fi înțeles de nimeni!"

mea traducerea germană a « Introducerii » nu m-am putut decide să o las să fie tipărită împreună cu lucrarea mea. Rafinamentul stilului tău englezesc s-a pierdut, bineînțeles, în traducere și ceea ce a rămas este superficialitate și neînțelegere. Am expediat lucrarea și « Introducerea » ta editurii Reclam și am scris acolo că nu doresc ca « Introducerea » să fie tipărită, ci că ea ar trebui să servească doar pentru orientarea asupra lucrării. După aceasta, este foarte probabil că Reclam nu va accepta lucrarea (deși nu am încă un răspuns). Dar în această privință sînt deja împăcat. Și anume, cu următorul argument, care mi se pare inatacabil: lucrarea mea este fie o operă de prim rang, fie nu este o operă de prim rang. În al doilea caz — cel mai probabil — sînt și eu împotriva tipăririi ei. Iar în primul caz este cu totul indiferent dacă ea va fi tipărită 20 sau 100 de ani mai devreme sau mai tîrziu. Căci cine se întreabă dacă *Critica rațiunii pure* a fost scrisă în anul 17X sau Y! Da, ce-i drept, ea nu ar trebui în nici un caz tipărită. Iar acum nu fi supărat. Este poate lipsă de recunoștință din partea mea, dar nu am putut proceda altfel."[3]

În prima frază a „Cuvîntului înainte", autorul afirmă că lucrarea sa „va fi, poate, înțeleasă doar de acela care a gîndit el însuși odată gîndurile ce sînt exprimate în ea sau cel puțin gînduri asemănătoare". Sînt gînduri pe care Wittgenstein nu părea înclinat să le atribuie unor spirite strălucitoare, oameni reprezentativi pentru orientarea raționalistă caracteristică epocii, însuflețiți de încrederea în urmările binefăcătoare ale progresului științific și tehnic și în perspectivele pe care le deschide o abordare mai rațională a relațiilor interumane.

[3] *Ibidem*, p. 111. Prietenului său Paul Engelmann Wittgenstein îi va scrie două zile mai tîrziu: „Cartea mea nu va fi probabil tipărită deoarece nu m-am putut decide să o las să apară împreună cu « Introducerea » lui Russell, care apare în traducere încă mult mai imposibilă decît în original" (*op. cit.*, p. 112).

Wittgenstein a înțeles pînă la urmă că și Russell era unul dintre aceștia. El avea motive să creadă că oameni cu o asemenea structură mintală nu vor putea înțelege intențiile ultime ale cărții sale.[4] Se relatează că în întîlnirile sale cu membri ai Cercului de la Viena, pe la sfîrșitul anilor '20, Wittgenstein nu dădea curs interesului pasionat al acestora pentru temele logico-filozofice ale *Tractatus*-ului, preferînd să le citească din versurile lui Rabindranath Tagore (!). Iar Rudolf Carnap, poate gînditorul cel mai reprezentativ pentru acel tip de raționalism care i-a apropiat pe membrii Cercului, relatează în autobiografia sa intelectuală cît a fost de surprins atunci cînd unei remarci critice inspirată de o atitudine antimetafizică radicală, pe care a formulat-o M. Schlick cu privire la Schopenhauer, Wittgenstein i-a răspuns apărîndu-l cu pasiune pe gînditor. Fără îndoială că o clarificare a sensului unei asemenea reacții este una din cheile înțelegerii mesajului cărții sale.

Despre cîteva din sursele dificultăților cititorului Tractatus*-ului*

Scrierea lui Wittgenstein va putea fi caracterizată drept o lucrare sistematică ce nu are însă nici una din caracteristicile exterioare ale unei lucrări de acest gen. Și totuși intenția

[4] O foarte bună confirmare a acestor aprehensiuni o oferă fragmente dintr-o scrisoare în care Russell povestește prietenei sale apropiate Lady Ottoline Morell impresiile pe care i le-a lăsat reîntîlnirea cu Wittgenstein la Haga: „Încă din cartea lui am simțit o nuanță de misticism, dar am fost totuși uimit cînd mi-am dat seama că a devenit pe deplin mistic. Citește asemenea autori ca Kierkegaard și Angelus Silesius și reflectează cu seriozitate să devină călugăr... El a pătruns adînc în modul de a gîndi și de a simți mistic dar cred (deși el nu va accepta acest lucru) că prețuiește în misticism cu deosebire capacitatea de a-l reține de la gîndire" (!) (*op. cit.*, p. 101).

sistematică este neîndoielnică. Autorul va spune chiar mai mult, și anume că textul conține „prezentarea unui sistem".[5] El va recunoaște, totodată, că operele marilor filozofi care au construit sisteme se întind pe multe sute de pagini, în timp ce propria lui scriere are doar vreo șaizeci. Care este explicația acestui contrast, explicație pe care Wittgenstein i-o va oferi lui Ludwig von Ficker, redactorul revistei literare *Der Brenner*, atunci cînd l-a rugat să-l ajute să-și tipărească manuscrisul? Iat-o: „Iar expunerea este, într-adevăr, *extrem de comprimată* deoarece am păstrat în ea doar ceea ce mi-a trecut efectiv prin cap și cum mi-a trecut prin cap (*was mir — und wie es mir — wirklich eingefallen hat*)."[6] Aceasta este o mărturie importantă. Se știe că textul final al *Tractatus*-ului a fost compilat de Wittgenstein din mai multe carnete cu însemnări datate, pe care le-a scris în anii războiului, așa-numitele *Tagebücher*. Or, ceea ce Wittgenstein îi împărtășea lui von Ficker era tocmai criteriul după care a ales propozițiile pe care le-a reținut în textul final: a păstrat doar propozițiile care exprimau ideile sale cele mai personale, în forma în care i-a plăcut să le exprime. Fără îndoială că un text alcătuit în acest fel, mai ales atunci cînd nu este vorba de o scriere eseistică, ci de „prezentarea unui sistem", nu îi va face nici o concesie cititorului. Mă voi opri, în cele ce urmează, asupra unora din sursele dificultăților pe care le va întîmpina acesta.

Tractatus-ului îi lipsește o structură argumentativă cît de cît transparentă care este caracteristică multor scrieri ce înfățișează sisteme filozofice. Ce-i drept, divizarea cărții în șapte părți numerotate cu cifre arabe (sub numărul 7 stă, de fapt, o singură propoziție) creează impresia că însemnătatea relativă a propozițiilor este indicată prin numărul cifre-

[5] Vezi scrisoarea către von Ficker din octombrie 1919, în *op. cit.*, p. 94.

[6] *Ibidem.*

lor. Această organizare a textului va putea sugera cititorului o intenție demonstrativă. El ar putea crede că demersul autorului este unul de la premise la concluzii. Wittgenstein însuși acorda o mare însemnătate numerotării sale[7] și prima bănuială poate fi aceea că ea ar indica principalele fire ale unei structuri argumentative. Or, chiar dacă această numerotare este de folos pentru a obține o privire de ansamblu asupra lucrării, așteptările pe care le poate nutri cititorul vor fi degrabă înșelate. Căci el va constata că relația dintre propozițiile supraordonate și cele subordonate nu este una demonstrativă. Există propoziții foarte importante care nu sînt indicate printr-un număr mic de cifre. Exemple, între altele, sînt propozițiile notate cu 4.0312, 4.112, 4.121, 4.1212, 5.4711, 5.552. Erich Stenius, unul dintre comentatorii importanți ai *Tractatus*-ului, va ajunge la concluzia că în numerotarea propozițiilor nu poate fi pusă în evidență o regulă pe care autorul ar fi urmat-o cît de cît consecvent. Succesiunea propozițiilor va putea fi caracterizată drept o alternanță de teme mai centrale sau mai puțin centrale, unele chiar colaterale, a căror greutate specifică nu este redată adesea prin numărul cifrelor care le stau în față. În contrast cu impresia pe care o sugerează un sistem de numerotare a propozițiilor unui text, succesiunea lor în *Tractatus* nu constituie pași într-o înaintare cît de cît liniară. Unele propoziții vor putea fi, desigur, caracterizate drept explicații și dezvoltări ale temelor și ideilor formulate în alte propoziții. Există însă multe repetări, reveniri, reformulări ale acelorași idei. Sub acest aspect, țesătura *Tractatus*-ului va fi caracterizată de Stenius drept una „muzicală". Același laitmotiv apa-

[7] Într-o scrisoare din 5 decembrie 1919 către von Ficker, Wittgenstein avertiza într-o paranteză: „În treacăt fie spus, numerele zecimale ale propozițiilor mele vor trebui să fie neapărat tipărite deoarece ele conferă cărții caracter sistematic și claritate; fără această numerotare ea ar fi o amestecătură inteligibilă (*op. cit.*, p. 103).

re de mai multe ori, în subtile modulații. O temă nouă nu poate fi găsită adesea sub prima cifră, ci atunci cînd zeroul de după prima cifră va fi înlocuit cu 1. Exemple sînt propozițiile numerotate 2.1, 3.1, 4.1 și 6.1.[8] Se poate vorbi totuși de o structură argumentativă subiacentă, care ar putea fi pusă în evidență prin trimiteri încrucișate de la unele pasaje la altele. Nu este probabil o exagerare să se spună că în țesătura scrierii aproape fiecare enunț este corelat cu toate celelalte. Și tocmai aceste corelații conțin cele mai importante indicații care pot ușura înțelegerea textului. Ele sînt însă extrem de greu de urmărit chiar de către cititorul cel mai exersat. Și totuși efortul merită să fie făcut. El va fi întotdeauna răsplătit. Căci dacă o gîndire este coerentă și consecventă va exista posibilitatea de a arunca o lumină asupra diferitelor ei formulări prin corelarea acestora unele cu altele. Wittgenstein îi spunea odată lui Georg Henrik von Wright, unul din studenții săi care i-au fost apropiați, cel care va prelua catedra de la Cambridge după retragerea sa din profesorat în 1947, că scrierile lui ar putea fi înțelese mai bine dacă la sfîrșitul fiecărui pasaj ar fi indicate raportările sale la toate celelalte, așa cum se face în unele ediții ale Bibliei.

Multe dificultăți întîmpină cititorul *Tractatus*-ului din cauza conciziei extreme a exprimării. Wittgenstein pare să fi fost fascinat de tentația de a spune într-un cuvînt ceea ce, de obicei, se spune prin multe cuvinte. Tentația conciziei merge mînă în mînă cu înclinația autorului spre formulări cît mai sugestive, uneori aforistice. Ceea ce cultivă el cu predilecție pare să fie forța sugestivă a conciziei și simplității limbajului. Cu intenția de a-i prezenta într-o singură frază munuscrisul pe care i-l oferea spre tipărire lui von Ficker, Wittgenstein îi va scrie: „Lucrarea este strict filozofică și totodată literară,

[8] Vezi Erik Stenius, *Wittgensteins Traktat. Eine kritische Darlegung seiner Hauptgedanken*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1969, pp. 15–24.

dar în ea nu se spun verzi și uscate."[9] Evident, concizia extremă, claritatea și scrisul sugestiv nu sînt valori care ar putea fi cu ușurință conciliate. S-a remarcat că Wittgenstein fusese puternic marcat de modele ale prozei filozofice germane oferite de cîțiva dintre autorii săi preferați, bunăoară de Georg Christoph Lichtenberg și de Arthur Schopenhauer, ca și de stilul eseisticii vienezului Karl Kraus. John Searle va caracteriza stilul lui Wittgenstein drept unul în același timp fascinant și frustrant, exasperant. Fascinant prin capacitatea neobișnuită de a conferi relief și culoare ideilor abstracte. Frustrant în măsura în care nici exprimările, nici contextul în care ele apar nu permit cititorului să obțină o înțelegere satisfăcătoare. Lui Wittgenstein acest mod de a scrie i se părea natural, iar cel liniar, plat argumentativ îi repugna. El dorea să scrie cu totul altfel decît profesorii de filozofie, încercînd adesea să sugereze ceea ce nu poate fi spus sau nu poate fi spus bine în mod direct. Pe de altă parte, nu toate încercările sale de a spune ceva în mod simplu, concis și, în același timp, expresiv reușeau.[10] Nimic nu îi era mai îndepărtat și mai străin decît un text cu o organizare sistematică ostentativă, în care preocuparea pentru introducerea și clarificarea conceptelor-cheie, pentru evidențierea enunțurilor centrale și a corelațiilor demonstrative va fi prioritară. Condensarea ideilor pînă la punctul în care ele devin impenetrabile și refuzul principial de a oferi explicații și argumente exprimau temperamentul artistic al autorului. Se relatează că Wittgenstein i-a spus odată lui Russell, înainte de despărțirea lor cauzată de război — cu o intenție critică nedisimulată — că un stil strict argumentativ „murdărește frumusețea expresiilor. Este ca și cum ai atinge o floare cu mîinile pline de noroi!"

---

[9] L. Wittgenstein, *Briefe...*, p. 95.

[10] Vezi *Wittgenstein's Dialogue with John Searle* în B. Magee *The Great Philosophers. An Introduction to Western Philosophy*, Oxford University Press, Oxford, 1987, pp. 340–341.

Nu poate trece nesemnalată nici o altă consecință majoră a unor asemenea preferințe estetice, și anume una care generează dificultăți și neînțelegeri din cele mai mari. Este vorba de utilizarea unor termeni din limbajul comun — *obiect*, *nume*, *formă logică* — într-un sens particular, fără ca cititorul să fie în vreun fel prevenit în această direcție.

Dar cititorul *Tractatus*-ului nu va fi niciodată îndeajuns de avertizat în privința a ceea ce constituie, cred, particularitatea cea mai distinctivă și, totodată, cea mai derutantă, dacă vreți ciudățenia acestei scurte scrieri. Citind la întîmplare pasaje din partea de început, mediană sau finală a lucrării, cititorul neprevenit va putea căpăta impresii diametral opuse cu privire la factura și intențiile lucrării. În pasajele introductive, el va avea impresia că identifică schița unui nou sistem de ontologie, iar, apoi, în cea mai mare parte a textului, contribuții accentuate tehnice la analiza logică a limbajului, pentru ca în ultimele pagini să îl întîmpine o sumă de propoziții pe care va fi tentat să le caracterizeze drept reflexii libere asupra sensului vieții. Ca și cum diferite părți ar fi fost scrise de autori diferiți, cu preocupări radical deosebite! Adesea Wittgenstein pare să vorbească doar unui grup restrîns de profesioniști ai analizei logice, să comenteze și să critice contribuțiile lui Frege și Russell prezentînd propriile sale propuneri alternative. Alteori, el pare să vorbească unui cerc larg de oameni interesați de probleme pe care le-au discutat mai întotdeauna filozofii. Cititorul obișnuit de filozofie va fi nu numai nepregătit să urmărească analize și aprecieri ce presupun cunoașterea primelor elemente ale logicii moderne și uneori mai mult decît atît, dar el nu va înțelege rostul lor în economia întregului, relația pe care ar putea-o avea cu aserțiunile introductive despre lume și mai ales cu sentințele cu accente pronunțat existențiale din ultimele pagini. Pe de altă parte, pe oamenii cu preocupări profesionale de logică și de filozofie a limbajului nu va putea să nu-i uimească faptul

că un gînditor sobru, cu contribuții importante în sfera lor de competență, se complace în ceea ce ei vor fi înclinați să socotească a fi „speculații incontrolabile". Această presupunere este confirmată de constatarea că nu numai logicieni de rînd, ci chiar și minți de anvergura celor ale lui Frege, Russell sau Carnap nu s-au putut sustrage unei asemenea impresii.[11] O impresie care a fost larg împărtășită cel puțin în cercuri filozofice academice din lumea de limbă engleză pînă în ultimele decenii și va fi în mod nimerit redată prin caracterizarea *Tractatus*-ului drept „o cercetare a logicii limbajului cu unele aluzii ciudate la valori".[12]

---

[11] În „Introducerea" sa, Russell își exprimă îndoieli tocmai în legătură cu idei cărora, recunoaște el, Wittgenstein le acordă cea mai mare însemnătate. „Întregul domeniu al eticii, de exemplu, este plasat de domnul Wittgenstein în regiunea misticului, a inexprimabilului. Cu toate acestea el este capabil să-și comunice opiniile etice. Apărarea lui va fi că ceea ce numește misticul poate fi arătat, deși nu poate fi spus. Este posibil ca această apărare să fie adecvată dar, în ceea ce mă privește, mărturisesc că mă lasă cu un anume disconfort intelectual" (L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Routledge, London, New York, 1990, p. 22). Carnap credea că propozițiile finale ale *Tractatus*-ului nu se armonizează cu stilul analitic al lucrării și aprecia acest contrast drept o expresie a conflictului lăuntric între viața intelectuală și afectivă a lui Wittgenstein. „Intelectul său... recunoscuse că multe enunțuri din domeniul religiei și metafizicii nu spun, strict vorbind, nimic. În onestitatea lui absolută față de sine, el nu a dorit să închidă ochii în fața acestei idei. Dar acest rezultat a fost extrem de dureros pentru el din punct de vedere emoțional, ca și cum ar fi fost constrîns să recunoască o slăbiciune a unei persoane iubite." (R. Carnap, „Intellectual Autobiography", în (ed.) P.A. Schilpp, *The Philosophy of Rudolf Carnap*, Open Court, La Salle, Illinois, 1963, p. 27.)

[12] Allan Janik, Stephen Toulmin, *Viena lui Wittgenstein*, traducere de M. Flonta, Humanitas, București, 1998, p. 26. Calificarea ultimelor pagini drept „ciudate" și înclinația de a nu li se acorda

Wittgenstein însuși s-a pronunțat asupra intenției ultime a cărții sale într-un fel care previne împotriva înțelegerii ei exclusiv drept o contribuție, fie ea și una epocală, la cercetările asupra logicii limbajului inaugurate de Frege și Russell. Adresîndu-i-se în toamna anului 1919 lui von Ficker, adică unei personalități a intelectualității umaniste, el s-a exprimat astfel: „Și va fi poate de folos dacă vă voi scrie cîteva cuvinte despre cartea mea. De pe urma citirii ei — cred eu în mod hotărît — nu veți cîștiga prea mult. Deoarece nu o veți înțelege; materia ei vă va apărea cu totul străină. *În realitate, nu vă este străină, căci sensul cărții este unul etic* (sublinierea mea — M.F.). Am vrut la un moment dat să introduc în « Cuvîntul înainte » o propoziție, propoziție care nu stă de fapt acolo, pe care o scriu acum pentru dumneavoastră deoarece vă va servi, poate, drept cheie: voiam anume să scriu că opera mea constă din două părți: din cea care există aici și din tot ceea ce *nu* am scris. Și tocmai această a doua parte este cea importantă. Eticul va fi delimitat prin cartea mea oarecum din interior. Și sînt convins că el nu poate fi *în mod riguros* delimitat decît în acest fel. Pe scurt, eu cred: toate cele despre care, astăzi, *mulți vorbesc verzi și uscate*, le-am fixat în cartea mea prin aceea că tac cu privire la ele. Și de aceea, dacă nu mă înșel foarte mult, cartea spune multe din cele pe care și dumneavoastră doriți să le spuneți, dar nu veți vedea, poate, că sînt spuse în ea. Vă recomand acum să citiți « Cuvîntul înainte » și « Sfîrșitul » căci ele exprimă sensul în modul cel mai

importanță în aceste cercuri este explicată de autori în felul următor: „Ținînd seama de marea disproporție dintre spațiul rezervat preliminariilor logico-filozofice și respectiv aforismelor moral-teologice din partea finală, a existat tentația de a trece cu vederea propozițiile finale drept *obiter dicta* — la fel cum sînt trecute cu vederea observațiile colaterale care sînt atașate unei sentințe juridice de dragul efectului" (*op. cit.*, p. 25).

nemijlocit."[13] Fără îndoială că aceste explicații nu vor fi lămuritoare pentru cel care abordează pentru prima dată studiul cărții lui Wittgenstein. Ele conțin însă un avertisment esențial: ontologia, analiza logică și sentințele finale, cu o pronunțată tentă existențială, constituie un tot. Ceea ce și-a propus Wittgenstein nu a fost, în primul rînd, să facă cunoscute rezultatele la care a ajuns în cercetările sale logice în aplicarea lor la analiza limbajului, ci să folosească instrumentul pe care îl oferă logica modernă spre a determina limitele limbajului, ale reprezentării simbolice și pentru ca să formuleze, pe această bază, concluzii de interes pentru toți oamenii care gîndesc. Dacă așa stau într-adevăr lucrurile, atunci nu ne va mai surprinde constatarea că *Tractatus*-ul a fost și rămîne o lectură frustrantă pentru aproape oricare din cititorii săi. Pentru cei mai mulți dintre cei interesați de filozofie, deoarece nu posedă pregătirea logico-matematică și acel exercițiu al gîndirii formale necesare spre a parcurge cu folos multe pasaje aride în care atît pașii cît și concluziile sînt redate cu o concizie extremă. Dar și pentru cei cu o bună instrucție în disciplinele formale, în măsura în care le vor lipsi sensibilitatea și receptivitatea pentru interogații și preocupări care au stat în centrul gîndirii lui Wittgenstein. Or, tocmai înțelegerea acestora din urmă este indispensabilă pentru sesizarea finalității ultime a demersului autorului, pentru a vedea clar unde „vrea el să ajungă". Intervine aici

[13] L. Wittgenstein, *Briefe*, pp. 96–97. O sursă în care cititorul interesat poate găsi dezvoltarea acestei teme sînt considerațiile retrospective ale arhitectului vienez Paul Engelmann, prieten apropiat și corespondent al lui Wittgenstein în perioada scrierii și publicării *Tractatus*-ului, considerații publicate sub titlul *Bemerkungen zum Traktatus* împreună cu scrisori de la Wittgenstein și alte amintiri despre viața și personalitatea filozofului, în P. Engelmann, Ludwig Wittgenstein. *Briefe und Begegnungen*, R. Oldenbourg, München, 1970, pp. 74–97.

ceva asemănător cu ceea ce Wittgenstein va caracteriza mai tîrziu, într-o conferință care reia unele din temele *Tractatus*-ului, drept dificultatea de a urmări în același timp ținta unui demers teoretic și drumul parcurs pentru atingerea acestei ținte: „Cu alte cuvinte, ascultătorul își spune fie: « Înțeleg tot ce zice, dar unde Dumnezeu vrea să ajungă? », fie: « Văd ce urmărește, dar cum Dumnezeu o să ajungă acolo? »"[14]

Limbaj și realitate: filiera kantiană

Temele mari ale *Tractatus*-ului ar putea fi prezentate după cum urmează. Cartea schițează o ontologie care nu poate fi despărțită de o concepție originală asupra naturii limbajului. Descrierea structurii lumii și a structurii limbajului, precum și caracterizarea relației dintre ele sînt formulate pe canavaua kantiană a polarităților necesar—contingent, intern—extern, formă—conținut, invariabil—schimbător, *a priori—a posteriori*. Pivotul caracterizării relațiilor dintre limbaj și lume îl constituie conceptul *formă logică*. Prin raportare la logica limbajului, autorul introduce distincția fundamentală dintre *ceea ce se poate spune* și ceea ce *se arată*, precum și distincția dintre propozițiile cu sens și propozițiile lipsite de sens, dintre acestea și exprimările pe care le califică drept *nonsensuri*. Considerațiile finale se concentrează asupra relației dintre fapte și valori, dintre știință și etică, dintre cunoașterea noastră despre lume și problematica sensului vieții, subliniind distincția dintre lucrurile despre care putem vorbi și cele despre care trebuie să tăcem. În afara multor contribuții tehnice de domeniul analizei logice a limbajului, cartea mai conține și unele considerații oarecum colaterale

[14] L. Wittgenstein, *O conferință despre etică*, traducere de Cătălin Partenie, în (ed.) M. Flonta, *Filozoful-Rege?*, Humanitas, București, 1992, p. 45.

asupra probabilității, a fundamentelor matematicii și științelor teoretice ale naturii. Despre ele nu va fi vorba în cele ce urmează, chiar dacă rămîn pînă astăzi incitante.

Comentatorii cad în general de acord că tema centrală a *Tractatus*-ului este cea a relației dintre limbaj și lume. Pentru urmărirea dezvoltării acestei teme este important să nu se piardă din vedere că deși concepția asupra logicii limbajului și a lumii ne apar drept inseparabile, viziunea ontologică schițată în primele pagini ale cărții pare să fie, pînă la urmă, o consecință a punctului de vedere al autorului asupra logicii și a limbajului. Nu este, poate, o exagerare să se spună că aserțiunile despre lume de la începutul cărții poartă amprenta puternică a concluziilor la care a ajuns el în ceea ce privește structura limbajului. Unii comentatori apreciază drept probabilă ipoteza că enunțurile ontologice au fost scrise abia în faza finală a elaborării lucrării.[15] Ordinea elaborării diferitelor părți ale *Tractatus*-ului, așa cum poate fi ea urmărită în manuscrisele preliminare, îndeosebi în *Tagebücher*, susține această presupunere.[16] Dincolo însă de divergențele dintre susținătorii *interpretării metafizice*, care pune accentul pe deslușirea concepției asupra structurii limbajului pornind de la ontologie, și ai *interpretării lingvistice*, care favorizează, dimpotrivă, un demers clarificator ce se desfășoară de la limbaj spre ontologie, esențialul este că forma logică, adică caracteristicile structurale, formele necesare, interne, invariante, este comună limbajului și lumii. Și tocmai în acest sens caracterizarea pe care o dă *Tractatus*-ul structurii limbajului și structurii lumii nu sînt disociabile; afirmațiile ce se fac în carte despre limbaj și

[15] Vezi, de exemplu, M. Black, *A Companion to Wittgenstein's Traktatus*, Cambridge at the University Press, Cambridge, 1971, p. 27.

[16] „Da, lucrarea mea s-a desfășurat pornind de la fundamentele logice spre esența (*Wesen*) lumii." (Citat după M. Black, *op. cit.*, p. 8.)

despre lume se susțin în mod reciproc.[17] Cum va spune un comentator (M. Black), relația dintre limbaj și lume poate fi comparată cu cea dintre inspirație și expirație. Conceptele centrale în termenii cărora este caracterizată structura limbajului și structura lumii trimit unele la celelalte și se luminează unele pe altele. Perechile principale sînt *nume–obiecte*, *propoziții elementare–stări de lucruri atomare* și *propoziții compuse–stări de lucruri*. Caracterizarea limbajului, a lumii și a relației dintre ele în *Tractatus* va putea fi realizată în mod convenabil prin introducerea acestor concepte.

La prima vedere, introducerea lor nu pare însă să fie necesară.

Cuvinte ca *nume*, *obiecte*, *propoziții*, *stări de lucruri* sînt cuvinte din cele mai familiare ale limbajului de toate zilele. Această împrejurare constituie prima cursă în care poate cădea cititorul naiv și neprevenit al cărții. Fără a-și avertiza cititorii, Wittgenstein va da expresiilor amintite o cu totul altă folosire decît cea curentă. Astfel, *obiectele Tractatus*-ului nu sînt obiecte în sensul comun al cuvîntului. În 2.02 se afirmă că obiectul este simplu, iar în 2.021 că obiectele constituie substanța lumii. Mai departe, în 2.032, ni se spune că obiectele sînt incolore, iar în 2.027 și 2.0271 că obiectul reprezintă ceea ce este stabil, neschimbător. Evident, obiectele accesibile experienței — lucruri neînsuflețite, artefacte, ființe vii sau persoane — nu sînt *obiecte* în sensul *Tractatus*-ului. Substanța lumii nu este accesibilă experienței. „Combinațiile" sau „înlănțuirile" de obiecte sînt numite de Wittgenstein *Sachverhalte*. Am tradus *Sachverhalt* prin *stare de lucruri atomară*, adică o stare de lucruri care nu este compusă din alte stări de lucruri, așa cum sînt stările de lucruri pe care le cunoaștem prin experiență. Sînt numite *propoziții*

[17] Vezi îndeosebi Alberto Emiliani, *The Forms of Sense. A Study of Wittgenstein's Tractatus*, University Helsinki, Reports from the Department of Philosophy, Nr. 5, 1999.

elementare acele propoziții care reprezintă sau redau stări de lucruri atomare. Este clar că aceste propoziții nu sînt *propoziții* în înțelesul curent al cuvîntului, adică expresii ca „Pisica stă pe covor" sau „Vaza stă pe pervazul ferestrei". În 4.21 și 4.211 se spune că propozițiile elementare nu pot intra în contradicție cu alte propoziții. Propoziții ca „Acesta este roșu" și „Acesta este verde", propoziții care sînt reciproc incompatibile, nu pot fi socotite elementare. Or, dacă propozițiile elementare, propozițiile care sînt combinații de *nume*, nu se pot contrazice, adică sînt logic independente, rezultă că trebuie să existe obiecte simple. Postularea obiectelor simple i se impune, așadar, lui Wittgenstein drept o consecință a supoziției că limbajul este constituit din unități ultime de sens, propozițiile elementare. În mod evident, *numele* ce survin în propozițiile elementare nu desemnează obiecte ca pisică, covor, vază, fereastră. Ele sînt semne primitive ce stau pentru obiecte inaccesibile experienței. În *Tractatus* lipsesc orice fel de exemple de *obiecte* și de *nume*, de stări atomare și de propoziții elementare. Rațiunea este simplă: asemenea exemple nu pot fi date. *Obiectele* și *numele* constituie punctul *terminus*, limită în analiza lumii și în analiza limbajului. Dacă nu ar exista entități simple, entități ce corespund *numelor* din propozițiile elementare, aceasta ar însemna că analiza ar putea și ar trebui să continue. Iată de ce în *Tractatus* nu va putea fi găsit nici un răspuns la o întrebare pe care și-o pune în mod firesc cititorul: „Ce este *obiectul* pentru care stă *numele* și ce este *starea de lucruri atomară* pe care o reprezintă sau o descrie *propoziția elementară*?" Un bine cunoscut traducător și comentator al *Tractatus*-ului, David Pears, spunea că întrebări de acest fel seamănă cu cele pe care și le-ar putea pune cititorul lui *Hamlet* cu privire la primii ani de viață ai prințului. El adaugă că *obiectele* apar în cartea lui Wittgenstein ca Dumnezeu în acea teologie care îl descrie menționînd însușirile pe care nu le posedă. Exegeții sînt de acord că această împre-

jurare este răspunzătoare pentru caracterul extrem de abstract, greu de înțeles al unor enunțuri ale *Tractatus*-ului.

Singura caracterizare pozitivă a *obiectelor* este aceea că ele constituie *semnificația* (*Bedeutung*) *numelor*. Dar la întrebarea ce sînt numele, răspunsul pe care îl primim în carte este că ele stau pentru *obiecte*. Unii comentatori presupun că *obiectele* ar fi atomi în sensul fizic tradițional al cuvîntului, adică componente absolut simple și neschimbătoare ale obiectelor materiale, iar alții afirmă că ele constituie componente elementare ale datelor simțurilor. S-a sugerat că un răspuns cît de cît satisfăcător la întrebarea cu privire la statutul *obiectelor* și al stărilor de lucruri atomare, respectiv al *numelor* și al propozițiilor elementare, va putea fi dat numai dacă înțelegem că abordarea autorului *Tractatus*-ului este una transcendentală, o abordare ce se situează în tradiția filozofiei neokantiene a epocii.

Iată și argumentarea care sprijină această presupunere. Dacă există un limbaj care descrie lumea, un limbaj capabil să ofere o reprezentare simbolică a realității, atunci rezultă că atît limbajul cît și lumea trebuie să aibă o structură comună care să facă posibil acest lucru. Întrebarea centrală a *Tractatus*-ului ar fi: „Cum este posibilă în genere descrierea lumii prin limbaj, reprezentarea simbolică a realității?" Dacă acceptăm această supoziție putem presupune că *obiectele*, stările de lucruri atomare, *numele* și propozițiile elementare sînt entități care au fost postulate pentru a putea răspunde acestei întrebări.[18] Adoptarea unei asemenea înțelegeri a conceptelor ce configurează structura limbajului și structura lumii nu răspunde însă la toate întrebările pe care și le poate pune un cititor atent și avizat al *Tractatus*-ului. Bunăoară, ce ar fi propozițiile elementare, propoziții ce reprezintă stări de

[18] Vezi în acest sens studiul lui Leonard Goddard și Brenda Judge, *The Metaphysics of Tractatus*, în „Australasian Journal of Philosophy", Nr. 1, iunie, 1982.

lucruri atomare, și în ce relație stau ele cu propozițiile care nu sînt elementare, *propozițiile care descriu stări de lucruri*?

O ipoteză incitantă, de natură să arunce lumină asupra considerațiilor care l-au condus pe tînărul Wittgenstein la introducerea conceptelor în discuție a fost formulată de cunoscutul filozof finlandez J. Hintikka. El susține că Wittgenstein ar fi urmat linia de gîndire sugerată de ideea cunoașterii nemijlocite (*knowledge by acqaintance*), o idee formulată după 1910 de Bertrand Russell. Obiectele cunoașterii nemijlocite au fost caracterizate de către Russell drept punctul final al analizei epistemologice. Deoarece sînt absolut simple ele nu vor putea fi descrise. În acest sens ele sînt *transcendentale*, adică țin nu de experiență, ci de condițiile posibilității experienței în genere. Hintikka susține că numai un gînditor atît de apropiat de Russell, cum a fost Wittgenstein în anii de gestație ai *Tractatus*-ului, putea introduce concepte cum sînt *obiectele* și stările de lucruri atomare fără nici un fel de argumente și explicații. Dacă *obiectele* nu pot fi descrise, ca și orice este absolut simplu, ele pot fi însă identificate ostentativ, folosind expresii ca *aceasta*, *acesta*, *acela* etc. Despre *obiecte* nu se poate spune nimic. Ele pot fi însă arătate.[19]

Sugestia că ideile lui Wittgenstein despre structura limbajului și structura lumii au luat naștere în confruntarea sa cu ideile lui Russell, în speță prin delimitarea față de atomismul logic al celui din urmă, pare plauzibilă. Atomismul logic este, la Russell, punctul de vedere că limbajul care descrie fapte poate fi redus la propoziții ce constau din cuvinte care desemnează calități și relații. Aceste calități și relații constituie obiecte ale cunoașterii imediate, nemijlocite. Asemenea propoziții au fost numite de Russell *propoziții atomare*. Sugestia interpretativă ar fi că Wittgenstein reia tema russelliană a atomismului logic, conferindu-i o nouă înfățișare. Pornind

[19] Jakko Hintikka, *On Wittgenstein*, Wadsworths, Belmont, 2000, îndeosebi pp. 14–27.

de la existența limbajului ce descrie lumea, Wittgenstein va postula existența unor posibilități elementare — stările de lucruri atomare — care au drept puncte nodale obiecte simple, lipsite de structură, neschimbătoare. Spre deosebire de atomismul logic al lui Russell, atomismul logic al lui Wittgenstein nu reprezintă o versiune a epistemologiei empiriste. Considerînd propozițiile cu sens, propozițiile ce descriu stări de lucruri, și examinînd condițiile posibilității lor, Wittgenstein „va deriva" existența *obiectelor* și a stărilor de lucruri atomare. Demersul pare să fie unul de tip kantian. Ca și Kant, Wittgenstein va postula entități de natură transcendentală drept condiții de posibilitate a ceea ce ne este dat în experiență. Unul din interpreții *Tractatus*-ului, care a subliniat în mod insistent această relație, conchide: „Dacă filozofia lui Wittgenstein este pusă într-un cadru kantian, multe din liniile ei principale se evidențiază în mod clar. Totuși acest fel de a o privi indică mai bine forma ei decît conținutul."[20]

Inspirația kantiană a viziunii *Tractatus*-ului asupra limbajului și a lumii se exprimă în concepte cum sînt *forma obiectului* și *forma logică* în genere. Stările de lucruri atomare, cele care corespund propozițiilor elementare, sînt caracterizate, cum am spus, drept „combinații" sau „înlănțuiri" de *obiecte*. Or, combinațiile posibile între *obiecte* depind de ceea ce Wittgenstein numește *forma* lor. *Obiectele* se divid în tipuri care determină posibilitățile combinării lor. Natura *obiectelor* condiționează, așadar, posibilitatea stărilor de lucruri atomare. Aceeași relație există între *nume* și propoziții elementare drept combinații între *nume*. A cunoaște semnificația unui *nume* înseamnă a cunoaște „sintaxa numelui", combinațiile sale posibile cu alte *nume*. *Forma*

[20] D. Pears, *The False Prison. A Study of the Development of Wittgenstein's Philosophy*, vol. I, Oxford, Clarendon Press, 1987, p. 20.

obiectelor determină astfel structura logică a lumii. Propozițiile elementare sînt propoziții cu sens în virtutea formei lor; ele exprimă o combinație posibilă a *numelor*, una care este în acord cu *forma obiectelor*. Forma *obiectelor* și expresia pe care o capătă ea în forma propozițiilor elementare sînt ceea ce este necesar, intern, neschimbător. Ele determină structura comună a tuturor lumilor posibile (2.022) și a tuturor limbajelor naturale, constituie eșafodajul lumii și al limbajului (6.124) despre care autorul afirmă că *se arată* în limbaj, dar nu poate fi descris în limbaj. Orice descriere a faptelor lumii are loc în acest cadru *a priori* de natură transcendentală. Wittgenstein subliniază cu insistență că stările de lucruri atomare (*Sachverhalte*) și stările de lucruri (*Sachlagen*) sînt oarecum constitutive *obiectelor*, sînt cuprinse în *obiecte* (2.011, 2.012, 2.0121, 2.0122, 2.0123, 2.0124, 2.013). O ilustrare a *formei obiectului* și a formei logice a propoziției, a relațiilor interne necesare, în contrast cu faptele contingente o reprezintă relația dintre pată și culoare în cîmpul vizual (2.0131). A fi o pată în cîmpul vizual și a avea culoare nu sînt două lucruri diferite. Relația dintre ele nu este contingentă, ci necesară. Roșeața este o proprietate *externă* a petei, proprietatea de a fi colorată una *internă*. Asemenea considerații indică în mod clar că termenul *logică* este utilizat într-un sens foarte larg. Ceea ce este necesar, intern, neschimbător, ceea ce constituie structura limbajului în genere și structura oricărei lumi ce poate fi gîndită, tot ceea ce există independent de fapte contingente și, prin urmare, independent de experiență, *a priori*, este desemnat în *Tractatus* prin atributul *logic*. „Experiența ne poate mijloci doar o lume a faptelor, dar această lume se mișcă într-o lume de posibilități ce sînt date *a priori*."[21] *Logica*, în acest sens al termenului, fără îndoială derutant pentru cititorul neprevenit, reprezintă obiectul a ceea ce Kant a numit *filozofia*

[21] *Ibidem*, p. 83.

transcendentală. Filozofia transcendentală se interesează de ceea ce autorul *Criticii rațiunii pure* numea „natură în genere", de condițiile *a priori* ale posibilității oricărei experiențe. Spre deosebire de Kant, autorul *Tractatus*-ului susține că ceea ce este necesar, universal, invariabil — forma logică a lumii și a limbajului — *se arată* în limbaj, dar nu poate fi descris, reprezentat prin el. Despre forma logică a limbajului și a lumii nu pot fi formulate propoziții cu sens, adică enunțuri susceptibile să fie adevărate sau false. Orice încercare de a spune ceva despre ceea ce *se arată* doar în limbaj va genera *nonsensuri*. Wittgenstein nu va ezita să aplice acest verdict și propozițiilor *Tractatus*-ului (6.54).

În contrast cu multe sisteme de metafizică tradiționale, *Tractatus*-ul va caracteriza lumea drept totalitatea faptelor, și nu a lucrurilor (1.1). Faptele sînt stări de lucruri care există (2.04), adică stări de lucruri reale și nu doar posibile. Ele au drept corespondent propozițiile adevărate în sensul că sînt reprezentate prin propoziții adevărate. Lumea sau universul despre care se spune că este „întreaga realitate" (2.063) constituie totalitatea faptelor în ceea ce autorul numește *spațiu logic* (1.13). Spațiul logic este conceput ca un sistem de relații formale în care se situează toate stările de lucruri posibile, deci și faptele. Lumea ca totalitate a faptelor este ceva contingent și în sensul că spațiul logic ar putea fi gol. Max Black oferă o comparație lămuritoare. Să considerăm orice poziție într-un joc de șah drept un punct în „spațiul șahului" și orice joc de șah drept o secvență ordonată de asemenea puncte. În mod analog, starea lumii la un moment dat, o stare descrisă printr-o mulțime de propoziții despre fapte, va putea fi reprezentată printr-o mulțime de puncte în spațiul logic, iar stări succesive ale lumii printr-o secvență ordonată de asemenea puncte.[22] Spațiul logic constituie un întreg organic. S-a observat pe bună dreptate că, alături de dimensiu-

[22] Vezi M. Black, *op. cit.*, p. 54.

nea atomistă, există și o dimensiune organicistă a ontologiei *Tractatus*-ului. Prin *lume*, ca totalitate a faptelor, autorul *Tractatus*-ului desemnează tot ce există în mod contingent, tot ceea ce este extern, schimbător, ceea ce se întîmplă să fie cazul. Dimpotrivă, pentru ceea ce este necesar, intern, neschimbător stau expresii care conțin atributul *logic*, de exemplu *formă logică* și *spațiu logic*.

Propoziția cu sens ca „imagine logică"; propoziții cu sens, propoziții lipsite de sens și nonsensuri

Un punct nodal pentru înțelegerea concepției asupra relației dintre limbaj și lume pe care o schițează *Tractatus*-ul îl reprezintă caracterizarea propoziției cu sens (*sinnvoller Satz*) ca imagine (*Bild*) a stărilor de lucruri. Această caracterizare privește atît propozițiile elementare cît și propozițiile compuse din propozițiile elementare, adică propozițiile obișnuite. În cazul propozițiilor elementare calitatea lor de „imagini" iese mai bine în evidență, în timp ce în cazul multor propoziții obișnuite această caracteristică nu se impune atenției la prima vedere (4.011).

Forma *obiectelor* determină, cum am văzut, „combinațiile" sau „înlănțuirile" posibile ale acestora în stări de lucruri. Combinațiilor posibile ale *obiectelor* le corespund combinații posibile ale numelor în propoziție. Propozițiile obișnuite vor avea și ele sens dacă sînt combinații de nume posibile în virtutea formei obiectelor pentru care stau numele, independent dacă ele reprezintă combinații reale sau doar posibile între obiectele despre care se vorbește în propoziție. Propoziția „Persoana A o învață pe persoana B" și propoziția „Persoana B o învață pe persoana A" sînt, deopotrivă, combinații posibile în virtutea formei obiectelor pentru care stau numele și, prin urmare, propoziții cu sens. Dacă combinația posibilă de nume care este propoziția cu sens reprezintă o combinație reală de obiecte, adică este un fapt al

lumii, atunci propoziția va fi adevărată. Să presupunem că propoziția „Persoana A o învață pe persoana B" descrie un fapt. În acest caz propoziția va fi adevărată, iar propoziția „Persoana B o învață pe persoana A" va fi falsă dacă nu acesta este cazul. Propozițiile cu sens sînt propoziții care sînt fie adevărate, fie false în virtutea relației lor cu faptele lumii. Calitatea propozițiilor limbajului de a fi propoziții cu sens este însă independentă de valoarea lor de adevăr. Altfel spus, o propoziție are sens dacă reprezintă o stare de lucruri, dacă forma ei logică este comună cu cea a stării de lucruri. Ea este adevărată dacă această stare de lucruri este reală, este un fapt, și falsă în cazul contrar. Sensul propoziției depinde de ceva ce nu este contingent, de forma *obiectelor* care conține deja în sine stările de lucruri atomare și, prin urmare, toate stările de lucruri. Sensul propoziției va putea fi determinat *a priori*, independent de fapte (2.22). Dimpotrivă, adevărul sau falsitatea propoziției depinde de ceva contingent, de faptele lumii. Valoarea de adevăr a propoziției cu sens va putea fi stabilită doar *a posteriori*, adică prin confruntarea ei cu faptele lumii. S-a observat că în *Tractatus* cuvîntul *concordanță* (*Übereinstimmung*) privește atît sensul, cît și adevărul propoziției. „Sensul este concordanța sau neconcordanța cu posibilități de ordin factual, în timp ce acordul cu faptele este adevărul."[23] Concordanța propoziției „Pisica este pe covor" cu starea de lucruri, cu posibilitatea de ordin factual, este primară și independentă de adevărul sau falsitatea propoziției. Distincția dintre stări de lucruri și fapte este esențială pentru disocierea sensului propoziției de adevărul propoziției. Propoziția „Sunetul X are culoarea roșie" nu este o propoziție cu sens; sunetul nu poate avea culoare; nu există o relație internă între sunet și culoare. Punerea în relație a sunetului și culorii nu va constitui o stare de lucruri. Propoziția „Sunetul X are culoarea

[23] A. Emiliani, *op. cit.*, p. 7.

roșie" nu va avea, prin urmare, valoare de adevăr, nu va putea fi adevărată sau falsă. Din această caracterizare a sensului și adevărului propozițiilor rezultă clar că în viziunea pe care o propune *Tractatus*-ul limbajul este corelat cu lumea atît prin relația dintre nume și ceea ce desemnează numele, cît și prin relația dintre propoziții și fapte. Conceptul *propoziție cu sens* se sprijină în egală măsură pe caracterizarea stărilor de lucruri atomare drept combinații posibile ale *obiectelor* în virtutea formei lor și a propozițiilor elementare drept combinații posibile dintre *nume*, pe de o parte, precum și pe adoptarea teoriei care definește adevărul drept o relație de corespondență între enunțuri și fapte, pe de altă parte. Subliniind că Wittgenstein a combinat în *Tractatus* teoria adevărului corespondență cu înțelegerea semnificației ca purtător al numelui, Max Black observa că numai cel ce simte atracția acestei combinații va putea citi cu înțelegere *Tractatus*-ul.[24]

Stările de lucruri sînt combinații de *obiecte*. Deoarece aceste combinații devin posibile în virtutea formei *obiectelor*, ele pot fi *gîndite*. Domeniul stărilor de lucruri este domeniul a tot ceea ce poate fi gîndit (3.01, 3.02, 3.03, 3.031). Propoziția este caracterizată drept o expresie a gîndului, expresie ce poate fi percepută senzorial (3.1).[25] Ca ceva perceptibil, propoziția este și ca un fapt (3.14). Dacă propoziția are aceeași formă logică precum o stare de lucruri, atunci ea va fi o *imagine logică* (*logisches Bild*) a acelei stări de lucruri (2.18, 4.03). Propozițiile cu sens *spun* ceva despre stările de lucruri și ele *spun* ceva despre stările de lucruri

[24] *Ibidem*, p. 25.

[25] Aici, ca și în alte pasaje ale cărții, cuvîntul *propoziție* stă pentru propoziția cu sens. Wittgenstein folosește adesea termenul propoziție (*Satz*) drept sinonim cu *propoziție cu sens*, calificînd acele propoziții care nu sînt propoziții cu sens drept *pseudopropoziții* (*Scheinsätze*).

numai în măsura în care sînt imagini logice ale stărilor de lucruri (vezi ultima propoziție din 4.03). Calitatea propoziției de a fi o imagine logică a stărilor de lucruri este dată de relația dintre proprietățile formale ale propoziției și proprietățile formale ale stărilor de lucruri pe care le descrie propoziția, de forma lor logică comună. Este o relație de identitate structurală, de izomorfism, ca cea dintre teren și hartă. Wittgenstein compară relația dintre propoziții și stări de lucruri cu relația de același gen dintre fapte ale lumii: „Placa de gramofon, ideea muzicală, notele scrise, undele sonore stau unele în raport cu celelalte în acea relație internă de reprezentare care există între limbaj și lume. Structura logică a tuturor acestora este comună" (4.014). Propozițiile sînt modele, imagini logice, și nu iconice ale stărilor de lucruri (2.12). Se spune că înțelegerea propoziției cu sens ca imagine logică a stării de lucruri i-a fost sugerată lui Wittgenstein de relatarea, într-o revistă pe care a citit-o în timpul războiului, a modului cum a fost reprezentat un accident de automobil în fața unui tribunal din Paris. Modelul accidentului reprezenta relațiile spațiale dintre factorii implicați în accident.

În originalul german relația dintre propoziție, ca imagine logică, și starea de lucruri este desemnată prin cuvinte din aceeași familie cu substantivul *Bild* (imagine): *abbilden*, *abbildende Beziehung*, *Abbildung*. Limba română nu ne oferă însă o asemenea posibilitate. În mod evident, cuvintele asociate cu *imagine*, în primul rînd verbul *a imagina*, nu pot fi folosite pentru a exprima relația care există între propoziții și stările de lucruri ale căror imagini sînt ele. Ce posibilități oferă limba română pentru a reda modul în care sînt folosite în *Tractatus* expresia *abbilden* și cele derivate din ea? *A înfățișa* și *a descrie* par să fie inacceptabile pentru că în ele se pierde orice legătură cu *imaginea*. Candidați posibili rămîn *a oglindi* și *a reprezenta*. *A oglindi*, *oglindire* sugerează însă o reprezentare iconică, o imagine care redă și caracteris-

ticile calitative, nu numai pe cele structurale, sugestie inacceptabilă în cazul unei imagini logice care este un model. În plus, expresiile germane *spiegeln* (a oglindi) și *sich spiegeln* (a se oglindi) sînt folosite în *Tractatus* (vezi 4.121, 5.512, 5.514) în sensuri apropiate cu *zeigen* (a arăta) și *sich zeigen* (a se arăta). În lipsă de ceva mai bun și în deplină cunoștință a caracterului nesatisfăcător al soluției, am optat pentru *a reprezenta*, respectiv *relație de reprezentare* și *formă a reprezentării*. Un argument în plus pentru traducerea lui *abbilden* cu *a reprezenta* este acela că uneori, de exemplu în 2.222, în 4.12 și 4.121, *darstellen* este utilizat ca sinonim pentru *abbilden*. Or, primul echivalent în română al verbului *darstellen* este *a reprezenta*.

Forma logică comună propoziției și stării de lucruri pe care o reprezintă ea — forma reprezentării — nu poate fi, la rîndul ei, reprezentată printr-o imagine. „Dar forma reprezentării nu poate fi reprezentată de către imagine; ea o arată" (2.172). Însemnătatea unor observații de acest gen ar putea fi cu greu supraapreciată. Precizarea mereu reluată (vezi și 4.121) că logica lumii și a limbajului, ceea ce este, prin urmare, necesar, și nu contingent, nu pot fi reprezentate prin imagini, ci *se arată* în ele, constituie fără îndoială coloana vertebrală ce susține întreaga construcție a *Tractatus*-ului. Tema se exprimă și în vocabularul cărții. Verbele *aussagen*, *aussprechen*, *behaupten*, *sagen* sînt utilizate în contrast cu *aufweisen*, *zeigen*, *sich spiegeln*, și anume primele cu referire la determinări contingente, la faptele lumii de care depinde adevărul sau falsitatea propozițiilor, ultimele pentru determinări logice care sînt comune limbajului și lumii reprezentate prin limbaj. O propoziție *spune* (*sagt*, *behauptet*) ceva despre stări de lucruri și *arată* (*zeigt*, *weist auf*) ceva, adică forma ei logică, sensul ei. Max Black va sublinia, pe bună dreptate, că de afirmarea imposibilității de a reprezenta forma reprezentării, forma logică comună propoziției și stării de lucruri pe care o reprezintă propoziția,

depind, în cele din urmă, toate considerațiile *Tractatus*-ului asupra logicii, a matematicii, a filozofiei și a *a priori*-ului în general.[26] Această imposibilitate exprimă un aspect esențial al concepției originale despre limitele limbajului pe care a formulat-o Wittgenstein în lucrarea sa de tinerețe. Limbajul nu poate descrie caracteristicile interne ale propoziției, ca imaginea logică. Cel puțin două dintre formulările cărții merită o atenție deosebită din acest punct de vedere. „Imaginea nu se poate situa în afara formei ei de reprezentare" (2.174). „Propoziția poate să reprezinte întreaga realitate, dar ea nu poate reprezenta ceea ce trebuie să aibă în comun cu realitatea pentru a o putea reprezenta — forma logică. Pentru a putea reprezenta forma logică, ar trebui să ne situăm cu propoziția în afara logicii, adică în afara lumii" (4.12).

Forma logică a lumii și a limbajului, care *se arată* în propozițiile cu sens, *se arată* de asemenea prin tautologii, prin adevărurile logice. Concepția despre logică schițată în *Tractatus* se sprijină pe observația esențială că termenii logici nu sînt nume. „Ideea mea fundamentală este: constantele logice nu reprezintă. Că *logica* faptelor nu poate fi reprezentată" (4.0312). Altfel spus, conectivele logice cum sînt *și*, *sau*, *dacă ... atunci* nu stau pentru *obiecte*. Rezultă că propozițiile în care numai conectivele logice intervin în mod esențial, propozițiile de tipul „Plouă sau nu plouă", sînt cu totul diferite de propozițiile cu sens, propoziții care sînt imagini logice ale stărilor de lucruri. Propozițiile cu sens pot fi adevărate sau false. Adevărul sau falsitatea lor este ceva contingent. Adevărurile logice — tautologiile — sînt în mod necesar adevărate, iar negațiile lor — contradicțiile — sînt în mod necesar false. Primele sînt adevărate sau false *a posteriori*, celelalte sînt adevărate sau false *a priori*, în virtutea formei propozițiilor. O propoziție cu sens exclude unele posibilități, dar nu toate posibilitățile. Tautologiile nu exclud

[26] Vezi *op. cit.*, p. 87.

nici o posiblitate, iar contradicțiile exclud orice posibilitate. Deși propozițiile logice nu sînt imagini, deși ele *nu spun nimic*, prin ele forma logică a limbajului și a lumii *se arată*. Ceva despre lume este *indicat*, *arătat* de faptul că anumite combinații ale simbolurilor sînt tautologii. Forma logică a lumii și a limbajului *se arată* într-un fel în propozițiile cu sens (4.121) și în alt fel prin tautologii și contradicții (6.12). Ceea ce adevărurile logice ne comunică despre lume ele ne comunică altfel decît propozițiile cu sens. Pentru a marca acest contrast dintre adevărurile logice și propozițiile care descriu stări de lucruri, Wittgenstein a calificat adevărurile logice drept *propoziții lipsite de sens* (*sinnlose Sätze*).[27] Dacă propozițiile logice sînt tautologii înseamnă că logica se îngrijește de ea însăși (5.473) deoarece tautologiile, ca adevăruri necesare, nu depind de existența sau inexistența unor stări de lucruri. Tema apare încă în *Tagebücher*; aici se subliniază că propozițiile logice pot fi validate numai din interior, și nu prin raportare la ceva exterior lor, spre deosebire de propozițiile cu sens care sînt imagini.

→ Pentru o lectură corectă a *Tractatus*-ului este esențial să distingem în mod clar și net propozițiile lipsite de sens (4.461) de propozițiile calificate drept *nonsensuri* (*unsinnige Sätze*). Nonsensurile sînt propoziții care iau naștere prin încălcarea logicii limbajului. Cum devine însă posibilă încălcarea logicii limbajului? Pe de o parte, în *Tractatus* se afirmă că propozițiile limbajului cotidian sînt în ordine din punct de vedere logic (5.5563). Pe de altă parte, se subliniază că limbajul comun este extrem de complicat, ca și convențiile

[27] Ca și adevărurile logice, și adevărurile matematice au fost caracterizate în *Tractatus* drept *propoziții lipsite de sens*, propoziții care nu spun nimic despre stările de lucruri. Adevărurile matematice diferă de cele logice fiind ecuații. Logica lumii *se arată* în ecuații. Adevărul propozițiilor matematice, ca și al tautologiilor, poate fi stabilit în mod *a priori*, inspectînd semnele.

tacite de care depinde înțelegerea lui (4.002) și sînt semnalate imperfecțiuni ale limbajului comun. Aceste imperfecțiuni fac posibilă formularea propozițiilor calificate drept *nonsensuri*: bunăoară, același cuvînt poate avea semnificații diferite, iar două cuvinte cu semnificații diferite pot fi folosite în același fel (3.323). Este meritul lui Russell — subliniază autorul — de a fi arătat că forma logică aparentă a unei propoziții nu trebuie să fie și forma ei reală, că gramatica obișnuită nu este uneori suficientă pentru a asigura satisfacerea nevoilor acurateței logice (4.0031). Putem fi induși în eroare de forma logică aparentă a propozițiilor și conduși în acest fel la încălcări ale logicii limbajului nostru. Se subliniază însemnătatea unei scrieri conceptuale (*Begriffsschrift*) care poate să prevină apariția acelor pseudopropoziții care sînt nonsensurile (4.1272). Nonsensul este o violare a regulilor sintaxei logice de genul expresiei „pătrat rotund". Iar asemenea expresii iau naștere nu prin încălcarea regulilor gramaticii obișnuite, ci a regulilor sintaxei logice. O scriere conceptuală este importantă, în primul rînd, deoarece ne dă posibilitatea să distingem propozițiile cu sens, propozițiile care sînt imagini, de tautologii, și ambele categorii de a treia categorie, cea a nonsensurilor.

Tractatus-ul formulează o critică radicală a filozofiei tradiționale. Majoritatea interogațiilor și propozițiilor acesteia — ne spune autorul — nu sînt false, ci sînt nonsensuri (4.083)[28]. Propoziția „Sunetul X are înălțimea Y" va putea fi comparată cu faptele, dar nu și propoziția „Sunetul X are culoarea roșie". Căci sunetele pot avea o înălțime sau alta, dar ele nu pot avea culoare. Prima propoziție va fi adevărată sau falsă, a doua este un nonsens. Din punct de vedere strict logic, nonsensurile pe care le întîlnim în scrieri filozofice

[28] Wittgenstein lasă să se înțeleagă că în scrierile autorilor reprezentativi pentru marea tradiție filozofică întîlnim și propoziții false. Acestea sînt însă propoziții cu sens.

nu se deosebesc de nonsensuri comune, cum ar fi „Pătratul este rotund". Wittgenstein distinge însă nonsensurile banale, simple încălcări ale logicii limbajului comun, de nonsensurile care pot fi întîlnite în lucrări ale filozofilor. Sursa specifică a celor din urmă este încercarea de a spune ceva despre ceea ce nu se poate spune nimic, despre ceea ce *se arată*. Faptul că propoziții ce pot fi întîlnite în cărți ale filozofilor sînt nonsensuri nu este, adesea, ceva ce se poate observa la prima vedere. Propozițiile filozofice pe care Wittgenstein le califica drept nonsensuri sînt propoziții ce par a avea sens. George Moore nota că autorul *Tractatus*-ului aplica cu preferință termenul *nonsens* unor propoziții ce prezintă asemănări aparente cu propozițiile care au sens.[29]

Această critică originală a metafizicii tradiționale este dublată, în *Tractatus*, de o determinare pozitivă a menirii filozofiei. Filozofia este caracterizată drept „critică a limbajului". Țelul filozofiei, spre deosebire de țelul științelor naturii, nu este de a produce propoziții cu sens care sînt adevărate[30], ci clarificarea logică a gîndurilor, mai precis a propozițiilor ca expresie a gîndurilor. Filozofia nu este, așadar, o teorie, o doctrină, ci o activitate; o contribuție filozofică autentică va consta, în esență, din clarificări de natură logică (4.112). Activitatea filozofică va trebui să delimiteze *din interior* domeniul propozițiilor cu sens (4.113 și 4.114). În contrast cu o tradiție milenară, și chiar cu poziția unor autori ca Russell a căror contribuție la analiza logică a limbajului o recunoaște și o apreciază, Wittgenstein va delimita în mod net sfera preocupărilor filozofice de cea a cercetărilor științifice. Este o poziție ce se profilează în mod clar încă în note dictate în 1913, așa-numitele *Aufzeichnungen*

[29] Apud M. Black, *op. cit.*, p. 161.

[30] Wittgenstein folosește termenul *științe ale naturii* într-o accepție aparte (4.11). El numește toate propozițiile adevărate propoziții ale *științelor naturii*.

über die Logik: „Filozofia nu poate nici confirma, nici infirma cercetarea științifică... Filozofia este teoria despre forma logică a propozițiilor științifice (nu numai a legilor fundamentale). Cuvîntul « filozofic » va trebui să desemneze în mod constant ceva ce stă deasupra sau sub, dar nu alături de știința naturii."[31] De pe această poziție, Wittgenstein va contesta semnificația filozofică a marilor teorii științifice (4.1122). Activitatea oamenilor de știință poate căpăta un caracter filozofic doar în măsura în care ei își consacră eforturile unor clarificări de natură conceptuală, delimitării domeniului și granițelor cercetării științifice. Înțeleasă în acest fel, menirea activității filozofice este una critică. Prin mijlocirea Cercului de la Viena și a empirismului logic, o asemenea înțelegere a sensului și țelurilor activității filozofice a exercitat o mare înrîurire asupra orientării analitice din filozofia secolului XX.

Intenția fundamentală și miza Tractatus-*ului*

Ceea ce îl va surprinde și îl va nedumeri, fără îndoială, pe cel care va citi, mai întîi, doar primele și ultimele pagini ale cărții, va fi locul pe care îl ocupă dezvoltări logice aride, care se desfășoară pe aproape întreaga ei întindere. Acest cititor își va pune, în mod firesc, întrebarea: ce rost pot avea considerațiile pronunțat ezoterice într-o carte care debutează cu afirmații despre ceea ce este lumea, despre alcătuirea ei și se încheie cu sentințe despre valori, etică și sensul vieții? Cu alte cuvinte, întrebarea care se pune este de ce a socotit autorul că analize deosebit de pretențioase din punct de vedere tehnic sînt indispensabile într-o cărticică ce abordează teme de un interes atît de general. Cel ce consultă un index de termeni ai *Tractatus*-ului și realizează

[31] Apud Joachim Schulte, *Wittgenstein. Eine Einführung*, Reclam, Stuttgart, 1989, p. 61.

densitatea neobișnuită a termenilor și a distincțiilor de natură formală cum sînt *formă generală*, *formă generală a operației*, *formă generală a valorii de adevăr*, *formă generală a propoziției*, *formă generală a numelui*, *variabilă propozițională*, *însușiri formale*, *concepte formale*, *simbol simplu*, *semn simplu*, *sumă logică*, *produs logic*, *loc logic*, *spațiu logic*, *semn al operației*, *nume variabil*, *număr variabil*, *propoziție variabilă* etc. își va da seama mai bine cît de legitimă este această întrebare. El și-o va pune cu atît mai mult dacă va ști că textul cărții reprezintă o expunere extrem de comprimată a însemnărilor cuprinse în note dictate și în carnete de note scrise între anii 1913 și 1918. Căci este de presupus că autorul nu a păstrat în textul final decît ceea ce a socotit că nu poate lipsi pentru a-i asigura coerența și a-i susține concluziile.

Răspunsul la întrebarea care se impune cu atîta insistență atenției noastre nu va putea fi decît acela că autorul a socotit distincțiile și analizele pe care le-a formulat, utilizînd și dezvoltînd aparatul noii logici elaborate de Frege și Russell, ca fiind absolut necesare pentru înfăptuirea obiectivului pe care și l-a propus: determinarea naturii și a limitelor reprezentării simbolice a lumii în genere, a naturii și limitelor descrierii realității prin limbaj, care sînt, totodată, limite ale gîndirii. Acest obiectiv prezintă o analogie semnificativă cu cel pe care l-a urmărit Kant în *Critica rațiunii pure*: determinarea naturii, întinderii și limitelor cunoașterii cu valoare obiectivă. Ținta *Tractatus*-ului va putea fi, așadar, caracterizat drept o regîndire și o formulare în termeni noi a problemei centrale a filozofiei critice.

Pentru cititorul aplicat al *Tractatus*-ului, distincția dintre obiectivul propus, pe de o parte, și mijloacele create și utilizate pentru a-l înfăptui, pe de altă parte, este una cu deosebire edificatoare. Obiectivul pe care și l-a propus Wittgenstein este de cel mai mare interes în tradiția filozofiei critice germane. Cartea lui Janik și Toulmin va argumenta în favoarea ipotezei că problema naturii și limitelor repre-

zentării simbolice a realității căpătase contururi în mintea tînărului Wittgenstein sub influența mediului cultural și filozofic vienez în care se formase, mai înainte ca el să se familiarizeze cu lucrările logice ale lui Frege și Russell. Iată de ce intenția fundamentală a *Tractatus*-ului, precum și relația dintre scop și mijloace — cred autorii — vor putea fi înțelese, în genere, sau înțelese mai bine doar de cei familiarizați cu fundalul cultural și filozofic continental.[32] Cei cărora acest fundal le-a rămas în mare măsură străin vor fi în mod firesc înclinați să acorde o atenție deosebită unor rezultate ale cercetării teoretice pe care Wittgenstein le situa în sfera mijloacelor și să scape astfel din vedere scopul ultim și intenția fundamentală. Este o tendință ce s-a făcut adesea simțită în lumea filozofică anglo-saxonă. Poate fi amintit în acest sens unul din primele studii asupra *Tractatus*-ului, scris de fosta studentă și prietenă apropiată a lui Wittgenstein în anii mai tîrzii, Elizabeth Anscombe, studiu în care accentul principal va cădea asupra a ceea ce datorează scrierea de tinerețe a gînditorului austriac operei logice a lui Frege. În „Cuvîntul înainte", H.J. Paton, coordonatorul seriei în care a apărut inițial acest studiu, remarca în mod caracteristic că „gîndirea lui Wittgenstein a izvorît din dezvoltarea modernă a logicii matematice".[33] Iar recent, într-o cărticică consacrată filozofiei minții a lui Wittgenstein, unul din cei mai cunoscuți

[32] Admițînd că *Tractatus*-ul nu ar fi putut fi scris dacă Wittgenstein nu ar fi intrat în posesia acelor instrumente de analiză pe care i le-a oferit o însușire temeinică a rezultatelor cercetărilor lui Frege și Russell, ei subliniază că „el a venit spre logică și spre filozofia limbajului pornind de la o problematică intelectuală proprie, independentă și a dezvoltat o perspectivă personală, originală în abordarea problemelor care l-au preocupat cu precădere" (*op. cit.*, p. 180).

[33] Vezi G.E.M. Anscombe, *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, Thoemmes Press, Bristol, 1996 (prima ediție, 1959), p. 9.

interpreți ai operei sale tîrzii nota în treacăt cu privire la *Tractatus*: „Izbînda acestei cărți a fost elucidarea adevărurilor logice, interpretate nu drept cele mai generale reguli ale gîndirii (așa cum erau în mod obișnuit considerate) sau drept cele mai generale adevăruri despre univers (după cum argumenta Bertrand Russell) ci mai degrabă ca fiind tautologii adevărate în orice circumstanțe..."[34]

Din această perspectivă unele din afirmațiile și reacțiile autorului *Tractatus*-ului, care i-au intrigat pe mulți dintre contemporanii săi, sînt puse într-o lumină nouă. Cum a putut să fie Wittgenstein atît de nemulțumit de lectura pe care a făcut-o Russell *Tractatus*-ului dacă ținem seama atît de înzestrarea intelectuală excepțională a acestuia, cît și de stăpînirea suverană a aparatului formal utilizat în lucrare? Cum a fost posibil ca această lectură să-i producă o insatisfacție atît de profundă încît să respingă „Introducerea" pe care Russell a scris-o cu deplină competență și cu cele mai bune intenții? Răspunsul pare să fie acum la îndemînă. Wittgenstein a avut bune motive să creadă că fostul său profesor nu a izbutit să înțeleagă intenția fundamentală a cărții, obiectivul ei final. Este ceea ce el a exprimat, poate, cel mai clar în scrisoarea sa către Russell din 19 august 1919, care a fost citată mai sus. Remarcînd că manuscrisul cărții este „atît de scurt și, prin urmare, atît de obscur" și observînd resemnat că în această privință nu poate fi schimbat nimic, Wittgenstein continuă: „Acum, mi-e frică că nu ai sesizat cu adevărat afirmația mea esențială, față de care întreaga chestiune privitoare la propozițiile logice este doar un corolar. Punctul principal este teoria despre ceea ce poate fi exprimat (*gesagt*) prin propoziții — adică prin limbaj — (și, ceea ce este același lucru, poate fi *gîndit*) și ceea ce nu poate fi exprimat prin propoziții, ci doar arătat (*gezeigt*). Problemă care, cred eu,

[34] P.M.S. Hacker, *Wittgenstein*, traducere de Ane Marie Lupașcu, București, Editura Științifică, 2000, p. 6.

este problema cardinală a filozofiei."[35] Apreciind că distincția dintre ceea ce poate fi *spus* (și *gîndit*) și ceea ce nu poate fi spus, ceea ce *se arată*, va putea fi trasată pentru limbaj în genere și o dată pentru totdeauna prin determinarea naturii și limitelor reprezentării simbolice a lumii, Wittgenstein a putut ajunge la o concluzie pentru mulți șocantă, pe care el o formulează însă cu deplină bună credință în „Cuvîntul înainte": „Pe de altă parte, *adevărul* gîndurilor comunicate aici mi se pare a fi intangibil și definitiv. Sînt, așadar, de părere că, în esență, am rezolvat problemele în mod definitiv." Spune, poate, totul despre omul și gînditorul Wittgenstein că el a revenit la preocupări de natură filozofică abia spre sfîrșitul anilor '20, atunci cînd această concluzie i-a apărut îndoielnică.[36]

Pentru ceea ce nu poate fi spus, dar *se arată*, Wittgenstein folosește uneori, în *Tractatus*, termenul *transcendental*. Citim la 6.13: „Logica este transcendentală." Sensul acestei afirmații nu este că propozițiile logice ar fi adevăruri transcendentale. Căci aceste propoziții nu spun nimic, nu sînt imagini ale faptelor. Prin propozițiile logice, prin tautologii, ca și, într-un alt fel, prin propozițiile cu sens, *se arată* însă structura lumii și a limbajului, adică ceea ce este intern, necesar. În 6.12 se afirmă că propozițiile logice constituie eșafodajul lumii (*das Gerüst der Welt*). Și aceasta deoarece ele implică faptul că *numele* stau pentru *obiecte*, au semnificații, iar propozițiile elementare au sens. Or, tocmai în aceasta constă legătura propozițiilor logice cu lumea.

[35] L. Wittgenstein, *Briefe*..., p. 252.

[36] La 4 iulie 1924, Wittgenstein îi scria lui John Maynard Keynes din satul austriac în care lucra ca învățător: „Îmi scrieți întrebîndu-mă dacă puteți face ceva pentru a-mi înlesni din nou o muncă științifică. Nu, în această chestiune nu este nimic de făcut; căci eu nu mai am o puternică înclinație lăuntrică spre o asemenea îndeletnicire. Tot ceea ce a trebuit cu adevărat să spun am spus și cu aceasta izvorul a secat" (L. Wittgenstein, *Briefe*..., p. 141).

Dacă granițele reprezentării simbolice a realității, granițele domeniului propozițiilor cu sens, nu pot fi determinate decît din interior, rezultă că despre aceste granițe nu se poate spune nimic. Granițele sau limitele limbajului constituie ceva ce nu se poate spune, ci se arată. În acest context vor trebui înțelese și acele pasaje ale *Tractatus*-ului care se referă la *solipsism* (5.62 și 5.64). Dacă granițele limbajului constituie granițele lumii (5.6), în sensul că ele sînt granițele spațiului logic în care se situează faptele lumii, dacă noi nu putem gîndi decît ceea ce este posibil, adică ceea ce este în acord cu proprietățile interne ale *obiectelor* și cu relațiile interne, atunci vom înțelege ce anume vizează solipsismul. Tocmai din această perspectivă se referă Wittgenstein la solipsism. E. Stenius va observa că ceea ce autorul *Tractatus*-ului numește *solipsism* nu este decît o reformulare lingvistică a filozofiei critice a lui Kant. Subiectul care gîndește ceva, își reprezintă ceva, nu este, el însuși, o parte a lumii (5.631). Nu există ceva de felul „eului" într-un sens metafizic. Subiectul metafizic este doar granița sau limita lumii. Noi nu putem spune nimic despre granițele lumii sau ale limbajului. Ca teze filozofice, solipsismul, ca și realismul, constituie nonsensuri în măsura în care încearcă să spună ceea ce nu se poate spune. Pe de altă parte, în măsura în care ceea ce este reprezentat prin propoziții cu sens sînt fapte ale lumii, solipsismul consecvent coincide cu realismul. Ceea ce corespunde eului metafizic ca graniță, ca limită a lumii este însăși lumea, întreaga realitate.

Dincolo de ceea ce se poate spune: etica

Tractatus-ul debutează cu enunțuri despre lume, dezvoltă pe cea mai mare parte a întinderii sale o analiză a naturii și a limitelor reprezentării simbolice a realității și se încheie cu o suită de enunțuri, unele de o solemnă simplitate, altele criptice, uneori sibilice, cu privire la valori, la sensurile

ultime ale existenței. Cum se articulează paginile finale ale cărții cu problematica ei teoretică atît de austeră? Reprezintă ele, oare, reflecții cu caracter personal care ar fi putut să lipsească, oarecum un apendice, sau, dimpotrivă, constituie concluzia ce încoronează lucrarea, mesajul ei esențial? Există prezentări și comentarii ale ideilor operei de tinerețe a lui Wittgenstein care sugerează, chiar dacă nu afirmă, că dacă aceste pagini nu ar fi fost scrise sensul cărții nu ar fi în mod fundamental afectat. Punctul de vedere dominant în rîndul membrilor Cercului de la Viena, care citiseră și discutaseră cu atenție *Tractatus*-ul, ilustrează foarte bine acest mod de a gîndi, care a fost exprimat pentru prima dată în „Introducerea" lui Russell. Este un punct de vedere care a avut susținători și mai tîrziu. M-am referit, în treacăt, la prima lucrare de exegeză a *Tractatus*-ului, care a fost publicată, la sfîrșitul anilor '50, de către E. Anscombe. Atît ponderea relativă acordată diferitelor teme ale cărții, cît și maniera în care sînt ele discutate lasă să se înțeleagă că autorul *Tractatus*-ului este, în primul rînd, un continuator al lui Frege și că însemnătatea cărții constă, înainte de toate, în evidențierea unor implicații filozofice majore ale operei lui Frege și Russell. Pot fi amintite și exemple mai recente. Bunăoară, în prezentarea care se face cărții într-o reputată enciclopedie filozofică de limbă engleză autorul indică propozițiile pe care le consideră a fi cele mai importante. Dincolo de caracterul problematic al oricărei încercări de acest fel în cazul unei cărți cum este *Tractatus*-ul, atrage atenția că ultima dintre propozițiile menționate este 5.6. Nici una din propozițiile de pe ultimele 3–4 pagini, începînd cu propoziția 6.4, propoziții ce pot fi socotite acordurile finale din partitura cărții, nu sînt amintite în această enumerare.[37] Or, Wittgenstein a prevenit cu insistență, în anii în care scrierea și publicarea

[37] Vezi Duncan J. Richter, „Ludwig Wittgenstein", în *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, 1996.

Tractatus-ului a stat în centrul preocupărilor sale, asupra înțelegerii scrierii sale drept o lucrare pur teoretică. Lui Russell îi atrăsese atenția că miezul lucrării îl constituie distincția dintre *a spune* și *a (se) arăta*, distincție pe care o califica drept *problema cardinală a filozofiei*. Iar lui von Ficker i-a oferit drept cheie a înțelegerii cărții indicația că sensul ei este etic, că ceea ce e cu adevărat important nu stă în lucrare deoarece nu poate fi spus. Amintirile lui Paul Engelmann despre convorbirile în care Wittgenstein îi explica punct cu punct ideile *Tractatus*-ului converg spre aceeași concluzie.

Cu greu am putea înțelege această preeminență a problematicii etice dacă nu știm nimic despre omul care a fost Ludwig Wittgenstein. Preocupările sale filozofice au fost orice altceva în afară de preocupări de natură academică. Wittgenstein nu a fost interesat de o pregătire filozofică sistematică și nu a avut nici cea mai mică considerație pentru cultivarea în mod profesional a preocupărilor filozofice.[38] În centrul vieții sale intelectuale și afective a stat întotdeauna problematica morală. Nu va fi probabil o exagerare să spunem că teoria l-a interesat pe autorul *Tractatus*-ului doar în măsura în care ea putea produce clarificări de natură să ne orienteze, să ne ajute să înțelegem mai bine cum trebuie să trăim.

Tînărul Wittgenstein a avut, cel puțin din anii primului război mondial, o conștiință acută a caracterului precar al existenței. (Este greu de spus în ce măsură o asemenea conștiință i-a fost potențată de lectura unor autori ca Arthur Schopenhauer sau Otto Weininger sau dacă tocmai ea l-a apropiat de universul lor de idei.) Autorul *Tractatus*-ului

[38] Cărțile despre viața lui cuprind numeroase informații edificatoare în această privință. Vezi îndeosebi marile cercetări biografice, *Wittgenstein: A Life. Young Ludwig (1889–1921)*, Duckworth, Londra, 1988, de Brian McGuiness și *Ludwig Wittgenstein. The Duty of Genius*, Penguin Books, Londra, 1990, de Ray Monk.

a fost chinuit, așa cum au fost puțini oameni, de conștiința nimicniciei, a proprici mizerii morale. Exigențele sale morale față de sine și față de alții erau atît de înalte încît deplina luciditate îi făcea viața greu suportabilă. Aspirația lui spre bine, spre puritate morală ar putea fi comparată doar cu cea a oamenilor profund religioși.[39] Cuvîntul favorit al lui Wittgenstein pentru a desemna starea spre care aspira era *anständig*, care în folosirea pe care i-o dădea ar putea fi redat cel mai bine prin *decent*, *onest* sau *curat*. Plîngerea care revine continuu în convorbiri și corespondența cu oamenii cei mai apropiați, în primul rînd cu Paul Engelmann, era că nu este *anständig*. Aidoma primilor creștini sau a sfinților, Wittgenstein socotea că cel mai mare păcat omenesc este vanitatea. Radicalismul său moral îl împingea să se acuze adesea de preocuparea pentru ceea ce gîndesc alții despre el. El își reproșa, de pildă, că a lăsat cunoștințe din Anglia, care nu știau nimic despre familia lui, să creadă că este un aristocrat german, cînd, în realitate, era un evreu austriac.[40] Ludwig îl

[39] După ce o perioadă de timp orice comunicare directă încetase din cauza emigrării sale în Israel și atunci cînd anii exaltărilor tinereții trecuseră de mult, Paul Engelmann, omul căruia Wittgenstein i s-a destăinuit ca nimănui altcuiva, îi va scrie prietenului său din Cambridge (iunie 1937): „Cred că înțeleg întreaga însemnătate a învinuirilor pe care vi le aduceți. Sînt departe de a vedea răul drept altceva decît ceea ce este și de a-l minimaliza. Din punct de vedere spiritual, sînteți omul cel mai de seamă pe care l-am întîlnit. Am găsit la dumneavoastră o forță a *năzuinței* spre puritate sufletească ca la nici unul din oamenii pe care i-am cunoscut personal. Și acum trebuie să vă spun: autoînvinuirile, pe care le înțeleg pe deplin, au schimbat imaginea ființei morale pe care o aveam de mulți ani despre dumneavoastră în anumite puncte, dar nu în cele esențiale. În mare, așa cum vă zugrăviți aici (în scrisoarea căreia îi răspunde Engelmann — nota mea M.F.) v-am văzut eu întotdeauna" (L. Wittgenstein, *Briefe*..., p. 205).

[40] Vezi R. Monk, *op. cit.*, pp. 278–279.

admira cu deosebire pe fratele său Paul care avea curajul de a spune adevărul cînd acesta nu îi era favorabil. „În timp ce eu în aceleași împrejurări spuneam neadevăruri deoarece îmi era frică de proasta opinie a celor din jurul meu."[41] Datoria supremă a fiecăruia, credea Wittgenstein, este de a fi sincer cu sine și cu alții. Ameliorîndu-și propria condiție morală, el va putea contribui în acest fel la îmbunătățirea lumii în care trăiește.

Conștiința dependenței vieții insului de împrejurări pe care nu le poate în nici un fel anticipa și controla, adică de soartă, îi apărea lui Wittgenstein drept expresia cea mai clară a caracterului iremediabil nefericit al vieții trăite în orizontul evenimentelor lumii. Printre citatele sale preferate se număra fraza lui Gottfried Keller: „Nu uita niciodată, atunci cînd totul merge bine, că nu este obligatoriu ca lucrurile să stea așa." Singura alternativă pentru individul lucid, care respinge sinuciderea, i se părea a fi „acceptă și suportă". Ieșirea din universul dependențelor de evenimentele lumii o pot realiza doar cei care au tăria de a accepta soarta. Lor nu li se mai poate întîmpla nimic rău. Ajuns pe front, în iulie 1916, Wittgenstein nota în jurnalul său: „Frica în fața morții este cel mai bun semn al unei vieți false, adică proaste."[42] Ceea ce îl fascina întotdeauna în relatările despre experiențe religioase și mistice era posibilitatea atingerii stării în care te simți pe deplin în siguranță. Omul fericit este omul care trăiește în orizontul atemporalului, al absolutului, și nu al contingenței, al dependenței de ceea ce este sau nu este cazul. Numai cel ce se desprinde cu totul de lume poate să fie fericit. Din această perspectivă pot fi mai bine înțelese unele formulări aparent oraculare din paragrafele 6.43, 6.431 sau 6.4311 cu privire la lumea în timp și la viața în afara timpului. Cheia înțelegerii ultimei propoziții din 5.43 — „Lumea celui

[41] *Ibidem*, p. 14.
[42] *Ibidem*, p. 141.

fericit este alta decît a celui nefericit" — ar fi dată, susține Hintikka[43], de o reflecție a lui Moore, desigur cunoscută tînărului Wittgenstein. Moore spunea că omul fericit este cel care are capacitatea și disponibilitatea de a se bucura de contemplarea obiectelor frumoase. Cel nefericit nu le percepe, prin urmare, lumea lui va fi una diferită. În experiențele etice, estetice și religioase autentice are loc tocmai miracolul ieșirii din lume și, drept consecință, din perimetrul limbajului cu sens. Această trecere dintr-un orizont în altul se exprimă, cum sugerează cel mai clar conferința despre etică a lui Wittgenstein, prin folosirea în sens absolut și nu relativ a expresiilor limbajului, prin contrastul dintre ceea ce el va numi aici *judecăți de valoare absolute* și *judecăți de valoare relative*. O judecată de valoare relativă este, pînă la urmă, o propoziție despre fapte ale lumii, în timp ce judecata de valoare absolută este o metaforă prin care nu se spune nimic, dar în care *se arată* ceva ce nu se poate spune: absolutul, atemporalul, imuabilul, valorile.

Din această perspectivă a opoziției dintre absolut și relativ, necesar și contingent, pieritor și etern, valori („ceea ce este mai înalt") și fapte, *numene* și *fenomene*, o opoziție care amintește de Schopenhauer, și prin aceasta de Kant, va trebui să fie privită și distincția pe care o face *Tractatus*-ul între voință ca fenomen și voință ca purtător al eticului (6.423). Ca fenomen, ca obiect al cunoașterii prin experiență, *voința* este un fapt, un fapt ca și toate faptele de care se interesează psihologia. Ca purtător al binelui și răului, al valorilor, *voința* este, dimpotrivă, ceva transcendental. Valorile nu sînt în lume (6.41, 6.432); ele se pot doar *arăta* în faptele lumii. Iată de ce întrebarea cu privire la consecințele acțiunilor noastre nu va avea semnificație etică. Dacă există ceva de felul răsplății și pedepsei etice, aceasta nu va putea sta decît în acțiunile noastre, și nu în urmările acestora

[43] Vezi *op. cit.*, p. 15.

(6.422).[44] Ca purtător al eticului voința nu va schimba faptele lumii, ci doar granițele lumii. Aceste granițe se lărgesc sau se îngustează potrivit modului în care ne trăim viața (6.43).

Asemenea observații, ca și cele privitoare la opoziția dintre faptele lumii și logica lumii, dintre propoziție, ca imagine logică, și forma reprezentării care *se arată* în propoziții cu sens, vor putea fi înțelese numai pe fundalul antitezei rigide dintre contingent și necesar, temporal și etern, extern și intern, o antiteză solidară cu tradiția filozofiei transcendentale care impregnează întreaga țesătură de idei a *Tractatus*-ului. Dacă tot ceea ce este în lume are un caracter accidental, contingent, atunci valorile nu fac parte din lume. Ceea ce neagă Wittgenstein este că valorile ar fi și ele *fapte*, realități ce pot fi reprezentate prin propoziții cu sens sau pot fi întemeiate prin asemenea propoziții, propoziții susceptibile să fie adevărate sau false, așa cum au crezut marii metafizicieni ai trecutului. (Cînd nota, în „Cuvîntul înainte", că lucrarea lui ar putea „produce plăcere unuia care o citește cu înțelegere" Wittgenstein pare să fi avut în vedere pe cititorul care a înțeles că filozofia nu poate fi o *Weltanschauung* sau o *Weltauffassung*, cu alte cuvinte că nu există o cunoaștere care întemeiază și asigură valorile.) Ceea ce denunță Wittgenstein în metafizica tradițională este tocmai amestecul de nedorit al teoriei și valorilor. Pentru el, binele și răul există numai în relație cu subiectul, cu voința ca existență numenală. Subiectul

[44] Unii cercetători ai istoriei *Tractatus*-ului susțin că multe sentințe etice au fost preluate de Wittgenstein din carnete de însemnări mai vechi, care datează din perioada în care îl citea pe Schopenhauer. Urmîndu-l pe Kant, Schopenhauer afirma că orice acțiune întreprinsă în vederea unei răsplăți sau de frica pedepsei este în mod necesar o acțiune egoistă și, ca atare, lipsită de valoare morală. Wittgenstein pare să fi avut înțelegere și simpatie pentru ideea kantiană că acțiunile inspirate de voința bună conțin în ele propria lor răsplată.

transcendental nu este parte a lumii, ci limita, granița ei. Wittgenstein a presupus că a dat o soluție definitivă problemelor care l-au preocupat în măsura în care a putut crede că a reușit să delimiteze o dată pentru totdeauna și din interior reprezentarea simbolică a realității prin propoziții cu sens de transcendental, de condiții de posibilitate despre care nu putem vorbi. În cazul logicii, acestea sînt condiții ale posibilității propozițiilor cu sens, în cazul eticii condiții de posibilitate ale unei vieți bune, ale vieții fericite.

Distincția pe care a trasat-o Kant, și apoi Schopenhauer, între ceea ce este și nu este obiect al rațiunii teoretice devine la Wittgenstein distincția dintre ceea ce *se poate spune*, dintre ceea ce poate fi reprezentat prin propoziții cu sens, și ceea ce *se arată* prin judecăți de valoare absolute, prin *nonsensuri* care nu sînt banale. Wittgenstein folosește cuvîntul *mistic* pentru ceea ce nu se poate spune, pentru ceea ce este inexprimabil (6.522). Misticul există ca experiență afectivă. În opoziție cu lumea rațiunii teoretice, lumea cunoașterii obiective și a analizei conceptuale, misticul este lumea simțită, trăită ca un întreg mărginit, limitat (6.45). Deosebirea dintre cunoașterea faptelor lumii, dintre reprezentarea lor prin propoziții cu sens, și trăirea misticului poate fi sugerată de deosebirea dintre întrebările *cum* și *ce*. După cum va spune Wittgenstein mai tîrziu, în conferința lui despre etică, misticul, în opoziție cu ceea ce se poate spune despre faptele lumii, adică cu răspunsurile la întrebările de tip *cum*, se exprimă în sentimentul de uimire că lumea există.[45]

Asemenea considerații ne conduc spre ceea ce am putea califica drept sîmburele *Tractatus*-ului, mesajul esențial al cărții. Pentru Wittgenstein, obiectivele cunoașterii și ale clarificării conceptuale epuizează universul rațiunii teoretice.

[45] Vezi *op. cit.*, îndeosebi pp. 49–50. Vezi și Hans-Johann Glock, *A Wittgenstein Dictionary*, Blackwell, Oxford, 1996, articolul „Mysticism", pp. 251–253.

Cuprinderea în acest univers al valorilor care conferă sens vieții nu este doar cu neputință. Încercările de întemeiere teoretică a valorilor îi apar lui Wittgenstein drept neavenite și dăunătoare în măsura în care ele înceţoşează granița dintre ceea ce se *poate spune* și ceea ce *se arată*, perceperea limitelor principiale ale reprezentării simbolice a realității, a limbajului cu sens. Valorile pot doar *să se arate* în acțiunile și atitudinile oamenilor, în opere literare și artistice, în scrieri religioase și, nu în ultimul rînd, în opere reprezentative ale filozofiei speculative. Aversiunea lui Wittgenstein față de orice încercare de a raționaliza valorile a fost una inflexibilă. Entuziasmat odată de o poezie a lui Ludwig Uhland, el îi scrie (aprilie 1917) lui Engelmann: „Nu se pierde nimic dacă nu ne străduim să exprimăm inexprimabilul. Iar inexprimabilul este *conținut* — neexprimat — în ceea ce se spune."[46] Versurile acționează nu prin ceea ce spun ele, ci, ca și marea muzică, prin ceea ce *se arată* prin ele. Friedrich Waismann, care a publicat după moartea lui Wittgenstein notele pe care le-a luat despre convorbirile purtate, împreună cu Schlick, cu autorul *Tractatus*-ului la sfîrșitul anilor '20 și începutul anilor '30, ne oferă mărturii importante în această privință. Wittgenstein afirma, bunăoară, că preferă să spună că binele este bun deoarece îl dorește Dumnezeu, decît să spună că Dumnezeu dorește binele deoarece este bun. „Căci această interpretare barează calea oricărei explicații a faptului că ceva este bun, în timp ce tocmai cea de a doua interpretare este cea superficială, cea raționalistă, « ca și cum » ceea ce este bun ar putea fi întemeiat."[47] Referindu-se, apoi, la paradoxuri ce survin în scrieri ale unor autori ca Kierkegaard și Heidegger în încercările acestora de a spune ceea ce nu se

[46] L. Wittgenstein, *Briefe*..., p. 78.

[47] Fr. Waismann, *Wittgenstein und der Wiener Kreis*, în L. Wittgenstein, *Schriften*, vol. III, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1967, p. 115.

poate spune, Wittgenstein s-a exprimat în felul următor: „Omul are tendința de a se lovi, alergînd, de granițele limbajului. Gîndiți-vă, de exemplu, la mirarea că ceva există. Mirarea nu va putea fi exprimată în forma unei întrebări, și nu există nici un răspuns. Orice am spune este în mod *a priori* un nonsens... Această lovire de granițele limbajului este etica. Socotesc foarte important să se pună capăt întregii vorbării despre etică — dacă există cunoaștere, dacă există valori, dacă binele poate fi definit etc. În etică se face întotdeauna încercarea de a spune ceva ce nu atinge esența lucrului și nu îl poate atinge vreodată."[48]

Vorbind de *etică*, Wittgenstein are în vedere, aici, un demers teoretic, încercarea de a raționaliza valorile, în timp ce în *Tractatus* termenul *etică* este folosit pentru a desemna valorile, în primul rînd valorile morale.

În acest sens se afirmă că etica este transcendentală și că etica și estetica sînt unul și același lucru (6.421). Evident, Wittgenstein nu confunda arta și morala. El atribuia însă artei în primul rînd o semnificație morală. Pentru el marea artă era, înainte de toate, mediul în care *se arată* valorile, la fel ca și în viața și faptele acelor oameni pe care îi socotea îndrumători morali ai omenirii.

Paul Engelmann, ființa cea mai apropiată de Wittgenstein în anii redactării *Tractatus*-ului, va sublinia cu insistență că analizele teoretice care ocupă cea mai mare parte a cărții constituie doar mijloace, este adevărat extrem de importante, mijloace pe care tînărul Wittgenstein le-a utilizat pentru a argumenta convingerea sa cea mai profundă. La începutul anilor '60, cînd *Tractatus*-ul era perceput în cercuri filozofice influente drept o lucrare care a deschis drumul pozitivismului logic, Engelmann va așterne pe hîrtie următoarele considerații retrospective: „O întreagă generație de discipoli

[48] *Ibidem*, p. 118. Vezi și A. Janik, St. Toulmin, *op. cit.*, îndeosebi pp. 188–189.

l-a putut socoti pozitivist deoarece el are în comun cu aceştia ceva extrem de important: el trasează graniţa dintre cele despre care se poate vorbi şi cele despre care trebuie să tăcem exact în acelaşi fel ca şi ei. Diferenţa este că aceştia nu aveau nimic despre care trebuiau să tacă. Pozitivismul consideră că lucrurile despre care se poate vorbi sînt singurele lucruri importante în viaţă... *În timp ce Wittgenstein este pătruns de faptul că pentru viaţa omului sînt importante doar cele despre care, după părerea lui, trebuie să tăcem.* Dacă, în ciuda acestui fapt, el a depus o enormă osteneală pentru a delimita acest domeniu neînsemnat, ceea ce l-a preocupat nu a fost să fixeze atît de minuţios exact linia ţărmului insulei, cît graniţa oceanului."[49] Ceea ce face însă din *Tractatus* o scriere filozofică clasică nu este atît faptul că a trasat această linie de despărţire, şi nici cel puţin indicarea a ceea ce constituie insula şi oceanul, ci, fără îndoială, eşafodajul teoretic pe care se sprijină trasarea acestei graniţe.

Judecata asupra eşafodajului însuşi, o judecată care va fi formulată în penultimul paragraf al cărţii (6.54) reprezintă o expresie fără pereche a consecvenţei neîndurătoare a unei gîndiri. Ca propoziţii despre logica lumii şi a limbajului şi despre „ceea ce este mai înalt" propoziţiile *Tractatus*-ului nu pot fi decît *nonsensuri*. A afirma aceasta nu înseamnă desigur a afirma că ele nu comunică nimic sau că sînt incorecte, înşelătoare. Nu este puţin lucru să ştii să desparţi ceea ce *se poate spune* de ceea ce *se arată*, să înţelegi de ce tocmai ceea ce nu se poate spune are cea mai mare însemnătate, şi aceasta la capătul unui demers care impresionează prin sobra lui rigoare. Cititorul urcă pas cu pas o scară. Ajuns în vîrful ei, el vede în mod clar lucruri pe care nu le putea vedea înainte de a urca. Dar el vede, totodată, că scara pe care a urcat va trebui să fie aruncată. Căci propoziţiile *Tractatus*-ului

[49] P. Engelmann, „Bemerkungen zum Tractatus", în P. Engelmann, *op. cit.*, p. 77.

cad și ele sub interdicția pe care o implică distincția dintre ceea ce poate fi *spus* și ceea ce *se arată*. Figura de gîndire care intervine aici — reflexivitatea — este cea care a putut fi identificată pentru prima dată în argumentul sceptic. A argumenta că enunțurile nu pot fi întemeiate înseamnă a contesta orice pretenție de întemeiere, inclusiv pretenția că argumentul sceptic este întemeiat! Contestarea posibilității de a formula propoziții cu sens despre esența lumii și a limbajului, precum și cu privire la valori va însemna, desigur, și contestarea pretențiilor de adevăr ale propozițiilor *Tractatus*-ului.

Mircea Flonta

Literatură

G.E.M. Anscombe, *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, Bristol, 1959.

M. Black, *A Companion to Wittgenstein's Tractatus*, Cambridge, 1971.

R. Carnap, „Intellectual Autobiography", în (ed.) P. Schilpp, *The Philosophy of Rudolf Carnap*, La Salle, Illinois, 1963.

A. Emiliani, *The Forms of Sense. A Study of Wittgenstein's Tractatus*, Helsinki, 1999.

P. Engelmann, *Ludwig Wittgenstein. Briefe und Begegnungen*, Viena, München, 1970.

H.J. Glock, *A Wittgenstein Dictionary*, Oxford, 1996.

L. Goddard, B. Judge, „The Metaphysics of Tractatus", *Australasian Journal of Philosophy*, 1982.

A.C. Grayling, *Wittgenstein*, București, 1996.

P.M.S. Hacker, *Wittgenstein*, București, 2000.

J. Hintikka, *On Wittgenstein*, Belmont, 2000.

A. Janik, St. Toulmin, *Viena lui Wittgenstein*, București, 1998.

B. Magee, *The Great Philosophers. An Introduction to Western Philosophy*, Oxford, 1987.

B. McGuiness, *Wittgenstein: A Life*, Londra, 1988.

R. Monk, *Ludwig Wittgenstein. The Duty of Genius*, Londra, 1990.

D. Pears, *Ludwig Wittgenstein*, München, 1971.

D. Pears, *The False Prison. A Study of the Development of Wittgenstein's Philosophy*, vol. I, Oxford, 1987.

Routledge Encyclopedia of Philosophy, 1996.

B. Russell, *Introduction*, în L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Londra, New York, 1990.

J. Schulte, *Wittgenstein. Eine Einführung*, Stuttgart, 1989.

E. Stenius, *Wittgensteins Traktat. Eine kritische Darlegung seiner Hauptgedanken*, Frankfurt am Main, 1969.

Fr. Waismann, *Wittgenstein und der Wiener Kreis*, în L. Wittgenstein, *Schriften*, vol. III, Frankfurt am Main, 1967.

L. Wittgenstein, *Briefe Briefwechsel mit B. Russell, G.E. Moore, J.M. Keynes, F.P. Ramsey, W. Eccles, P. Engelmann und L. von Ficker*, Frankfurt am Main, 1980.

L. Wittgenstein, *O conferință despre etică*, în (ed.) M. Flonta, *Filozoful-Rege?*, București, 1992.

TRACTATUS LOGICO-PHILOSOPHICUS

DEDICAT MEMORIEI
PRIETENULUI MEU
DAVID H. PINSENT

Moto: ... și tot ceea cc știm, ceea ce nu am auzit doar foșnind și vuind, se poate spune în trei cuvinte.

KÜRNBERGER

Cuvînt înainte

Această carte va fi poate înțeleasă doar de acela care a gîndit el însuși odată gîndurile ce sînt exprimate în ea, sau cel puțin gînduri asemănătoare. — Ea nu este, așadar, un manual. — Scopul ei ar fi atins dacă i-ar produce plăcere cuiva care o citește cu înțelegere.

Cartea tratează problemele filozofice și arată — după cum cred eu — că modul în care formulăm aceste probleme se sprijină pe neînțelegerea logicii limbajului nostru. Întregul înțeles al cărții ar putea fi exprimat aproximativ în cuvintele: ceea ce se poate în genere spune se poate spune clar; iar despre ceea ce nu se poate vorbi trebuie să se tacă.

Cartea vrea, prin urmare, să traseze o graniță gîndirii, sau mai degrabă nu gîndirii, ci expresiei gîndurilor: căci pentru a trasa o graniță gîndirii ar trebui să putem gîndi ambele laturi ale acestei granițe (ar trebui deci să putem gîndi ceea ce nu se poate gîndi).

Granița va putea fi trasată, așadar, doar în limbaj și ceea ce se situează de partea cealaltă a graniței va fi pur și simplu nonsens.

Nu doresc să judec cît de departe merge suprapunerea dintre năzuințele mele și cele ale altor filozofi. Într-adevăr, ceea ce am scris aici nu ridică, în genere, în privința problemelor particulare, pretenția de noutate. Și de aceea nici nu indic surse, deoarece îmi este indiferent dacă ceea ce am gîndit a fost gîndit deja de altul înaintea mea.

Doresc doar să menționez că sînt îndatorat pentru o mare parte din impulsul dat gîndurilor mele operelor grandioase

ale lui Frege și lucrărilor prietenului meu, domnul Bertrand Russell.

Dacă această lucrare are vreo valoare, ea constă în două aspecte. Mai întîi, acela că în ea sînt exprimate gînduri, iar această valoare va fi cu atît mai mare cu cît gîndurile sînt exprimate mai bine. Cu cît cuiul este mai bine lovit în cap. — În această privință sînt conștient că am rămas mult în urma a ceea ce este cu putință. Și aceasta pur și simplu fiindcă puterile mele sînt prea mici pentru atingerea acestei ținte. — Să vină alții și s-o facă mai bine.

Pe de altă parte, *adevărul* gîndurilor comunicate aici mi se pare a fi intangibil și definitiv. Sînt, așadar, de părere că, în esență, am rezolvat problemele în mod definitiv. Și dacă nu mă înșel în această privință, atunci valoarea lucrării constă, în al doilea rînd, în aceea că a arătat cît de puțin s-a realizat prin faptul că aceste probleme sînt rezolvate.

L. W.

Viena, 1918

1* Lumea este tot ceea ce se întîmplă.

1.1 Lumea este totalitatea faptelor, nu a lucrurilor.

1.11 Lumea este determinată prin fapte și prin aceea că acestea sînt *toate* faptele.

1.12 Căci totalitatea faptelor determină ce se întîmplă și, de asemenea, tot ceea ce nu se întîmplă.

1.13 Faptele în spațiul logic sînt lumea.

1.2 Lumea se descompune în fapte.

1.21 Ceva poate să se întîmple sau să nu se întîmple și tot restul să rămînă la fel.

2. Ceea ce se întîmplă, adică faptul, este existența stărilor de lucruri atomare (*Sachverhalte*).[1]

2.01 Starea de lucruri atomară este o legătură între obiecte (lucruri).

2.011 Pentru lucru este esențial să poată fi parte constitutivă a unei stări de lucruri atomare.

2.012 În logică nimic nu este accidental: dacă lucrul *poate* apărea în starea de lucruri atomară, atunci posibilitatea stării de lucruri atomare trebuie să fie înscrisă deja în lucru.

---

* Cifrele cu zecimale, ca numere ale propozițiilor separate, indică ponderea logică a propozițiilor, accentul care cade pe ele în expunerea mea. Propozițiile n.1, n.2, n.3 etc. sînt observații cu privire la propozițiile cu numărul n, propozițiile n.m.1, n.m.2 etc. sînt observații la propozițiile cu numărul n.m; și așa mai departe.

2.0121 Ar apărea oarecum ca ceva accidental dacă lucrului, care ar putea să existe doar pentru sine, i s-ar potrivi ulterior o stare de lucruri.

Dacă lucrurile pot apărea în stări de lucruri atomare, atunci această posibilitate trebuie să existe deja în ele.

(Ceva ce ține de logică nu poate să fie doar posibil. Logica are drept obiect orice posibilitate și toate posibilitățile sînt faptele ei.)

Tot așa cum nu putem gîndi obiecte spațiale în genere în afara spațiului și nici obiecte temporale în afara timpului, nu putem gîndi *nici un* obiect în afara posibilității legăturii sale cu altele.

Dacă pot gîndi obiectul în corelația care este starea de lucruri atomară, atunci nu îl pot gîndi în afara *posibilității* acestei corelații.

2.0122 Lucrul este independent în măsura în care poate apărea în toate *stările de lucruri posibile*, dar această formă de independență este o formă a corelației cu starea de lucru atomară, o formă de dependență. (Este cu neputință ca aceleași cuvinte să apară în două feluri diferite, singure și în propoziție.)

2.0123 Dacă cunosc obiectul, atunci cunosc și toate posibilitățile apariției sale în stări de lucruri atomare.

(Fiecare asemenea posibilitate trebuie să stea în natura obiectului.)

Nu poate fi găsită ulterior o nouă posibilitate.

2.01231 Pentru a cunoaște un obiect nu trebuie, ce-i drept, să-i cunosc însușirile externe, dar trebuie să-i cunosc toate însușirile interne.

2.0124 Dacă sînt date toate obiectele, atunci prin aceasta sînt date și toate stările de lucruri atomare *posibile*.

2.013 Fiecare lucru se află oarecum într-un spațiu de stări de lucruri atomare posibile. Pot să gîndesc acest spațiu ca fiind gol, dar nu lucrul fără spațiu.

2.0131 Obiectul spațial trebuie să se afle în spațiul infinit. (Punctul spațial este un loc pentru un argument.)

Pata în cîmpul vizual nu trebuie să fie, ce-i drept, roșie, dar ea trebuie să aibă o culoare: ea este, pentru a spune așa, înconjurată de spațiul culorilor. Tonul trebuie să aibă *o anumită* înălțime, obiectul pipăitului *o anumită* duritate ș.a.m.d.

2.014 Obiectele conțin posibilitatea tuturor stărilor de lucruri.

2.0141 Posibilitatea prezenței sale în stări de lucruri atomare este forma obiectului.

2.02 Obiectul este simplu.

2.0201 Orice enunț despre ceea ce este complex poate fi descompus într-un enunț despre părțile sale componente și în acele propoziții ce descriu în mod complet ceea ce este complex.

2.021 Obiectele constituie substanța lumii. De aceea ele nu pot fi compuse.

2.0211 Dacă lumea nu ar avea o substanță, atunci faptul că o propoziție are sens ar depinde de faptul că o altă propoziție este adevărată.

2.0212 Ar fi atunci cu neputință să se schițeze o imagine a lumii (adevărată sau falsă).

2.022 Este evident că și o lume, oricît de diferit gîndită în raport cu lumea reală, ar trebui să aibă *ceva* comun cu lumea reală — o formă.[2]

2.023 Această formă stabilă constă tocmai din obiecte.

2.0231 Substanța lumii *poate* determina doar o formă, și nu însușiri materiale. Căci acestea vor fi reprezentate abia prin propoziții — vor fi produse doar prin configurarea obiectelor.

2.0232 În treacăt fie zis: obiectele sînt incolore.

2.0233 Două obiecte cu aceeași formă logică — făcînd abstracție de proprietățile lor externe — se deosebesc unul de celălalt doar prin aceea că sînt diferite.

2.02331 Un lucru are fie însușiri pe care nu le are nici un alt lucru, și atunci îl putem distinge fără probleme de celelalte printr-o descriere și putem să ne referim la el; sau dimpotrivă, există mai multe lucruri care au toate însușirile în comun, și atunci este cu neputință să indicăm vreunul dintre ele.

Aceasta deoarece dacă obiectul nu se distinge prin nimic, atunci eu nu îl pot distinge; căci altminteri înseamnă că lucrul este deosebit de celelalte.

2.024 Substanța este ceea ce există independent de ceea ce se întîmplă.

2.025 Ea este formă și conținut.

2.0251 Spațiu, timp și culoare (calitatea de a fi colorat) sînt forme ale obiectelor.

2.026 Numai dacă există obiecte poate exista o formă stabilă a lumii.

2.027 Ceea ce este stabil, ceea ce există și obiectul sînt unul și același lucru.

2.0271 Obiectul este stabilul, existentul: configurația este schimbătorul, variabilul.

2.0272 Configurația obiectelor constituie starea de lucruri atomară.

2.03 În starea de lucruri atomară obiectele atîrnă unele de celelalte ca și verigile unui lanț.

2.031 În starea de lucruri atomară obiectele se raportează unele la celelalte într-un mod determinat.

2.032 Modul cum se înlănțuie obiectele în starea de lucruri atomară este structura stării de lucruri atomare.

2.033 Forma reprezintă posibilitatea structurii.

2.034 Structura faptului constă din structurile stărilor de lucruri atomare.

2.04 Totalitatea stărilor de lucruri atomare care există este lumea.

2.05 Totalitatea stărilor de lucruri atomare care există determină, de asemenea, ce stări de lucruri atomare nu există.

2.06 Existența și inexistența stărilor de lucruri atomare este realitatea.

(Existența stărilor de lucruri atomare o mai numim și un fapt pozitiv, iar inexistența lor un fapt negativ.)

2.061 Stările de lucruri atomare sînt independente unele de altele.

2.062 Din existența sau inexistența unei stări de lucruri atomare nu se poate deduce existența sau inexistența unei alte stări de lucruri atomare.

2.063 Întreaga realitate este lumea.

2.1 Ne facem imagini ale faptelor.

2.11 Imaginea reprezintă starea de lucruri în spațiul logic, existența și inexistența stărilor de lucruri atomare.

2.12 Imaginea este un model al realității.

2.13 În imagine, obiectelor le corespund elementele imaginii.

2.131 În imagine, elementele imaginii stau pentru obiecte.

2.14 Ceva este imagine prin aceea că elementele sale se raportează unele la celelalte într-un mod determinat.

2.141 Imaginea este un fapt.

2.15 Faptul că elementele imaginii se raportează unele la celelalte într-un mod determinat arată că lucrurile se raportează unele la celelalte în acest fel.

Această corelație a elementelor imaginii se numește structura ei, iar posibilitatea acestei structuri forma reprezentării (*Abbildung*).

2.151 Forma reprezentării este posibilitatea ca lucrurile să se raporteze unele la celelalte în același fel în care se raportează elementele imaginii unele la celelalte.

2.1511 Imaginea este legată în acest fel cu realitatea; ea ajunge pînă la realitate.

2.1512 Ea este ca o unitate de măsură aplicată realității.

2.15121 Doar punctele extreme ale liniilor divizionare *ating* obiectul de măsurat.

2.1513 Potrivit acestei concepții, imaginii îi aparține, așadar, și relația de reprezentare care face din ea o imagine.

2.1514 Relația de reprezentare constă din relațiile de coordonare ale elementelor imaginii și ale lucrurilor.

2.1515 Aceste relații de coordonare sînt oarecum antenele elementelor imaginii, cu ajutorul cărora imaginea atinge realitatea.

2.16 Pentru a fi imagine, un fapt trebuie să aibă ceva în comun cu ceea ce reprezintă.

2.161 În imagine și în ceea ce reprezintă imaginea trebuie să fie ceva identic, pentru ca una să poată fi în genere o imagine a celuilalt.

2.17 Ceea ce trebuie să aibă în comun imaginea cu realitatea pentru a o putea reprezenta în felul care-i este propriu — într-un mod corect sau fals — este forma ei de reprezentare.

2.171 Imaginea poate reprezenta orice realitate a cărei formă o are.

Imaginea spațială poate reprezenta tot ceea ce este spațial, imaginea colorată tot ceea ce este colorat etc.

2.172 Dar forma reprezentării ei nu poate fi reprezentată de către imagine; ea o arată.

2.173 Imaginea reprezintă obiectul din afara lui (punctul ei de vedere este forma ei de reprezentare); de aceea imaginea reprezintă obiectul ei într-un mod corect sau fals.

2.174 Imaginea nu se poate însă situa în afara formei ei de reprezentare.

2.18 Ceea ce orice imagine — oricare ar fi forma ei — trebuie să aibă în comun cu realitatea pentru a putea să o reprezinte în genere — într-un mod corect sau fals — este forma logică, adică forma realității.

2.181 Dacă forma reprezentării este forma logică, atunci imaginea se numește imagine logică.

2.182 Orice imagine este *și* una logică. (Dimpotrivă, nu orice imagine este, de exemplu, una spațială.)

2.19 Imaginea logică poate reprezenta lumea.

2.2 Imaginea are forma logică a reprezentării în comun cu ceea ce reprezintă ea.

2.201 Imaginea reprezintă realitatea, înfățișînd posibilitatea existenței și inexistenței unor stări de lucruri atomare.

2.202 Imaginea reprezintă o stare de lucruri posibilă în spațiul logic.

2.203 Imaginea conține posibilitatea stării de lucruri pe care o reprezintă.

2.21 Imaginea concordă cu realitatea sau nu; ea este corectă sau incorectă, adevărată sau falsă.

2.22 Independent de adevărul sau falsitatea ei, imaginea reprezintă ceea ce reprezintă prin forma reprezentării.

2.221 Ceea ce reprezintă imaginea este sensul ei.

2.222 Adevărul sau falsitatea imaginii stă în concordanța sau neconcordanța sensului ei cu realitatea.

2.223 Pentru a stabili dacă imaginea este adevărată sau falsă, trebuie să o comparăm cu realitatea.

2.224 Considerînd doar imaginea nu putem determina dacă este adevărată sau falsă.

2.225 Nu există imagine adevărată *a priori*.[3]

3. Imaginea logică a faptelor este gîndul.

3.001 „O stare de lucruri atomară poate fi gîndită" înseamnă: putem să ne facem o imagine despre ea.

3.01 Totalitatea gîndurilor adevărate este o imagine a lumii.

3.02 Gîndul conține posibilitatea stării de lucruri pe care o gîndește. Ceea ce poate fi gîndit este și posibil.

3.03 Nu putem gîndi nimic ce este ilogic, deoarece atunci ar trebui să gîndim în mod ilogic.

3.031 S-a spus odată că Dumnezeu poate crea orice în afară de ceea ce ar fi contrar legilor logice. — Adică nu am putea să *spunem* cum ar arăta o lume „ilogică".

3.032 Putem reprezenta în limbaj ceva ce „contrazice logica" tot așa de puțin cît putem reprezenta în geometrie, prin coordonatele ei, o figură ce contrazice legile spațiului; sau să dăm coordonatele unui punct care nu există.

3.0321 Noi putem, ce-i drept, să reprezentăm în spațiu o stare de lucruri atomară ce ar contrazice legile fizicii, dar nu una ce ar contraveni legilor geometriei.

3.04 Un gînd corect în mod *a priori* ar fi unul a cărui posibilitate i-ar condiționa adevărul.

3.05 Am putea ști *a priori* că un gînd este adevărat numai dacă adevărul său ar putea fi stabilit considerînd însuși gîndul (fără obiect de comparație).

3.1 În propoziție[4] (*Satz*) gîndul se exprimă într-un mod ce poate fi perceput prin simțuri.

3.11 Noi folosim semnul senzorial perceptibil al propoziției (semnul vorbit sau scris etc.) ca proiecție a stării de lucruri posibile.

Metoda proiecției constă în a gîndi sensul propoziției.

3.12 Semnul prin care exprimăm gîndul îl numesc semnul propozițional (*Satzzeichen*). Iar propoziția este semnul propozițional în relația lui de proiecție cu lumea.

3.13 Propoziției îi aparține tot ceea ce aparține proiecției; dar nu ceea ce este proiectat.

Prin urmare, posibilitatea a ceea ce este proiectat, dar nu și ceea ce este proiectat.

În propoziție, așadar, sensul ei nu este încă conținut, dar este conținută pe deplin posibilitatea de a-l exprima.

(„Conținutul propoziției" înseamnă conținutul propoziției cu sens [*des sinnvollen Satzes*].)

În propoziție este conținută forma sensului ei, dar nu conținutul acestuia.

3.14 Semnul propozițional constă în aceea că în el, elementele sale, cuvintele, se raportează unele la celelalte într-un mod determinat.

Semnul propozițional este un fapt.

3.141 Propoziția nu este un amestec de cuvinte. — (Tot așa cum tema muzicală nu este un amestec de sunete.)

Propoziția este articulată.

3.142 Numai faptele pot exprima un sens, o clasă de nume nu o poate face.

3.143 Că semnul propozițional este un fapt este ascuns de către forma curentă de exprimare a textului scris sau tipărit.

Căci în propoziția tipărită, de exemplu, nu apare nici o deosebire esențială între semnul propozițional și cuvînt.

(În acest fel a fost posibil ca Frege să numească propoziția un nume compus.)

3.1431 Esența semnului propozițional devine foarte clară dacă îl gîndim ca fiind compus din obiecte spațiale (bunăoară mese, scaune, cărți), în loc de semne scrise.

Poziția spațială reciprocă a acestor lucruri exprimă atunci sensul propoziției.

3.1432 Nu vom zice: „Semnul complex « aRb » spune că a stă cu b în relația R", ci va trebui să zicem: *Faptul că* „a" stă cu „b" într-o anumită relație spune *că* aRb.

3.144 Stări de fapt pot fi descrise, nu *denumite*.[5]

(Numele se aseamănă cu punctele, propozițiile cu săgețile, ele au sens.)

3.2 În propoziții gîndul poate fi exprimat în așa fel încît obiectelor gîndului le corespund elemente ale semnului propozițional.

3.201 Numesc aceste elemente „semne simple", iar propoziția o numesc „complet analizată".

3.202 Semnele simple utilizate în propoziții se cheamă nume.

3.203 Numele desemnează obiectul. Obiectul este semnificația[6] lui. („A" este același semn ca și „A".)

3.21 Configurației semnelor simple în semnul propozițional îi corespunde configurația obiectelor în starea de fapt.

3.22 Numele reprezintă în propoziție obiectul.

3.221 Obiectele pot fi doar *numite*. Semnele le reprezintă. Pot doar să vorbesc *despre* ele, nu pot *să spun ce sînt ele*. O propoziție poate spune doar cum este un lucru, nu *ceea ce* este el.

3.23 Cerința posibilității semnelor simple este cerința preciziării sensului.

3.24 Propoziția despre ceea ce este complex stă într-o relație internă cu propoziția care se referă la partea sa componentă.

Complexul poate fi dat numai prin descrierea lui, iar această descriere va fi corectă sau greșită. Propoziția în care este vorba de un complex, atunci cînd acesta nu există, nu va fi un nonsens, ci pur și simplu una falsă.[7]

Faptul că un element al propoziției desemnează un complex se poate vedea dintr-o indeterminare proprie propozițiilor în care apare. Noi *știm* că prin această propoziție nu este încă determinat totul. (Semnul generalității *conține* un prototip.)

Prescurtarea simbolului unui complex într-un simbol simplu poate fi exprimată printr-o definiție.

3.25 Există o singură analiză completă a propoziției și numai una.

3.251 Propoziția exprimă ceea ce exprimă, într-un mod determinat, ce poate fi indicat în mod clar: propoziția este articulată.

3.26 Numele nu poate fi analizat mai departe prin nici o definiție[8]: el este un semn primitiv.

3.261 Orice semn definit desemnează *utilizînd* acele semne prin care a fost definit; iar definițiile indică drumul.

Două semne, un semn *primitiv* și unul definit prin semne *primitive*, nu pot desemna în același mod. Numele *nu pot* fi descompuse prin definiții. (Și nici oricare semn care, luat singur, de sine stătător, are o semnificație.)

3.262 Ceea ce semnele nu pot să exprime se arată prin folosirea lor. Ceea ce semnele absorb este exprimat prin folosirea lor.

3.263 Semnificațiile semnelor primitive pot fi explicate prin elucidări. Elucidările sînt propoziții ce cuprind semnele primitive. Ele pot fi, prin urmare, înțelese numai dacă semnificația acestor semne este deja cunoscută.

3.3 Numai propoziția are sens; doar în cadrul propoziției are un nume semnificație.

3.31 Orice parte a propoziției ce își caracterizează sensul o numesc o expresie (un simbol).

(Propoziția însăși este o expresie.)

Expresie este tot ceea ce este esențial pentru sensul propoziției, ceea ce propozițiile pot să aibă în comun una cu cealaltă.

Expresia indică o formă și un conținut.

3.311 Expresia presupune forma tuturor propozițiilor în care poate să apară. Ea este trăsătura caracteristică comună a unei clase de propoziții.

3.312 Expresia este, așadar, reprezentată prin forma generală a propozițiilor pe care le caracterizează.

Și, într-adevăr, în această formă expresia va fi *constantă* iar tot restul va fi *variabil*.

3.313 Expresia este deci reprezentată de o variabilă[9] ale cărei valori sînt propozițiile ce conțin expresia.

(În cazul limită, variabila devine o constantă, expresia devine o propoziție.)

Numesc o asemenea variabilă „variabilă propozițională".

3.314 Expresia are semnificație numai în propoziție. Orice variabilă poate fi concepută ca variabilă propozițională.

(De asemenea numele variabil.)

3.315 Dacă transformăm o parte a unei propoziții într-o variabilă, atunci există o clasă de propoziții ce reprezintă toate valorile propoziției variabile care a luat naștere în acest fel. Această clasă mai depinde, în genere, de înțelesul pe care l-am dat părților fiecărei propoziții, potrivit unei convenții arbitrare. Dacă transformăm însă în variabile toate acele semne a căror semnificație a fost stabilită arbitrar, atunci există mai departe o asemenea clasă. Aceasta nu mai depinde însă de nici o convenție, ci doar de natura propoziției. Ea corespunde unei forme logice — unui prototip logic.

3.316 Ce anume valori poate să ia variabila propozițională este ceea ce se stipulează.

Stipularea valorilor *este* variabila.

3.317 Stipularea valorii variabilei propoziționale este *indicarea propozițiilor* a căror caracteristică comună este variabila.

Stipularea este o descriere a acestei propoziții.

Stipularea se va referi, așadar, numai la simboluri, nu la semnificația lor.

Iar pentru stipulare este esențial *doar* faptul *că ea este doar o descriere de simboluri și nu spune nimic despre ceea ce este desemnat.*

Felul în care are loc descrierea propozițiilor nu este esențial.

3.318 Propoziția o concep — ca și Frege și Russell — drept o funcție a expresiilor conținute în ea.[10]

3.32 Semnul constituie ceea ce este senzorial perceptibil dintr-un simbol.

3.321 Două simboluri diferite pot, așadar, să aibă în comun semnul (semnul scris sau semnul sonor etc.) — ele desemnează atunci în moduri diferite.

3.322 Faptul că sînt desemnate prin același semn dar prin două *moduri* diferite *de desemnare* nu poate niciodată să indice caracteristica comună a două obiecte. Căci, bineînțeles, semnul este arbitrar. S-ar putea alege și două semne diferite și unde ar rămîne atunci ceea ce este comun în desemnare.

3.323 În limbajul cotidian se întîmplă foarte des că unul și același cuvînt desemnează în moduri diferite — prin urmare aparține unor simboluri diferite — sau că două cuvinte care desemnează în mod diferit sînt folosite în propoziție aparent în același fel.

Astfel, cuvîntul „este" apare drept copulă[11], drept semn al identității[12] și drept expresie pentru existență[13]; „a exista" apare ca verb intranzitiv, la fel ca și „a merge"; „identic" apare ca adjectiv; noi vorbim despre *ceva*, dar și despre faptul că se întîmplă *ceva.*

(În propoziții ca „Verdele este verde" — unde primul cuvînt este un nume propriu, iar al doilea un adjectiv — aceste cuvinte nu au pur și simplu semnificații diferite, ci sînt *simboluri diferite.*)

3.324 Astfel iau naștere cu ușurință cele mai fundamentale confuzii (de care este plină întreaga filozofie).

3.325 Pentru a evita aceste erori, trebuie să utilizăm un limbaj al semnelor care le exclude nefolosind același semn în simboluri diferite și nefolosind aparent în același fel semne ce desemnează în feluri diferite. Trebuie să utilizăm, așadar, un limbaj al semnelor care ascultă de gramatica *logică* — de sintaxa logică.

(Scrierea conceptuală [*Begriffsschrift*] a lui Frege și Russell este un asemenea limbaj care încă nu exclude totuși, ce-i drept, toate greșelile.)

3.326 Pentru a recunoaște simbolul în semn trebuie să luăm în considerare folosirea cu sens a semnului.

3.327 Abia împreună cu utilizarea lui logic-sintactică semnul determină o formă logică.

3.328 Dacă un semn nu este utilizat, atunci el este lipsit de semnificație. Acesta este sensul maximei lui Occam.

(Dacă totul se prezintă în așa fel ca și cum semnul ar avea o semnificație, atunci el are de fapt o semnificație.)

3.33 În sintaxa logică, semnificația unui termen nu are voie niciodată să joace vreun rol; sintaxa logică trebuie să poată fi stabilită fără să fie luată în considerare *semnificația* unui semn; ea poate să presupună *doar* descrierea expresiilor.

3.331 Pornind de la această observație, să luăm în considerare „Theory of types" (teoria tipurilor) a lui Russell.[14] Eroarea lui Russell se vede în aceea că atunci cînd a stabilit regulile semnelor, el a trebuit să vorbească de semnificația semnelor.

3.332 Nici o propoziție nu poate enunța ceva despre ea însăși, deoarece semnul propozițional nu poate fi conținut în el însuși (aceasta este întreaga „Theory of types").

3.333 O funcție nu poate fi de aceea propriul ei argument[15], deoarece semnul funcției conține deja

prototipul argumentului ei și nu poate să se conțină pe sine.

Să presupunem, bunăoară, că funcția $F(fx)$ ar putea să fie propriul ei argument; în acest caz ar exista, așadar, o propoziție „$F(F(fx))$", în care funcția externă F și funcția internă F ar trebui să aibă semnificații diferite, căci cea internă are forma $\varphi(fx)$, iar cea externă forma $\psi(\varphi(fx))$. Comun celor două funcții este doar litera „F", care însă, luată singură, nu desemnează nimic.

Acest lucru va deveni clar de îndată ce în loc de $F(F(u))$, *scriem* „$(\exists)\varphi: F(\varphi u).\varphi u = Fu$".

Prin aceasta se rezolvă paradoxul lui Russell.

3.334 Regulile sintaxei logice trebuie să se înțeleagă de la sine, de îndată ce se știe în ce fel desemnează fiecare semn.

3.34 Propoziția are atît trăsături esențiale cît și întîmplătoare.

Întîmplătoare sînt trăsăturile ce provin din modul diferit de producere a semnului propozițional. Esențiale sînt cele care conferă doar ele propoziției capacitatea de a-și exprima sensul.

3.341 Esențial la o propoziție este, așadar, ceea ce au comun toate propozițiile care pot exprima același sens.

Și tot așa, esențial la un simbol este, în general, ceea ce au comun toate simbolurile care pot îndeplini același scop.

3.3411 S-ar putea, prin urmare, spune: numele propriu-zis este ceea ce au comun toate simbolurile ce desemnează obiectul. Ar rezulta astfel, pas cu pas, că nici o compoziție nu este esențială pentru nume.

3.342 În notațiile noastre există, firește, ceva arbitrar; nu este însă arbitrar că *atunci* cînd noi am determinat ceva în mod arbitrar, altceva trebuie să se întîmple. (Aceasta depinde de *esența* notației.)

3.3421 Un anumit mod de desemnare poate să fie lipsit de importanță, dar este întotdeauna important că el este un mod *posibil* de desemnare. Și așa se petrec, în genere, lucrurile în filozofie: individualul se dovedește tot mereu lipsit de importanță, dar posibilitatea fiecărui caz individual ne dezvăluie ceva despre esența lumii.

3.343 Definițiile sînt reguli de traducere dintr-un limbaj în altul. Orice limbaj corect al semnelor trebuie să poată fi tradus în oricare altul potrivit unor asemenea reguli: *aceasta* este ceea ce au în comun toate limbajele.

3.344 Acel ceva din simbol care desemnează este ceea ce au comun toate acele simboluri prin care poate fi înlocuit cel dintîi potrivit regulilor sintaxei logice.

3.3441 De exemplu, ceea ce este comun tuturor notațiilor pentru funcțiile de adevăr[16] ar putea fi exprimat astfel: le este comun faptul că ele toate *pot fi înlocuite*, de exemplu, prin notațiile „~ p" („non-p") și „p v q" („p sau q").

(Prin aceasta este caracterizat modul în care o notație specială, care este posibilă, ne poate da informații generale.)

3.3442 Nici prin analiză semnul complexului nu se descompune în mod arbitrar, în așa fel încît rezultatul analizei să fie unul diferit în fiecare structură propozițională.

3.4 Propoziția determină un loc în spațiul logic. Existența acestui spațiu logic este garantată doar de existența părților componente, de existența propoziției cu sens.

3.41 Semnul propozițional împreună cu coordonatele logice: acesta este locul logic.

3.411 Locul geometric și locul logic sînt în acord prin faptul că ambele reprezintă posibilitatea unei existențe.

3.42 Cu toate că propoziția poate determina doar un loc în spațiul logic, prin ea trebuie deja să fie dat întregul spațiu logic.

(Altfel s-ar introduce, prin negație, suma logică[17], produsul logic[18] etc. tot mereu noi elemente — în coordonare.)

(Scheletul logic din jurul imaginii determină spațiul logic. Propoziția străbate întregul spațiu logic.)

3.5 Semnul propozițional folosit, gîndit este gîndul.

4 Gîndul este propoziția cu sens.[19]

4.001 Totalitatea propozițiilor este limbajul.

4.002 Omul posedă capacitatea de a construi limbaje în care se poate exprima orice sens fără să aibă vreo idee cu privire la modul în care fiecare cuvînt desemnează și la ceea ce desemnează el. Tot așa cum vorbim fără să știm în ce fel sînt produse sunetele.

Limbajul cotidian este o parte a organismului omenesc, una nu mai puțin complicată decît acesta.

Nu stă în puterile omului să derive din acesta, în mod nemijlocit, logica limbajului.

Limbajul deghizează gîndul. Și anume în așa fel, încît nu se poate deduce din forma exterioară a îmbrăcămintei forma gîndului care este îmbrăcat; căci forma exterioară a îmbrăcămintei este croită pentru cu totul alte scopuri decît acela de a permite recunoașterea formei corpului.

Convențiile tacite de care depinde înțelegerea limbajului cotidian sînt enorm de complicate.

4.003 Cele mai multe propoziții și întrebări care au fost enunțate despre chestiuni de ordin filozofic nu sînt false, ci sînt nonsensuri. De aceea, nu putem să răspundem deloc unor întrebări de acest tip, ci doar să constatăm că ele sînt nonsensuri. Cele mai multe întrebări și propoziții ale filozofiei se bazează pe faptul că noi nu înțelegem logica limbajului nostru.

(Ele sînt de tipul întrebării dacă binele este mai mult sau mai puțin identic decît frumosul.)

Și nu este de mirare că cele mai profunde probleme *nu* sînt propriu-zis probleme.

4.0031 Orice filozofie este „critică a limbajului". (Firește, nu în sensul lui Mauthner.[20]) Meritul lui Russell este de a fi arătat că forma logică aparentă a propoziției nu trebuie să fie forma ei reală.

4.01 Propoziția este o imagine a realității.

Propoziția este un model al realității, al realității așa cum o gîndim noi că este.

4.011 La o primă privire, propoziția — așa cum este tipărită ca bunăoară pe hîrtie — nu pare să fie o imagine a realității despre care tratează. Dar nici notele scrise nu par să fie, la prima vedere, o imagine a muzicii, și nici scrierea noastră fonetică (în litere) o imagine a limbajului nostru sonor.

Și totuși aceste limbaje ale semnelor (*Zeichensprachen*) se dovedesc, chiar și în sensul obișnuit, a fi imagini a ceea ce ele reprezintă.

4.012 Este evident că noi percepem o propoziție de forma „aRb"[21] drept o imagine. Aici semnul este în mod evident o analogie a ceea ce este desemnat.

4.013 Și dacă pătrundem în esența a ceea ce face ca ceva să fie imagine (*Bildhaftigkeit*), atunci vedem că ea *nu* este slăbită de *neregularități aparente* (cum ar fi folosirea lui ♯ și ♭ în notația muzicală).

Căci și aceste neregularități reprezintă ceea ce trebuie să exprime; doar că o fac într-un alt mod.

4.014 Placa de gramofon, ideea muzicală, notele scrise, undele sonore stau unele în raport cu celelalte în acea relație internă de reprezentare care există între limbaj și lume.

Structura logică a tuturor acestora este comună.

(Ca și în basmul cu cei doi tineri, cei doi cai ai lor și crinii lor. Într-un anumit sens, ei sînt cu toții un singur lucru.)

4.0141 În faptul că există o regulă generală potrivit căreia muzicianul poate să scoată din partitură simfonia, o regulă potrivit căreia se poate deriva simfonia din șanțul de pe placa de gramofon și apoi potrivit primei reguli se poate deriva din nou partitura, tocmai în aceasta constă asemănarea internă a acestor configurații aparent atît de diferite. Și acea regulă este legea proiecției, lege ce proiectează simfonia în limbajul notelor. Ea este regula traducerii limbajului notelor în limbajul plăcii de gramofon.

4.015 Posibilitatea tuturor analogiilor, a ceea ce face ca exprimările noastre să fie imagini este dată de logica reprezentării.

4.016 Pentru a înțelege esența propoziției, să ne gîndim la scrierea hieroglifică, ce reprezintă faptele pe care le descrie.

Și din ea a luat naștere scrierea alfabetică fără a se pierde ceea ce este esențial în reprezentare.

4.02 De acest lucru ne dăm seama considerînd faptul că noi înțelegem sensul semnului propozițional fără ca el să ne fi fost explicat.

4.021 Propoziția este o imagine a realității: căci eu cunosc starea de lucruri reprezentată de ea dacă înțeleg propoziția. Iar propoziția o înțeleg fără ca sensul ei să-mi fi fost explicat.

4.022 Propoziția își *arată* sensul.

Propoziția *arată* cum stau lucrurile *dacă* ea este adevărată. Și ea *spune că* lucrurile stau așa.

4.023 Prin propoziție realitatea trebuie să fie restrînsă la alternativa da sau nu.

Pentru aceasta ea trebuie să fie descrisă în mod complet prin propoziție.

Propoziția este descrierea unei stări de lucruri atomare.

Tot așa cum descrierea obiectului se face prin raportare la însușirile sale externe, propoziția descrie realitatea potrivit însușirilor ei interne.

Propoziția construiește o lume cu ajutorul unui schelet logic și de aceea, examinînd propoziția, se poate vedea cum stau lucrurile din punct de vedere logic *dacă* propoziția este adevărată. Dintr-o propoziție falsă putem trage concluzii.

4.024 A înțelege o propoziție înseamnă a ști ce se întîmplă dacă ea este adevărată.

(O putem, așadar, înțelege fără a ști dacă este adevărată.)

O înțelegem dacă îi înțelegem părțile componente.

4.025 Traducerea unui limbaj în altul nu se face traducînd fiecare *propoziție* a unuia într-o *propoziție* a celuilalt, ci se traduc numai părțile componente ale propoziției.

(Iar dicționarul nu traduce numai substantive, ci și verbe, adjective și conjuncții etc.; și el le tratează pe toate la fel.)

4.026 Semnificațiile semnelor simple (ale cuvintelor) trebuie să ne fie explicate pentru ca să le înțelegem.

Cu ajutorul propozițiilor ne înțelegem însă între noi.

4.027 Stă în esența propoziției că ea ne poate comunica un sens *nou*.

4.03 O propoziție trebuie să comunice cu expresii vechi un sens nou.

Propoziția ne comunică o stare de lucruri, așadar, ea trebuie să fie conectată *în mod esențial* cu starea de lucruri.

Iar conexiunea este tocmai aceea că propoziția este imaginea logică a stării de lucruri.

Propoziția enunță ceva doar în măsura în care este o imagine.

4.031 În propoziție o stare de fapt este asamblată oarecum cu titlu de încercare.

În loc de a spune: această propoziție are cutare și cutare sens, se poate spune pur și simplu: această propoziție reprezintă cutare și cutare stare de lucruri.

4.0311 Un nume stă pentru un lucru, un altul pentru un alt lucru, și ele sînt legate între ele; în acest fel întregul reprezintă — ca o imagine vie — starea de lucruri atomară.

4.0312 Posibilitatea propoziției se bazează pe principiul reprezentării obiectelor prin semne.

Ideea mea fundamentală este: „constantele logice"[22] nu reprezintă. Că *logica* faptelor nu poate să fie reprezentată.

4.032 Doar în măsura în care este articulată logic, propoziția este o imagine a unei stări de fapt.

(Și propoziția „ambulo" este compusă, deoarece rădăcina ei cu altă terminație și terminația ei cu altă rădăcină dau un alt sens.)

4.04 În cazul propoziției trebuie să se distingă tot atît de multe părți ca și în starea de lucruri pe care ea o reprezintă.

Ambele trebuie să posede aceeași multiplicitate logică (matematică). (Vezi ceea ce spune Hertz despre modelele dinamice în *Mecanica* lui.)

4.041 Desigur că această multiplicitate matematică nu poate să fie la rîndul ei reprezentată. Nu putem ieși din ea prin reprezentare.

4.0411 Dacă am vrea, de exemplu, să exprimăm ceea ce exprimăm prin „(x).fx" punînd un indice în fața lui „fx" — bunăoară „Gen.fx" — acest lucru nu ar fi fost suficient, deoarece nu am ști ce anume a fost

generalizat. Dacă am vrea să indicăm ceea cc a fost generalizat printr-un indice „$_a$“, bunăoară de forma „f(x_a)“, nici acest lucru nu ar fi suficient. Căci nu am ști care este domeniul semnului generalității.

Dacă am vrea să încercăm prin introducerea unui semn în locurile pentru argumente — bunăoară scriind „(A,A).F(A,A)“ — nu ar fi suficient. Căci nu am putea stabili identitatea variabilelor ș.a.m.d.

Toate aceste moduri de desemnare nu sînt suficiente deoarece ele nu au multiplicitatea matematică necesară.

4.0412 Din același motiv, explicația idealistă a modului în care vedem relațiile spațiale prin „ochelari spațiali“ nu este suficientă, deoarece ea nu poate explica multiplicitatea acestor relații.

4.05 Realitatea este comparată cu propoziția.

4.06 Propoziția poate fi adevărată sau falsă doar datorită faptului că este o imagine a realității.

4.061 Dacă nu se acordă atenție faptului că propoziția are un sens care este independent de fapte, atunci s-ar putea ușor crede că adevăr și fals sînt relații la fel de îndreptățite între semne și ceea ce desemnează ele.

S-ar putea atunci spune, de exemplu, că „p“ desemnează într-un mod adevărat ceea ce „~ p“ desemnează într-un mod fals etc.

4.062 Nu ne putem, oare, face înțeleși prin mijlocirea propozițiilor false tot așa cum ne-am făcut înțeleși pînă acum prin propozițiile adevărate? Și anume atît timp cît știm că ele sînt socotite false. Nu! Căci o propoziție este adevărată, dacă lucrurile stau așa cum spunem noi prin ea că stau. Și dacă prin „p“ noi avem în vedere pe ~p și lucrurile stau așa cum

credem că stau, atunci „p", în noua accepție, este adevărată și nu falsă.

4.0621 Faptul că semnele „p" și „~p" *pot* spune același lucru este important. Căci aceasta arată că semnului „~" nu îi corespunde nimic în realitate.

Faptul că într-o propoziție intervine negația nu este încă un indiciu al sensului ei (~~p = p).

Propozițiile „p" și „~p" au sensuri opuse, dar lor le corespunde una și aceeași realitate.

4.063 O imagine utilă pentru explicarea conceptului de adevăr: o pată neagră pe o foaie albă; putem descrie forma petei indicînd pentru fiecare punct al foii dacă el este alb sau negru. Faptului că un punct este negru îi corespunde un fapt pozitiv, faptului că un punct este alb (nu negru) îi corespunde un fapt negativ. Dacă indic un punct al foii (o valoare de adevăr după Frege), atunci aceasta corespunde presupunerii care a fost stabilită pentru evaluare etc., etc.

Pentru a putea însă spune că un punct este negru sau alb trebuie să știu mai întîi cînd este numit un punct negru și cînd este el numit alb; pentru a putea spune: „p" este adevărat (sau fals) trebuie să fi stabilit în ce condiții îl numesc pe „p" adevărat, și prin aceasta determin sensul propoziției.

Locul în care analogia șchioapătă este următorul: putem să indicăm un punct al foii de hîrtie chiar dacă nu știm ce este alb și ce este negru; unei propoziții fără sens nu îi corespunde însă absolut nimic, căci ea nu desemnează nici un lucru (valoare de adevăr) ale cărui proprietăți ar putea fi eventual numite „fals" sau „adevăr"; verbul unei propoziții nu este „e adevărat" sau „e fals" — cum credea Frege —, ci verbul trebuie să fie deja conținut în acel ceva care „este adevărat".

4.064 Orice propoziție trebuie să aibă *deja* un sens; afirmarea nu i-l poate conferi, căci ea afirmă tocmai sensul. Și același lucru este valabil pentru negație etc.

4.0641 S-ar putea spune: negația se raportează deja la locul logic pe care propoziția negată îl determină.

Propoziția ce neagă determină un *alt* loc logic decît propoziția negată.

Propoziția care neagă determină un loc logic cu ajutorul locului logic al propoziției negate, descriindu-l pe primul ca stînd în afara celui din urmă.

Faptul că propoziția negată poate fi negată din nou arată deja că ceea ce este negat este deja o propoziție și nu doar ceva pregătitor pentru o propoziție.

4.1 Propoziția reprezintă existența sau inexistența stărilor de fapt.

4.11 Totalitatea propozițiilor adevărate este întreaga știință a naturii (sau totalitatea științelor naturii).

4.111 Filozofia nu este una din științele naturii.

(Cuvîntul „filozofie" trebuie să desemneze ceva ce stă deasupra sau dedesubtul științelor naturii, dar nu alături de ele.)

4.112 Scopul filozofiei este clarificarea logică a gîndurilor.

Filozofia nu este o doctrină, ci o activitate.

O operă filozofică constă în esență din clarificări.

Rezultatul filozofiei nu sînt „propoziții filozofice", ci faptul că propozițiile devin clare.

Filozofia trebuie să facă clare gîndurile, care altfel sînt oarecum tulburi și confuze, și să le delimiteze în mod net.

4.1121 Psihologia nu este mai înrudită cu filozofia decît orice altă știință a naturii.

Teoria cunoașterii este filozofia psihologiei.

Nu corespunde oare studiul pe care îl întreprind asupra limbajului semnelor studiului proceselor de gîndire, pe care filozofii l-au socotit atît de esențial pentru filozofia logicii ? Doar că ei s-au încurcat de cele mai multe ori în cercetări psihologice neesențiale și o primejdie analoagă există și în cazul metodei mele.

4.1122 Teoria darwinistă nu are de a face mai mult cu filozofia decît orice altă ipoteză a științei naturii.

4.113 Filozofia delimitează domeniul controversabil al științei naturii.

4.114 Ea trebuie să delimiteze ceea ce poate fi gîndit și, prin aceasta, ceea ce nu poate fi gîndit.

Ea trebuie să delimiteze ceea ce nu poate să fie gîndit dinăuntru, prin raportare la ceea ce poate fi gîndit.

4.115 Ea va desemna ceea ce nu poate fi spus, prezentînd *în mod clar ceea ce poate fi spus.*

4.116 Tot ceea ce poate fi în genere gîndit poate fi gîndit în mod clar. Tot ceea ce poate fi în genere exprimat poate fi exprimat în mod clar.

4.12 Propoziția poate să reprezinte întreaga realitate, dar nu poate reprezenta ceea ce trebuie să aibă ca în comun cu realitatea pentru a o putea reprezenta — forma logică.

Pentru a putea reprezenta forma logică, ar trebui să ne putem situa cu propoziția în afara logicii, adică în afara lumii.

4.121 Propoziția nu poate să reprezinte forma logică, aceasta se oglindește în ea.

Ceea ce se oglindește în limbaj, limbajul nu poate reprezenta.

Ceea ce se exprimă *pe sine* în limbaj nu poate fi exprimat de *noi* prin limbaj.

Propoziția *arată* forma logică a realității.
Ea o pune în evidență.

4.1211 Astfel, o propoziție „fa" arată că în sensul ei intervine obiectul a, iar două propoziții „fa" și „ga" — că în amîndouă este vorba de același obiect.

Dacă două propoziții se contrazic una pe alta, aceasta o arată structura lor; tot așa cînd una derivă din alta ș.a.m.d.

4.1212 Ceea ce *poate* fi arătat *nu poate* fi spus.

4.1213 Acum înțelegem și sentimentul nostru, și anume că noi sîntem în posesia unei concepții logice corecte, numai dacă totul este în ordine în limbajul nostru al semnelor.

4.122 Putem într-un anumit sens să vorbim de însușiri formale ale obiectelor și stărilor de lucruri atomare, respectiv de însușiri ale structurii faptelor și în același sens de relații formale și relații ale structurilor.

(În loc de însușire a structurii eu spun de asemenea „însușire internă"; în loc de relație a structurilor, „relație internă".

Introduc aceste expresii pentru a arăta temeiul confuzici foarte răspîndite printre filozofi între relațiile interne și relațiile propriu-zise [relațiile externe].)

Existența unor asemenea însușiri și relații interne nu poate fi însă afirmată prin propoziții, ci se arată în propozițiile care înfățișează acele stări de lucruri atomare și tratează despre acele obiecte.

4.1221 O însușire internă a unui fapt poate fi numită și o trăsătură a acestui fapt (în sensul în care vorbim, bunăoară, de trăsături ale feței.)

4.123 O însușire este internă dacă este de neconceput ca obiectul ei să nu o posede.

(Această culoare albastră și acea culoare albastră se găsesc *eo ipso* în relația internă mai luminos–mai întunecat. Este de neconceput ca *aceste* două obiecte să nu stea în această relație.)

(Folosirii oscilante a cuvintelor „însușire" și „relație" îi corespunde aici folosirea oscilantă a cuvîntului „obiect".)

4.124 Existența unei însușiri interne a unei stări de lucruri posibile nu este exprimată printr-o propoziție, ci ea se exprimă în propoziția care o înfățișează printr-o însușire internă a acestei propoziții.

Ar fi tot atît de lipsit de sens să i se atribuie unei propoziții o însușire formală cît ar fi să i se conteste o asemenea însușire.

4.1241 Formele nu pot fi deosebite una de cealaltă spunîndu-se că una ar avea cutare însușire iar cealaltă o altă însușire; căci aceasta presupune că are un sens să se afirme ambele însușiri despre ambele forme.

4.125 Existența unei relații interne între stări de lucruri posibile se exprimă în limbaj printr-o relație internă între propozițiile care le înfățișează.

4.1251 Aici se pune capăt controversei dacă „toate relațiile sînt interne sau externe".

4.1252 Șiruri care sînt ordonate prin relații *interne* le numesc șiruri ale formelor.

Șirul numerelor este ordonat nu după o relație externă, ci după o relație internă.

Tot așa și șirul de propoziții „aRb",

„$(\exists x)$: aRx . xRb",
„$(\exists x,y)$: aRx . xRy . yRb" ș.a.m.d.

(Dacă b stă într-una dintre aceste relații cu a, atunci îl voi numi pe b un succesor al lui a.)

4.126 În sensul în care putem vorbi de însușiri formale, putem vorbi acum și de concepte formale.

(Introduc această expresie pentru a face clar temeiul confundării conceptelor formale cu conceptele propriu-zise, o confuzie ce străbate întreaga logică veche.)

Faptul că ceva cade sub un concept formal ca obiect al acestuia nu poate fi exprimat printr-o propoziție, ci se arată chiar prin semnul acestui obiect. (Numele arată că el desemnează un obiect, semnul numărului, că el desemnează un număr etc.)

Conceptele formale doar nu pot fi reprezentate printr-o funcție, așa cum pot fi reprezentate conceptele propriu-zise.

Căci caracteristicile lor, însușirile formale, nu sînt exprimate prin funcții.

Expresia însușirii formale este o trăsătură a anumitor simboluri.

Semnul caracteristicilor unui concept formal este, așadar, o trăsătură distinctivă a tuturor simbolurilor, ale căror semnificații cad sub concept.

Expresia conceptului formal este, prin urmare, o variabilă propozițională în care constantă este doar această trăsătură caracteristică.

4.127 Variabila propozițională desemnează conceptul formal, iar valorile sale, obiectele ce cad sub acest concept.

4.1271 Fiecare variabilă este semnul unui concept formal.

Căci fiecare variabilă reprezintă o formă constantă pe care toate valorile ei o au și care poate fi concepută drept însușire formală a acestor valori.

4.1272 Astfel variabila pentru nume „x" este semnul propriu-zis al pseudoconceptului *obiect*.

Pretutindeni unde este folosit în mod corect cuvîntul „obiect" („lucru" etc.), el va fi exprimat în

scrierea conceptuală (*Begriffsschrift*) printr-o variabilă pentru nume.

De exemplu în propoziția „există 2 obiecte care..." prin „$(\exists x,y)$ ...".

De cîte ori este folosit altfel, adică drept concept propriu-zis, iau naștere pseudopropoziții ce sînt nonsensuri.

De exemplu, nu se poate spune „Există obiecte" așa cum se spune, bunăoară, „Există cărți". Și tot atît de puțin, „Există 100 de obiecte" sau „Există $\aleph_0$ obiecte".

Și este un nonsens să se vorbească de *numărul tuturor obiectelor.*

Același lucru este valabil pentru cuvintele „complex", „fapt", „funcție", „număr" etc.

Ele toate desemnează concepte formale și sînt reprezentate în scrierea conceptuală prin variabile, nu prin funcții sau clase. (Cum credeau Frege și Russell.)

Expresii precum „1 este un număr", „există doar un zero" și toate expresiile asemănătoare sînt nonsensuri.

(Este în aceeași măsură un nonsens să spunem „există doar un 1" pe cît ar fi un nonsens să spunem: 2 + 2 este la ora 3 egal cu 4.)

4.12721 Conceptul formal este deja dat cu un obiect care cade sub el. Prin urmare, nu pot fi introduse drept concepte de bază obiecte ale unui concept formal *și* conceptul formal însuși. Nu pot fi, așadar, introduse, de exemplu, drept concepte de bază conceptul de funcție și funcții speciale (cum face Russell); sau conceptul de număr și anumite numere.

4.1273 Dacă dorim să exprimăm în scrierea conceptuală propoziția generală „*b* este un succesor al lui *a*",

atunci avem nevoie pentru aceasta de o expresie pentru termenul general al șirului de forme: aRb, (∃x): aRx.xRb, (∃x,y): aRx.xRy.yRb, ... Termenul general al unui șir de forme poate fi exprimat numai printr-o variabilă, căci conceptul de termen al acestui șir de forme este un concept *formal*. (Acest lucru a fost trecut cu vederea de către Frege și Russell; felul în care vor să exprime propoziții generale, cum este cea de mai sus, este de aceea fals; el conține un *circulus vitiosus*.)

Noi putem determina termenul general al șirului formelor dînd primul termen și forma generală a operației care produce termenul următor pe baza propoziției precedente.

4.1274 Întrebarea privitoare la existența unui concept formal este un nonsens. Căci nici o propoziție nu poate să răspundă la o asemenea întrebare.

(Nu se poate, așadar, întreba, de exemplu: „Există propoziții de forma subiect-predicat ce nu sînt analizabile?")

4.128 Formelor logice nu li se poate atribui un număr.

De aceea în logică nu există numere privilegiate și de aceea nu există un monism sau un dualism filozofic etc.

4.2 Sensul propoziției constă în acordul și dezacordul ei cu posibilitățile existenței și inexistenței stărilor de lucruri atomare.

4.21 Cea mai simplă propoziție, propoziția elementară, afirmă existența unei stări de lucruri atomare.

4.211 Un semn distinctiv al propoziției elementare este că nici o propoziție elementară nu poate fi în contradicție cu ea.

4.22 Propoziția elementară constă din nume. Ea este o corelație, o înlănțuire de nume.

4.221 Este evident că analizînd propozițiile trebuie să ajungem la propoziții elementare, propoziții alcătuite din nume care stau în legătură nemijlocită.

Aici se ridică întrebarea cum ia naștere conexiunea ce constituie propoziția.

4.2211 Chiar dacă lumea este infinit de complexă astfel încît fiecare fapt constă dintr-un număr infinit de mare de stări de lucruri atomare și fiecare stare de lucruri atomară este constituită din infinit de multe obiecte, tot ar trebui să existe obiecte și stări de lucruri atomare.

4.23 Numele apare în propoziție doar în contextul care este propoziția elementară.

4.24 Numele sînt simbolurile simple; eu le indic prin litere izolate („x", „y", „z").

Propoziția elementară o scriu ca o funcție a numelor în forma: „fx", „$\varphi(x,y)$" etc.

Sau o indic prin literele „p", „q", „r".

4.241 Dacă folosesc două semne cu una și aceeași semnificație, exprim aceasta punînd între ele semnul „=".

„$a = b$" înseamnă așadar: semnul „a" poate fi înlocuit prin semnul „b".

(Dacă introduc printr-o egalitate un nou semn „b", stipulînd astfel că el trebuie să înlocuiască un semn „a" deja cunoscut, atunci scriu egalitatea-definiție, ca și Russell, în forma „$a = b$ Def.". Definiția este o regulă ce privește semnele.[23])

4.242 Expresii de forma „$a = b$" sînt, prin urmare, doar mijloace auxiliare ale prezentării; ele nu spun nimic despre semnificația semnelor „a", „b".

4.243 Putem să înțelegem două nume fără să știm dacă desemnează același lucru sau două lucruri diferite? — Putem înțelege o propoziție în care apar două nume fără a ști dacă ele înseamnă același lucru sau ceva diferit?

Dacă cunosc semnificația unui cuvînt englezesc și a unui cuvînt german care are aceeași semnificație, atunci este imposibil ca eu să nu știu că ele au aceeași semnificație; este imposibil ca eu să nu le pot traduce unul prin celălalt.

Expresii ca „$a = a$" sau expresii derivate din acestea nu sînt nici propoziții elementare și nici altfel de semne cu sens. (Aceasta se va vedea mai tîrziu.)

4.25 Dacă propoziția elementară este adevărată, atunci starea de lucruri atomară există; dacă propoziția elementară este falsă, atunci starea de lucruri atomară nu există.

4.26 Specificarea tuturor propozițiilor elementare adevărate descrie lumea în mod complet. Lumea este complet descrisă prin specificarea tuturor propozițiilor elementare plus specificarea faptului care din ele sînt adevărate și care sînt false.

4.27 Privitor la existența sau inexistența a n stări de lucruri atomare există $K_n = \sum_{v=0}^{n} \binom{n}{v}$ posibilități.

Pot să existe toate combinațiile stărilor de lucruri atomare, iar celelalte să nu existe.

4.28 Acestor combinații le corespund tot atît de multe posibilități de adevăr — și de fals — pentru n propoziții elementare.

4.3 Posibilitățile de adevăr ale propozițiilor elementare semnifică posibilitățile existenței și ale inexistenței stărilor de lucruri atomare.

4.31 Putem reprezenta posibilitățile de adevăr prin scheme de felul următor („A" înseamnă „adevărat", „F" înseamnă „fals". Rîndurile de „A"-uri și „F"-uri de sub rîndul propozițiilor elementare desemnează posibilitățile lor de adevăr printr-un simbolism care este ușor de înțeles):

p	*q*	r
A	A	A
F	A	A
A	F	A
A	A	F
F	F	A
F	A	F
A	F	F
F	F	F

p	*q*
A	A
F	A
A	F
F	F

p
A
F

4.4 Propoziția este expresia acordului și a dezacordului cu posibilitățile de adevăr ale propozițiilor elementare.

4.41 Posibilitățile de adevăr ale propozițiilor elementare sînt condițiile adevărului și falsității propozițiilor.

4.411 Din capul locului este probabil că introducerea propozițiilor elementare este fundamentală pentru înțelegerea tuturor celorlalte genuri de propoziții. Într-adevăr, înțelegerea propozițiilor generale depinde într-un mod *palpabil* de cea a propozițiilor elementare.

4.42 Privitor la acordul și dezacordul unei propoziții cu posibilitățile de adevăr a n propoziții elementare există $\sum_{k=0}^{K_n}\binom{K_n}{k} = L_n$ posibilități.

4.43 Noi putem exprima acordul cu posibilitățile de adevăr, corelîndu-le în schemă cu simbolul „A" (adevărat).

Lipsa acestui simbol semnifică dezacordul.

4.431 Expresia acordului și a dezacordului cu posibilitățile de adevăr ale propozițiilor elementare exprimă condițiile de adevăr ale propoziției.

Propoziția este expresia condițiilor sale de adevăr.

(Iată de ce Frege, în mod pe deplin îndreptățit, s-a referit din capul locului la ele ca explicație a semnelor scrierii sale conceptuale. Dar explicația conceptului de adevăr pe care o dă Frege este greșită: dacă „adevărul" și „falsul" ar fi în realitate obiecte, și ar fi argumentele în ~p etc., atunci potrivit metodei lui Frege sensul lui „~p" nu ar fi cîtuși de puțin determinat.)

4.44 Semnul care ia naștere prin corelarea simbolului „A" cu posibilitățile de adevăr este un semn propozițional.

4.441 Este clar că unui complex alcătuit din semnele „F" și „A" nu-i corespunde nici un obiect (sau complex de obiecte), tot așa de puțin ca și liniilor orizontale și verticale sau parantezelor. — Nu există „obiecte logice".

Ceva analog este valabil, desigur, pentru toate semnele care exprimă același lucru ca și schemele alcătuite din „A"-uri și „F"-uri.

4.442 De exemplu:

“

p	q	
A	A	A
F	A	A
A	F	
F	F	A

”

este un semn propozițional

(„Semnul asertării" al lui Frege, semnul „⊢", este complet lipsit de semnificație din punct de vedere logic: el indică la Frege (și Russell) doar că acești autori consideră ca fiind adevărate propozițiile marcate cu acest semn. De aceea, semnul „⊢" aparține tot așa de puțin ca și numărul propoziției structurii propoziției. Este cu totul imposibil ca o propoziție să enunțe despre ea însăși că este adevărată.)

Dacă succesiunea posibilităților de adevăr în schemă este fixată o dată pentru totdeauna printr-o regulă combinatorică, atunci ultima coloană, prin ea însăși, va fi o expresie a condițiilor de adevăr. Dacă scriem această coloană ca pe un rînd, semnul propozițional va deveni

„(AA–A)(*p*, *q*)" sau mai explicit „(AAFA)(*p*, *q*)."

(Numărul de locuri din paranteza din stînga este determinat de către numărul de termeni din paranteza din dreapta.)

4.45 Pentru *n* propoziții elementare există L_n grupe posibile de condiții de adevăr.

Grupele de condiții de adevăr care aparțin posibilităților de adevăr ale unui număr dat de propoziții elementare pot fi aranjate într-o serie.

4.46 Printre grupele posibile de condiții de adevăr, există două cazuri extreme.

Într-unul dintre aceste cazuri, propoziția este adevărată pentru toate posibilitățile de adevăr ale propozițiilor elementare. Spunem că condițiile de adevăr sînt *tautologice*.

În cel de-al doilea caz, propoziția este falsă pentru toate posibilitățile de adevăr: condițiile de adevăr sînt *contradictorii*.

În primul caz, numim propoziția o tautologie; în cel de-al doilea, o contradicție.

4.461 Propoziția arată ceea ce spune: tautologia și contradicția arată că ele nu spun nimic.

Tautologia nu are condiții de adevăr, deoarece ea este necondiționat adevărată; iar contradicția nu este adevărată în nici o condiție.

Tautologia și contradicția sînt propoziții lipsite de sens.

(Aidoma unui punct din care pornesc două săgeți în direcții opuse una celeilalte.)

(Nu știu, de exemplu, nimic despre vreme cînd știu că plouă sau nu plouă.)

4.4611 Dar tautologia și contradicția nu sînt nonsensuri; ele aparțin simbolismului, și anume într-un mod asemănător celui în care „0" aparține simbolismului aritmeticii.

4.462 Tautologia și contradicția nu sînt imagini ale realității. Ele nu înfățișează nici o stare de lucruri posibilă. Căci prima admite *orice* stare de lucruri posibilă, cealaltă *nici una*.

În tautologie condițiile acordului cu lumea – relațiile de reprezentare — se anulează reciproc, astfel încît ea nu stă în nici o relație de reprezentare cu realitatea.

4.463 Condițiile de adevăr determină spațiul de joc care va fi lăsat deschis faptelor prin propoziție.

(Propoziția, imaginea, modelul sînt, într-un sens negativ, ca un corp solid care restrînge libertatea de mișcare a celorlalte; iar într-un sens pozitiv, precum un spațiu limitat de către o substanță solidă, în care există loc pentru un corp.)

Tautologia lasă deschis realității întregul spațiu logic infinit; contradicția umple întregul spațiu logic și nu lasă realității nici un punct. Așadar, nici una dintre ele nu poate determina în vreun fel realitatea.

4.464 Adevărul tautologiei este sigur, al propoziției posibil, al contradicției imposibil.

(Sigur, posibil, imposibil: aici avem primul indiciu al scalei care ne trebuie în teoria probabilităților.)

4.465 Produsul logic al unei tautologii și al unei propoziții spune același lucru ca și propoziția. Acest produs este, așadar, identic cu propoziția. Căci nu putem schimba ceea ce este esențial pentru un simbol fără a schimba sensul său.

4.466 Unei anumite conexiuni logice între semne îi corespunde o anumită conexiune logică a semnificațiilor lor; doar semnelor neconexate le corespunde *orice* conexiune.

Aceasta înseamnă că propoziții care sînt adevărate pentru fiecare stare de lucruri nu pot fi deloc conexiuni de semne, căci altfel lor le-ar putea corespunde doar anumite conexiuni între obiecte.

(Și la ceea ce nu este o conexiune logică nu-i corespunde *nici* o conexiune între obiecte.)

Tautologia și contradicția sînt cazurile limită ale conexiunii dintre semne, adică dizolvarea ei.

4.4661 Desigur, semnele sînt încă legate unele cu altele și în tautologie și în contradicție — adică ele stau în relații unele cu altele, dar aceste relații sînt lipsite de semnificație, ele nu sînt esențiale pentru *simbol*.

4.5 Pare să fie posibil acum să dăm forma propozițională (*Satzform*) cea mai generală: adică, să dăm o descriere a propozițiilor *oricărui* limbaj de semne în genere, în așa fel încît fiecare sens posibil să poată fi exprimat de către un simbol căruia i se potrivește descrierea, și ca fiecare simbol căruia i se potrivește descrierea să poată exprima un sens, dacă semnificațiile numelor sînt alese în mod corespunzător.

Este clar că în descrierea celei mai generale forme propoziționale poate intra *numai* ceea ce este esențial în ea, căci altfel ea nu ar fi forma cea mai generală.

Că există o formă propozițională generală este dovedit prin aceea că nu poate exista nici o propoziție a cărei formă să nu fi putut fi anticipată (adică construită). Forma generală a unei propoziții este: lucrurile stau în cutare și cutare fel.

4.51 Să presupunem că mi-ar fi date *toate* propozițiile elementare: atunci se poate pur și simplu întreba: ce propoziții pot eu să construiesc din ele. Și acestea sînt *toate* propozițiile, și în *acest* fel sînt ele delimitate.

4.52 Propozițiile sînt tot ceea ce decurge din totalitatea tuturor propozițiilor elementare (și, desigur, și din faptul că este vorba de *totalitatea tuturor* propozițiilor). (Astfel, într-un anumit sens, s-ar putea spune că *toate* propozițiile ar fi generalizări ale propozițiilor elementare.)

4.53 Forma propozițională generală este o variabilă.

5. Propoziția este o funcție de adevăr a propozițiilor elementare.

(O propoziție elementară[24] este propria ei funcție de adevăr.)

5.01 Propozițiile elementare sînt argumentele de adevăr ale propoziției.

5.02 Putem cu ușurință confunda argumentele funcțiilor cu indicii numelor. Căci recunosc atît în argument cît și în indice semnificația semnului care le conține.

De pildă, în expresia „$+_c$" a lui Russell, „$_c$" este un indice care arată că semnul întreg este semnul adunării numerelor cardinale. Dar această desemnare se bizuie pe o convenție arbitrară și am putea

să alegem în locul lui „$+_c$“ și un semn simplu; în „$\sim p$“ însă, „p“ nu este un indice, ci un argument: sensul lui „$\sim p$“ *nu poate* fi înțeles, dacă sensul lui „p“ nu a fost deja înțeles. (În numele Iulius Cezar „Iulius“ este un indice. Un indice este întotdeauna o parte a unei descripții a obiectului la al cărui nume îl atașăm: de exemplu Caesar-*ul* din ginta iuliană.)

Dacă nu greșesc, teoria lui Frege despre semnificația propozițiilor și funcțiilor are la bază confuzia dintre argument și indice. Pentru Frege propozițiile logicii erau nume, iar argumentele lor indicii acestor nume.

5.1 Funcțiile de adevăr pot fi aranjate în serii.

Acesta este fundamentul teoriei probabilităților.

5.101 Funcțiile de adevăr ale unui număr dat de propoziții elementare pot fi scrise într-o schemă de genul următor:

(AAAA) (p, q) Tautologie (Dacă p atunci p și dacă q atunci q.) ($p \supset p \,.\, q \supset q$)
(FAAA) (p, q) în cuvinte: Nu atît p cît și q. ($\sim(p \,.\, q)$)
(AFAA) (p, q) „ „ : Dacă q atunci p. ($q \supset p$)
(AAFA) (p, q) „ „ : Dacă p atunci q. ($p \supset q$)
(AAAF) (p, q) „ „ : p sau q. ($p \vee q$)
(FFAA) (p, q) „ „ : Nu q. ($\sim q$)
(FAFA) (p, q) „ „ : Nu p. ($\sim p$)
(FAAF) (p, q) „ „ : p sau q, dar nu ambele. ($p \,.\, \sim q : \vee : q \,.\, \sim p$)
(AFFA) (p, q) „ „ : Dacă p atunci q și dacă q atunci p. ($p \equiv q$)
(AFAF) (p, q) „ „ : p
(AAFF) (p, q) „ „ : q
(FFFA) (p, q) „ „ : Nici p, nici q. ($\sim p \,.\, \sim q$ sau $p \mid q$)
(FFAF) (p, q) „ „ : p și nu q. ($p \,.\, \sim q$)
(FAFF) (p, q) „ „ : q și nu p. ($q \,.\, \sim p$)
(AFFF) (p, q) „ „ : q și p. ($q \,.\, p$)
(FFFF) (p, q) Contradicție (p și nu p; și q și nu q.)($p \,.\, \sim p \,.\, q \,.\, \sim q$)[25]

Voi numi *temeiuri de adevăr* ale propoziției acele posibilități de adevăr ale argumentelor ei de adevăr care fac propoziția adevărată.

5.11 Dacă temeiurile de adevăr care sînt comune unui număr de propoziții sînt toate și temeiuri de adevăr ale unei anumite propoziții, atunci noi spunem că adevărul acestei propoziții decurge din adevărul celorlalte.[26]

5.12 În particular, adevărul unei propoziții „*p*" decurge din adevărul alteia „*q*", dacă toate temeiurile de adevăr ale celei din urmă sînt temeiuri de adevăr ale celei dintîi.

5.121 Temeiurile de adevăr ale uneia sînt conținute în acelea ale celeilalte: *p* decurge din *q*.

5.122 Dacă *p* decurge din *q*, sensul lui „*p*" este conținut în sensul lui „*q*".

5.123 Dacă un zeu creează o lume în care unele propoziții sînt adevărate, atunci el creează prin aceasta deja o lume în care toate propozițiile care decurg din ele sînt și ele adevărate. Și într-un mod asemănător, el nu ar putea crea o lume în care propoziția „*p*" este adevărată fără să creeze toate obiectele ei.

5.124 O propoziție afirmă fiecare propoziție care decurge din ea.

5.1241 „*p* . *q*" este una dintre propozițiile care afirmă „*p*" și în același timp una dintre propozițiile care afirmă „*q*".

Două propoziții sînt opuse una celeilalte, dacă nu există nici o propoziție cu sens care le afirmă pe amîndouă.

Fiecare propoziție care contrazice o altă propoziție o și neagă.

5.13 Că adevărul unei propoziții decurge din adevărul altora, aceasta o putem vedea din structura propozițiilor.

5.131 Dacă adevărul unei propoziții decurge din adevărul altora, aceasta se exprimă prin relații în care stau între ele formele acelor propoziții; firește, nu

avem nevoie să le punem pe ele mai întîi în acele relații, combinîndu-le unele cu altele într-o propoziție, ci aceste relații sînt interne și ele există de îndată ce și deoarece există celelalte propoziții.

5.1311 Dacă inferăm pe q din $p \vee q$ și $\sim p$, relația dintre formele propoziționale ale lui „$p \vee q$" și „$\sim p$" este ascunsă aici de către modul nostru de desemnare. Dar dacă în locul lui „$p \vee q$" scriem, de pildă, „$p \mid q \,.\, \mid .\, p \mid q$", iar în loc de „$\sim p$", „$p \mid p$" ($p \mid q$ = nici p, nici q), atunci conexiunea internă devine evidentă.

(Faptul că din $(x).fx$ se poate infera fa arată că generalitatea este cuprinsă și în simbolul $(x).fx$.)

5.132 Dacă p decurge din q, atunci pot infera p din q; pot deduce p din q.

Natura inferenței poate fi prinsă doar din cele două propoziții.

Doar ele însele pot să justifice inferența.

„Legi ale inferenței", care trebuie să justifice inferențele — ca și la Frege și Russell — sînt lipsite de sens și ar fi inutile.

5.133 Orice deducție are loc *a priori*.

5.134 Dintr-o propoziție elementară nu poate fi dedusă nici o altă propoziție elementară.

5.135 Nu se poate infera în nici un fel din existența unei stări de lucruri existența unei alte stări de lucruri, complet diferite de cea dintîi.

5.136 O legătură cauzală care ar justifica o asemenea inferență nu există.

5.1361 *Nu putem* deduce evenimentele viitorului din acelea ale prezentului.

Superstiția este credința în legătura cauzală.

5.1362 Libertatea voinței constă în faptul că acțiunile viitoare nu pot să fie cunoscute acum. Le-am putea cunoaște numai în cazul în care cauzalitatea ar fi o necesitate *lăuntrică*, precum aceea a inferenței logi-

cc. — Corelația dintre cunoaștere și ceea ce este cunoscut este aceea a necesității logice.

(„*A* știe că *p*", nu are nici un sens dacă *p* este o tautologie.)

5.1363 Dacă din faptul că o propoziție este evidentă pentru noi nu *decurge* că este adevărată, atunci evidența nu este o justificare a credinței noastre în adevărul ei.

5.14 Dacă o propoziție decurge din alta, atunci cea din urmă spune mai mult decît cea dintîi, iar cea dintîi mai puțin decît cea din urmă.

5.141 Dacă *p* decurge din *q* și *q* din *p*, atunci ele sînt una și aceeași propoziție.

5.142 Tautologia decurge din toate propozițiile: ea nu spune nimic.

5.143 Contradicția este acel element comun al propozițiilor pe care *nici* o propoziție nu-l are în comun cu o altă propoziție. Tautologia este elementul comun al tuturor propozițiilor care nu au nimic în comun una cu alta.

Contradicția, am putea spune, dispare în afara tuturor propozițiilor, tautologia dispare înăuntrul lor.

Contradicția este limita exterioară a propozițiilor, tautologia este punctul lipsit de substanță din centrul lor.

5.15 Dacă A_r este numărul de temeiuri de adevăr ale propoziției „*r*" și dacă A_{rs} este numărul de temeiuri de adevăr ale propoziției „*s*" care sînt în același timp temeiuri de adevăr ale lui „*r*", atunci vom numi raportul $A_{rs} : A_r$ gradul de *probabilitate* pe care propoziția „*r*" o dă propoziției „*s*".

5.151 Într-o schemă precum este aceea de mai sus din 5.101, fie A_r numărul de „*A*"-uri din propoziția *r* și fie A_{rs} numărul de „*A*"-uri din propoziția *s* care stau în aceleași coloane cu „*A*"-urile propoziției *r*.

Atunci propoziția *r* îi conferă propoziției *s* probabilitatea $A_{rs} : A_r$.

5.1511 Nu există nici un obiect deosebit care ar fi propriu propozițiilor de probabilitate.

5.152 Propozițiile care nu au nici un argument de adevăr în comun unele cu altele le numim independente unele de altele.

Două propoziții elementare își conferă una alteia probabilitatea ½.

Dacă *p* decurge din *q*, atunci propoziția „*q*" conferă propoziției „*p*" probabilitatea 1. Certitudinea consecinței logice este un caz limită al probabilității.

(Aplicație la tautologie și contradicție.)

5.153 În sine, o propoziție nu este nici probabilă, nici improbabilă. Un eveniment fie se produce, fie nu, o cale de mijloc nu există.

5.154 Să presupunem că într-o urnă este un număr egal de bile albe și negre (și nici una de alt fel). Scot din urnă bilele una cîte una și le pun la loc în urnă. Pot stabili apoi prin experiment că pe măsură ce extragerea continuă numărul de bile negre și albe scoase se apropie unul de celălalt.

Acesta nu este, așadar, un fapt matematic.

Dacă spun acum: probabilitatea de a scoate o bilă albă este egală cu probabilitatea de a scoate una neagră, aceasta înseamnă: toate împrejurările care îmi sînt cunoscute (inclusiv legile naturii acceptate în mod ipotetic) nu conferă o probabilitate *mai mare* producerii unui eveniment decît celuilalt. Adică, ele dau fiecăruia probabilitatea ½, după cum se poate înțelege cu ușurință din explicațiile de mai sus.

Ceea ce confirm prin acest experiment este că producerea ambelor evenimente este independentă de împrejurări pe care nu le cunosc mai îndeaproape.

5.155 Unitatea propoziției de probabilitate este: împrejurările — despre care nu știu nimic altceva — conferă producerii unui eveniment determinat cutare și cutare grad de probabilitate.

5.156 În felul acesta este probabilitatea o generalizare.

Ea implică o descriere generală a unei forme propoziționale.

Folosim probabilitatea doar în lipsa certitudinii. Dacă, deși nu cunoaștem pe deplin un fapt, știm totuși *ceva* despre forma lui.

(O propoziție poate, ce-i drept, să fie o imagine incompletă a unei anumite stări de lucruri, dar ea este întotdeauna *o* imagine completă.)

Propoziția de probabilitate este oarecum un extras a altor propoziții.

5.2 Structurile propozițiilor stau unele cu altele în relații interne.

5.21 Putem pune în evidență aceste relații interne în modul nostru de exprimare prezentînd o propoziție drept rezultatul unei operații care o produce din alte propoziții (care sînt bazele operației).

5.22 Operația este expresia unei relații între structurile rezultatului său și ale bazelor sale.

5.23 Operația este ceea ce trebuie să aibă loc cu o propoziție pentru a o produce pe cealaltă din ea.

5.231 Și, bineînțeles, aceasta va depinde de proprietățile lor formale, de asemănarea internă a formelor lor.

5.232 Relația internă care ordonează o serie este echivalentă cu operația prin care ia naștere un termen din altul.

5.233 Operația poate apărea doar acolo unde o propoziție ia naștere dintr-o altă propoziție într-un mod semnificativ din punct de vedere logic. Adică acolo unde începe construcția logică a propoziției.

5.234 Funcțiile de adevăr ale propozițiilor elementare sînt rezultate ale operațiilor care au drept baze propozițiile elementare. (Numesc aceste operații operații de adevăr.)

5.2341 Sensul unei funcții de adevăr a lui *p* este o funcție a sensului lui *p*.

Negația, suma logică, produsul logic etc. etc. sînt operații.

(Negația inversează sensul propoziției.)

5.24 Operația se înfățișează într-o variabilă; ea arată cum putem ajunge de la o formă a propozițiilor la o alta.

Ea exprimă diferența dintre forme.

(Iar ceea ce au comun bazele unei operații și rezultatul ei sînt bazele însele.)

5.241 Operația nu indică o formă, ci doar deosebirea dintre forme.

5.242 Aceeași operație care produce pe „*q*" din „*p*" produce pe „*r*" din „*q*" ș.a.m.d. Acest lucru poate fi exprimat doar spunînd că „*p*", „*q*", „*r*" etc. sînt variabile care dau expresie în mod general anumitor relații formale.

5.25 Existența unei operații nu caracterizează sensul unei propoziții.

Căci operația nu asertează nimic; doar rezultatul ei o face, iar aceasta depinde de bazele operației.

(Nu trebuie confundate operația și funcția.)

5.251 O funcție nu poate fi propriul său argument, dar rezultatul unei operații poate să devină propria ei bază.

5.252 Numai în felul acesta este posibilă înaintarea de la un termen la altul într-o serie a formelor (de la un tip la altul în ierarhiile lui Russell și Whitehead). (Russell și Whitehead nu au admis posibilitatea acestei înaintări, dar s-au folosit în mod repetat de ea.)

5.2521 Aplicarea repetată a unei operații asupra propriilor ei rezultate o numesc apliearea ei succesivă. („O'O'O'a" este rezultatul a trei aplicații succesive ale operației „O'ξ" asupra lui „a".)

Într-un mod asemănător, vorbesc despre aplicații succesive ale *mai multor* operații asupra unui număr de propoziții.

5.2522 Termenul general al seriei de forme a, $O'a$, $O'O'a$, ... îl scriu de acum astfel: „$[a, x, O'x]$". Această expresie din paranteze este o variabilă. Primul termen al expresiei din paranteze este începutul seriei de forme, cel de-al doilea este forma unui termen arbitrar x al seriei, iar cel de-al treilea este forma acelui termen al seriei care urmează imediat după x.

5.2523 Conceptul de aplicare succesivă a operației este echivalent cu conceptul „și așa mai departe".

5.253 O operație poate inversa efectul alteia. Operațiile se pot anula reciproc.

5.254 Operația poate să dispară (de exemplu negația în „$\sim\sim p$"; $\sim\sim p = p$).

5.3 Toate propozițiile sînt rezultatul operațiilor de adevăr asupra propozițiilor elementare.

Operația de adevăr este modul prin care ia naștere funcția de adevăr din propozițiile elementare.

Potrivit esenței operației de adevăr, tot așa cum din propozițiile elementare ia naștere funcția lor de adevăr, din funcțiile de adevăr ia naștere una nouă. Orice operație de adevăr dă naștere din nou, pornind de la funcții de adevăr ale propozițiilor elementare, unei funcții de adevăr a propozițiilor elementare, unei propoziții. Rezultatul aplicării fiecărei operații de adevăr asupra rezultatelor operațiilor de adevăr cu propoziții elementare este la rîndul său rezultatul *unei* operații de adevăr cu propoziții elementare.

Fiecare propoziție este rezultatul operațiilor de adevăr asupra propozițiilor elementare.

5.31 Schemele din 4.31 au o semnificație chiar atunci cînd „*p*", „*q*", „*r*" etc. nu sînt propoziții elementare.

Și este ușor de văzut că semnul propozițional din 4.442 exprimă o funcție de adevăr a propozițiilor elementare chiar atunci cînd „*p*" și „*q*" sînt funcții de adevăr ale propozițiilor elementare.

5.32 Toate funcțiile de adevăr sînt rezultatele aplicării succesive la propoziții elementare a unui număr finit de operații de adevăr.

5.4 În acest punct devine clar că nu există „obiecte logice" sau „constante logice" (în sensul lui Frege și al lui Russell).

5.41 Căci toate rezultatele operațiilor de adevăr cu funcții de adevăr sînt identice ori de cîte ori ele sînt una și aceeași funcție de adevăr a propozițiilor elementare.

5.42 Este evident că v, ⊃ etc. nu sînt relații în sensul în care sînt dreapta și stînga etc.

Posibilitatea definirii unele prin altele a „semnelor primitive" logice ale lui Frege și Russell arată deja că ele nu sînt semne primitive și cu atît mai mult că ele nu desemnează relații.

Și este evident că „⊃" pe care-l definim prin „~" și „v" este identic cu acela care împreună cu „~", definește pe „v"și că acesta este identic cu primul; ș.a.m.d.

5.43 Că dintr-un fapt *p* trebuie să decurgă infinit de multe *altele*, și anume $\sim\sim p$, $\sim\sim\sim\sim p$ etc., este din capul locului ceva greu de crezut. Și nu este mai puțin uimitor că numărul infinit al propozițiilor logicii (matematicii) decurge dintr-o jumătate de duzină de „propoziții primitive".[27]

Toate propozițiile logicii spun însă același lucru. Și anume nimic.

5.44 Funcțiile de adevăr nu sînt funcții materiale.

Dacă, de exemplu, o afirmație poate fi produsă prin dublă negație, înseamnă oare că negația — în vreun sens — este cuprinsă în afirmație? Neagă „$\sim\sim p$“ $\sim p$ sau afirmă p; sau ambele?

Propoziția „$\sim\sim p$“ nu tratează despre negație ca despre un obiect; dar posibilitatea negației este deja încorporată în afirmație.

Și dacă ar exista un obiect denumit „$\sim$“, atunci ar trebui ca „$\sim\sim p$“ să spună ceva diferit de ceea ce ar spune „p“. Căci una dintre propoziții ar trata atunci tocmai despre $\sim$, iar cealaltă nu.

5.441 Această dispariție a constantelor logice aparente intervine de asemenea dacă expresia „$\sim(\exists x).\sim fx$“ spune același lucru ca și „$(x).fx$“ sau dacă expresia „$(\exists x).fx.x = a$“ spune același lucru ca și „fa“.

5.442 Dacă ne este dată o propoziție, atunci *o dată cu ea* ne sînt date deja, de asemenea, rezultatele tuturor operațiilor de adevăr care o au drept bază a lor.

5.45 Dacă există semne logice primitive, atunci o logică corectă trebuie să facă clar modul cum sînt plasate ele unele față de altele și să justifice existența lor. Construirea logicii *din* semnele ei primitive[28] trebuie să devină clară.

5.451 Dacă logica are concepte primitive, atunci ele trebuie să fie independente unele de altele. Dacă a fost introdus un concept primitiv, atunci el trebuie să fie introdus în toate contextele în care apare. Nu poate, așadar, să fie introdus mai întîi pentru *un* context și apoi încă o dată pentru un altul. De exemplu, de îndată ce a fost introdusă negația, trebuie să o înțelegem acum atît în propoziții de forma „$\sim p$“, cît și în propoziții de forma „$\sim(p \vee q)$“, „$(\exists x).\sim fx$“ ș.a. Nu avem voie să o introducem mai întîi pentru una dintre clasele de cazuri și apoi pentru cealaltă,

deoarece ar rămîne atunci îndoielnic dacă semnificația ei ar fi aceeași în ambele cazuri și nu ar exista nici un temei pentru a folosi în ambele cazuri același fel de combinare a semnelor.

(Pe scurt, pentru introducerea semnelor primitive este valabil, *mutatis mutandis*, același lucru pe care l-a spus Frege — în *Grundgesetze der Arithmetic* — cu privire la introducerea semnelor prin definiții.)

5.452 Introducerea unui nou expedient în simbolismul logicii trebuie să fie întotdeauna un eveniment plin de urmări. În logică, nici un nou expedient nu are voie să fie introdus, pentru a spune așa, cu o mină cu totul inocentă, în paranteze sau în subsol.

(Astfel, în *Principia Mathematica* a lui Russell și Whitehead apar definiții și propoziții primitive în cuvinte. De ce dintr-o dată aici cuvinte? Acest lucru ar cere o justificare. Ea lipsește și trebuie să lipsească, deoarece procedura este de fapt nepermisă.)

Dacă introducerea unui nou expedient s-a dovedit însă necesară într-un anumit punct, trebuie să ne întrebăm de îndată: „Unde trebuie de-acum să fie aplicat *întotdeauna* acest expedient?" Locul lui în logică trebuie să fie acum clarificat.

5.453 Toate numerele logicii trebuie să poată fi justificate.

Sau, mai mult, trebuie să iasă în evidență că în logică nu există numere.

Nu există numere privilegiate.

5.454 În logică nu există „unul lîngă altul", nu poate exista nici o clasificare.

În logică nu poate exista ceva mai general și ceva mai specific.

5.4541 Soluțiile problemelor logice trebuie să fie simple, deoarece ele stabilesc standardul simplității.

Oamenii au bănuit întotdeauna că trebuie să existe un domeniu de întrebări ale căror răspunsuri se unesc *a priori* simetric și într-o configurație închisă, regulată.

Un domeniu în care este valabilă sentința: *Simplex sigillum veri.*

5.46 Dacă am introduce semnele logice în mod corect, atunci prin aceasta am fi introdus deja și sensul tuturor combinațiilor lor; adică nu numai „pvq", ci și „$\sim(p \vee \sim q)$" etc., etc. Am fi introdus, de asemenea, prin aceasta efectul tuturor combinațiilor posibile de paranteze. Și prin aceasta ar fi devenit clar că semnele primitive generale propriu-zise nu sînt „pvq", „$(\exists x).fx$" etc., ci forma cea mai generală a combinațiilor lor.

5.461 Plin de semnificație este faptul, aparent lipsit de importanță, că pseudorelațiile logice, precum v și $\supset$, au nevoie de paranteze — în opoziție cu relațiile reale.

Căci însăși folosirea parantezelor cu acele semne primitive aparente indică deja că acestea nu sînt adevăratele semne primitive. Și desigur, nimeni nu va crede că parantezele au o semnificație independentă.

5.4611 Semnele pentru operațiile logice sînt semne de punctuație.

5.47 Este clar că tot ceea ce se poate spune în genere *de la început* despre forma tuturor propozițiilor trebuie să se poată spune *dintr-o dată.*

Căci în propoziția elementară sînt deja cuprinse toate operațiile logice. Pentru că „fa" spune același lucru ca și „$(\exists x).fx.x = a$".

Unde există compunere, acolo există argument și funcție și unde există acestea două, există deja toate constantele logice.

S-ar putea spune: singura constantă logică este ceea ce au în comun, prin natura lor, *toate* propozițiile.

Aceasta este însă forma propozițională generală.

5.471 Forma propozițională generală este esența propoziției.

5.4711 A da esența propoziției înseamnă a da esența oricărei descrieri, așadar, esența lumii.

5.472 Descrierea celei mai generale forme propoziționale este descrierea unicului semn primitiv general al logicii.

5.473 Logica trebuie să-și poarte singură de grijă.

Un semn *posibil* trebuie, de asemenea, să poată semnifica. Tot ceea ce este posibil în logică este de asemenea permis. (Propoziția „Socrate este identic" nu spune nimic deoarece nu există nici o proprietate numită „identic". Propoziția este un nonsens pentru că nu am convenit asupra unei determinări arbitrare și nu deoarece simbolul în sine ar fi nepermis.)

Nu putem, într-un anumit sens, să greșim în logică.

5.4731 Evidența, despre care Russell vorbea așa de mult, poate fi de prisos în logică doar din cauza faptului că limbajul însuși împiedică orice greșeală logică. — Faptul că logica este *a priori* constă în aceea că *nu se poate* gîndi ilogic.

5.4732 Nu putem da unui semn sensul incorect.

5.47321 Deviza lui Occam nu este, desigur, o regulă arbitrară sau una justificată prin succesul ei practic: ea afirmă că semnele care *nu sînt necesare*, într-un limbaj simbolic, nu semnifică nimic.

Semnele care servesc *un* scop sînt echivalente din punct de vedere logic, iar semnele care *nu* servesc nici un scop sînt lipsite de semnificație din punct de vedere logic.

5.4733 Frege spune că fiecare propoziție construită în mod legitim trebuie să aibă un sens. Iar eu spun că fiecare propoziție posibilă este construită în mod legitim și, dacă ea nu are nici un sens, aceasta nu se datorează decît faptului că nu am dat o *semnificație* unora dintre componentele sale.

(Chiar dacă noi credem că am făcut aceasta.)

Astfel, propoziția „Socrate este identic" nu spune nimic deoarece nu am dat *nici o* semnificație cuvîntului „identic" *ca adjectiv*. Căci atunci cînd apare ca semn pentru identitate, el simbolizează într-un mod cu totul diferit — relația de desemnare este una diferită —, așadar și simbolul este în cele două cazuri cu totul diferit; cele două simboluri au în mod întîmplător doar semnul în comun.

5.474 Numărul operațiilor fundamentale care sînt necesare depinde *numai* de notația noastră.

5.475 Problema care se pune este de a construi un sistem de semne cu un anumit număr de dimensiuni — cu o anumită multiplicitate matematică.

5.476 Este clar că aici nu este vorba de un *număr de concepte primitive* care trebuie să fie desemnate, ci de exprimarea unei reguli.

5.5 Fiecare funcție de adevăr este un rezultat al aplicării succesive asupra propozițiilor elementare a operației „$(-----A)(\xi, \ldots.)$".

Această operație neagă toate propozițiile din paranteza din dreapta și eu o numesc negația acestor propoziții.

5.501 O expresie din paranteză ai cărei termeni sînt propoziții — dacă ordinea termenilor din paranteză este indiferentă — o indic printr-un semn de forma „$(\bar{\xi})$". „ξ" este o variabilă ale cărei valori sînt termenii expresiei din paranteză; iar bara deasupra vari-

abilei indică faptul că ea reprezintă toate valorile ei din paranteză.

(Dacă ξ are așadar, bunăoară, cele trei valori *P*, *Q*, *R*, atunci $(\bar{\xi}) = (P, Q, R)$.)

Valorile variabilelor sînt stipulate.

Stipularea este descrierea propozițiilor pe care variabila le reprezintă.

Cum se realizează descrierea termenilor expresiei din paranteză este lipsit de importanță.

Putem distinge trei genuri de descriere: 1. Enumerarea directă. În acest caz putem pur și simplu să punem în locul variabilelor constantele care sînt valorile lor. 2. Indicarea unei funcții *fx* ale cărei valori pentru toate valorile lui *x* sînt propozițiile de descris. 3. Indicarea unei legi formale potrivit căreia sînt construite acele propoziții. În acest caz termenii expresiei din paranteză sînt toți termenii unei serii de forme.

5.502 Prin urmare, în loc de „(-----*A*)(ξ, ...)" eu scriu „*N*(ξ)".

N(ξ) este negația tuturor valorilor variabilei propoziționale ξ.

5.503 Deoarece este evident că se poate exprima cu ușurință cum pot fi construite propoziții cu această operație și cum nu pot fi construite propoziții cu ajutorul ei, și acest lucru trebuie să poată primi o expresie exactă.

5.51 Dacă ξ are doar o valoare, atunci $N(\bar{\xi}) = \sim p$ (non *p*); dacă are două valori, atunci $N(\bar{\xi}) = \sim p \,.\, \sim q$ (nici *p*, nici *q*).

5.511 Cum poate logica atotcuprinzătoare, care oglindește lumea, să folosească astfel de trucuri și manipulări speciale? Numai pentru că toate acestea se leagă într-o rețea infinit de fină, în marea oglindă.

5.512 „~p" este adevărată dacă „p" este falsă. Așadar, în propoziția adevărată „~p", „p" este o propoziție falsă. Cum poate atunci linia „~" să o facă să fie în acord cu realitatea?

Ceea ce neagă în „~p" nu este însă „~", ci ceea ce este comun tuturor semnelor acestei notații care neagă pe p.

Prin urmare, regula comună potrivit căreia „~p", „~~~p", „p v ~p", „~p . ~p" etc., etc. (*ad inf.*) sînt construite. Și acest element comun oglindește negația.

5.513 S-ar putea spune: ceea ce este comun tuturor simbolurilor care afirmă atît p cît și q este propoziția „p . q". Ceea ce este comun tuturor simbolurilor care afirmă fie p, fie q este propoziția „pvq".

Și astfel se poate spune: două propoziții sînt opuse una alteia dacă nu au nimic comun una cu cealaltă, și: fiecare propoziție are numai o negație, deoarece există numai o propoziție care se află în întregime în afara ei.

Se vede astfel și în notația lui Russell că „q:pv~p" spune același lucru ca și „q"; că „p v ~p" nu spune nimic.

5.514 De îndată ce s-a stabilit o notație, există în ea o regulă potrivit căreia sînt construite toate propozițiile care neagă p, o regulă potrivit căreia sînt construite toate propozițiile care afirmă p, o regulă potrivit căreia sînt construite toate propozițiile care afirmă p sau q; ș.a.m.d. Aceste reguli sînt echivalente cu simbolurile și în ele se oglindește sensul lor.

5.515 Trebuie să se vadă în simbolurile noastre că ceea ce este legat împreună prin „v", „." etc. trebuie să fie propoziții.

Și aceasta este și cazul, deoarece însuși simbolul „p" și „q" presupune „v", „~" etc. Dacă semnul „p"

din „pvq" nu stă pentru un semn complex, atunci nici luat singur, el nu poate să aibă un sens; atunci însă nici semnele „pvp", „$p \,.\, p$" etc., care au același sens ca și p, nu pot să aibă sens. Dacă însă „pvp" nu are sens, atunci nici „pvq" nu poate avea sens.

5.5151 Trebuie ca semnul propoziției negative să fie construit cu semnul celei pozitive? De ce nu am putea exprima propoziția negativă cu ajutorul unui fapt negativ? (Bunăoară, dacă „a" nu stă într-o anumită relație cu „b", atunci aceasta ar putea să exprime că nu este cazul că aRb.)

Dar și aici propoziția negativă este construită indirect, prin cea pozitivă.

Propoziția pozitivă trebuie să presupună existența *propoziției* negative și viceversa.

5.52 Dacă valorile lui ξ sînt toate valorile unei funcții fx pentru toate valorile lui x, atunci $N(\xi) = \sim(\exists x).fx$.

5.521 Eu despart conceptul *toți* de funcția de adevăr.

Frege și Russell au introdus generalitatea în legătură cu produsul logic sau cu suma logică. Astfel a devenit greu să se înțeleagă propozițiile „$(\exists x).fx$" și „$(x).fx$", în care stau cuprinse cele două idei.

5.522 Ceea ce este specific semnului care desemnează generalitatea este în primul rînd că indică un prototip logic și în al doilea rînd că pune în evidență constante.

5.523 Semnul care desemnează generalitatea apare ca un argument.

5.524 Dacă obiectele sînt date, atunci prin aceasta ne sînt date deja și *toate* obiectele.

Dacă propozițiile elementare sînt date, atunci ne sînt date prin aceasta și *toate* propozițiile elementare.

5.525 Este incorect să se redea în cuvinte propoziția „$(\exists x).fx$" prin „fx este *posibil*" — așa cum face Russell.

Certitudinea, posibilitatea sau imposibilitatea unei stări de lucruri nu sînt exprimate de către o propoziție, ci prin aceea că o expresie este o tautologie, o propoziție cu sens sau o contradicție.

Acel precedent la care am dori să ne raportăm întotdeauna trebuie să rezide deja în simbolul însuși.

5.526 Se poate descrie lumea în mod complet cu ajutorul propozițiilor pe deplin generalizate, adică fără a corela de la început vreun nume cu un anumit obiect.

Atunci, pentru a ajunge la modul obișnuit de exprimare, este nevoie pur și simplu să spunem după o expresie ca „Există un x și numai unul care ...": Și acest x este a.

5.5261 O propoziție pe deplin generalizată este, ca oricare altă propoziție, compusă. (Aceasta se vede în faptul că în „$(\exists x,\varphi).\varphi x$" noi trebuie să menționăm separat „φ" și „x". Ambele stau, în mod independent, în relații de desemnare cu lumea, ca și în propoziția negeneralizată.)

Caracteristica simbolului compus: el are ceva comun cu *alte* simboluri.

5.5262 Adevărul sau falsitatea *fiecărei* propoziții modifică ceva în construcția generală a lumii. Iar spațiul de joc pe care totalitatea propozițiilor elementare îl lasă pentru construcția ei este tocmai acela pe care-l delimitează propozițiile pe deplin generale.

(Dacă o propoziție elementară este adevărată, aceasta înseamnă, în orice caz, *încă o* propoziție elementară adevărată.)

5.53 Identitatea obiectului eu o exprim prin identitatea semnului și nu cu ajutorul unui semn pentru identitate. Iar diferența obiectelor eu o exprim prin diferența semnelor.

5.5301 Este evident că identitatea nu este o relație între obiecte. Acest lucru devine foarte clar dacă conside-

răm, de exemplu, propoziția „$(x):fx.\supset.x = a$“. Ceea ce spune această propoziție este pur și simplu că *numai a* satisface funcția *f* și nu că numai acele lucruri care au o anumită relație cu *a* satisfac funcția *f*.

S-ar putea, desigur, atunci spune că *numai a* ar avea această relație cu *a*; dar pentru a exprima aceasta am avea nevoie de însuși semnul identității.

5.5302 Definiția lui Russell pentru „=“ nu este satisfăcătoare, deoarece potrivit ei nu se poate spune că două obiecte au toate proprietățile în comun. (Chiar dacă această propoziție nu este niciodată corectă, ea are totuși *sens*.)

5.5303 În treacăt fie spus, a afirma despre *două* lucruri că sînt identice este un nonsens și a spune despre *un* lucru că este identic cu sine nu spune nimic.

5.531 Așadar, eu nu scriu „$f(a,b).a = b$“, ci „$f(a,a)$ (sau „$f(b,b)$“). Și nu „$f(a,b).\sim a = b$“, ci „$f(a,b)$“.

5.532 Și în mod analog, eu nu scriu „$(\exists x,y).f(x,y).x = y$“, ci „$(\exists x).f(x,x)$“; și nu „$(\exists x,y).f(x,y).\sim x = y$“, ci „$(\exists x,y).f(x,y)$“.

(Deci, în loc de formula lui Russell „$(\exists x,y).f(x,y)$“, eu scriu „$(\exists x,y).f(x,y).\mathrm{v}.(\exists x).f(x,x)$“.)

5.5321 Astfel, de pildă, în loc de „$(x):fx \supset x = a$“ noi scriem, prin urmare, „$(\exists x).fx.\supset.fa:\sim(\exists x,y).fx.fy$“.

Iar propoziția, „*Numai un x* satisface $f()$“, se citește: „$(\exists x).fx:\sim(\exists x,y).fx.fy$“.

5.533 Semnul identității, prin urmare, nu este o componentă esențială a notației conceptuale.

5.534 Și acum vedem că într-o notație conceptuală corectă pseudo-propoziții precum „$a = a$“, „$a = b.b = c.\supset a = c$“, „$(x).x = x$“, „$(\exists x).x = a$“ etc. nici măcar nu pot fi scrise.

5.535 Prin aceasta se rezolvă și toate problemele care au fost legate de asemenea pseudopropoziții.

Toate problemele pe care le aduce cu ea „axioma infinității“[29] a lui Russell pot fi rezolvate deja aici.

Ceea ce vrea să spună axioma infinității s-ar exprima în limbaj prin aceea că ar exista infinit de multe nume cu semnificații diferite.

5.5351 Există anumite cazuri în care sîntem supuși tentației să folosim expresii de forma „$a = a$“ sau „$p \supset p$“ și altele de acest fel. Și aceasta se întîmplă anume atunci cînd vrem să vorbim despre prototip: despre propoziție, lucru etc. Astfel, în *Principles of Mathematics*, Russell a redat în simboluri nonsensul „p este o propoziție“ prin „$p \supset p$“ și l-a pus ca o ipoteză în fața anumitor propoziții pentru ca prin aceasta locurile argumentelor lor să nu poată fi ocupate decît de propoziții.

(Este deja un nonsens să plasăm ipoteza „$p \supset p$“ în fața unei propoziții, pentru a garanta că argumentele ei vor avea forma corectă, deoarece ipoteza pentru o nonpropoziție ca argument, devine nu falsă, ci un nonsens, și deoarece prin specia inadecvată de argumente propoziția însăși devine nonsens, așadar, se protejează tot așa de bine, sau tot așa de rău de argumentele inadecvate ca și ipoteza fără sens care a fost adăugată în acest scop.)

5.5352 În același fel, s-a vrut să se exprime „Nu există *lucruri*“ prin „$\sim(\exists x).x = x$“. Dar chiar dacă această expresie ar fi o propoziție, nu ar fi ea deopotrivă adevărată dacă, de fapt, „ar exista lucruri“ dar acestea nu ar fi identice cu ele însele?

5.54 În forma propozițională generală, propozițiile apar într-o propoziție doar ca bază a operațiilor de adevăr.

5.541 La prima vedere s-ar părea că o propoziție ar putea apărea în alta și într-un alt mod.

Îndeosebi în anumite forme propoziționale ale psihologiei ca „*A* crede că se întîmplă *p*“ sau „*A* gîndește *p*“ etc.

La o privire superficială lucrurile apar aici ca și cum propoziția *p* ar sta într-un anumit gen de relație cu un obiect *A*.

(Și în teoria modernă a cunoașterii (Russell, Moore etc.) astfel de propoziții au fost concepute și în acest fel.)

5.542 Este însă clar că propozițiile „*A* crede că *p*“, „*A* gîndește *p*“, „*A* spune *p*“ sînt de forma „« *p* » spune *p*“. Iar aici nu este vorba de o corelare a unui fapt și a unui obiect, ci de corelarea unor fapte prin corelarea obiectelor lor.

5.5421 Aceasta arată de asemenea că sufletul — subiectul etc. — așa cum este conceput el în psihologia superficială actuală este o absurditate.

Căci un suflet compus nu ar mai fi un suflet.

5.5422 Explicația corectă a formei propoziției „*A* face judecata *p*“ trebuie să arate că este imposibil să facem o judecată despre un nonsens. (Teoria lui Russell nu satisface această condiție.)

5.5423 A percepe un complex înseamnă a percepe că părțile sale componente se raportează într-un anumit fel unele față de altele.

Aceasta explică foarte bine că figura

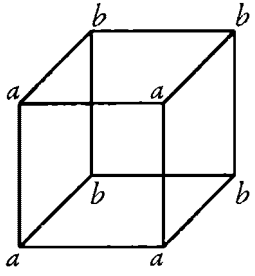

poate fi văzută în două moduri ca un cub; și toate fenomenele similare. Căci noi vedem într-adevăr două fapte diferite.

(Dacă privesc mai întîi unghiurile desemnate prin *a*, și doar în treacăt pe cele desemnate de *b*, atunci *a* apare în față; și invers.)

5.55 Va trebui acum să răspundem în mod *a priori* la întrebarea cu privire la toate formele posibile ale propozițiilor elementare.

Propoziția elementară constă din nume. Deoarece noi nu putem însă să indicăm numărul numelor cu semnificații diferite, nu putem indica nici compunerea propozițiilor elementare.

5.551 Principiul nostru fundamental este că orice întrebare ce poate fi decisă în genere prin logică trebuie să fie decisă fără multă discuție.

(Și dacă ajungem să răspundem unei asemenea întrebări prin examinarea lumii, aceasta arată că sîntem pe o cale fundamental greșită.)

5.552 „Experiența" de care avem nevoie pentru înțelegerea logicii nu este aceea că ceva se comportă într-un anumit fel sau altul, ci aceea că ceva *este*: dar tocmai aceasta *nu* este o experiență.

Logica *precedă* orice experiență privitoare la faptul că ceva *este într-un anumit fel*.

Ea precedă întrebarea „cum", nu întrebarea „ce".

5.5521 Și dacă lucrurile nu ar sta așa, cum am putea aplica logica? S-ar putea spune: dacă ar exista o logică, chiar dacă nu ar exista o lume, cum ar putea atunci exista o logică ținînd seama de faptul că există o lume?

5.553 Russell spunea că ar exista relații simple între diferite numere ale lucrurilor (*individuals*). Dar între ce fel de numere? Și cum trebuie decis acest lucru? — Prin experiență?

(Nu există un număr privilegiat.)

5.554 Indicarea vreunei forme speciale ar fi cu totul arbitrară.

5.5541 Trebuie să se poată indica *a priori* dacă eu pot, de pildă, să ajung în situația să trebuiască să desemnez ceva prin semnul unei relații cu 27 de termeni.

5.5542 Ne este, oare, îngăduit să întrebăm în genere în acest fel? Putem, oare, stabili forma unui semn și să nu știm dacă i-ar putea corespunde ceva?

Are, oare, vreun sens întrebarea: ce trebuie *să existe* ca să se poată întîmpla ceva?

5.555 Este clar că avem un concept despre o propoziție elementară, făcînd abstracție de forma ei logică specială.

Acolo însă unde simbolurile pot fi formate potrivit unui sistem, acolo acest sistem este lucrul important din punct de vedere logic, și nu simbolurile separate.

Și cum ar fi posibil să am de-a face în logică cu forme pe care să le pot inventa; dar eu trebuie să am de-a face cu ceea ce îmi dă posibilitatea să le inventez.

5.556 Nu poate exista o ierarhie a formelor propozițiilor elementare. Noi nu putem anticipa decît ceea ce construim noi înșine.

5.5561 Realitatea empirică este delimitată prin totalitatea obiectelor. Granița apare din nou în totalitatea propozițiilor elementare.

Ierarhiile sînt și trebuie să fie independente de realitate.

5.5562 Dacă noi știm pe temeiuri pur logice că trebuie să existe propoziții elementare, atunci trebuie să știe acest lucru oricine înțelege propozițiile în forma lor neanalizată.

5.5563 Toate propozițiile limbajului nostru cotidian sînt în realitate, așa cum sînt ele, pe deplin ordonate din

punct de vedere logic. — Lucrul cel mai simplu pe care ar trebui să-l indicăm aici nu este ceva asemănător adevărului, ci însuși adevărul deplin.

(Problemele noastre nu sînt abstracte, ci poate cele mai concrete probleme ce există.)

5.557 *Aplicarea* logicii decide ce fel de propoziții elementare există.

Logica nu poate anticipa ceea ce ține de aplicarea ei.

Este clar: logica nu are voie să intre în coliziune cu aplicarea ei.

Dar logica trebuie să vină în atingere cu aplicarea ei.

Așadar, logica și aplicarea ei nu trebuie să se suprapună.

5.5571 Dacă nu pot indica *a priori* propozițiile elementare, atunci a voi să le indic trebuie să conducă la un nonsens evident.

5.6 *Limitele limbajului meu* semnifică limitele lumii mele.

5.61 Logica pătrunde lumea: limitele lumii sînt și limitele ei.

Nu putem, prin urmare, să spunem în logică: există cutare și cutare lucru în lume, iar cutare nu.

Aceasta ar implica se pare că noi excludem anumite posibilități, iar acesta nu poate să fie cazul, deoarece altminteri logica ar trebui să treacă dincolo de limitele lumii; dacă ea va să zică ar putea să considere aceste limite și din partea cealaltă.

Ceea ce nu putem gîndi, aceasta nu putem gîndi. Nu putem, așadar, nici *spune* ceea ce nu putem gîndi.

5.62 Această remarcă ne oferă cheia pentru a răspunde întrebării în ce măsură solipsismul este un adevăr.

Ceea ce *are în vedere* de fapt solipsismul este întru totul corect, doar că nu se poate *spune*, ci se arată.

Că lumea este lumea *mea* se arată în faptul că limitele *limbajului* (ale limbajului pe care doar eu îl înțeleg) semnifică limitele lumii *mele*.

5.621 Lumea și viața sînt *una*.

5.63 Eu sînt lumea mea. (Microcosmosul.)

5.631 Subiectul care gîndește, care își reprezintă ceva, nu există.

Dacă aș scrie o carte intitulată „Lumea așa cum am găsit-o", atunci ar trebui să relatez aici și despre trupul meu și să spun care membre sînt supuse voinței mele și care nu etc.; aceasta este o metodă pentru a izola subiectul sau mai degrabă pentru a arăta că într-un sens important nu există subiect: adică numai despre el *nu* ar putea să fie vorba în această carte.

5.632 Subiectul nu aparține lumii, ci este o limită a lumii.

5.633 Unde, oare, *în* lume este de găsit un subiect metafizic?

Tu spui că lucrurile stau aici exact în același fel ca și cu ochiul și cu cîmpul vizual. Dar, în realitate, ochiul *nu* îl vezi.

Iar nimic din ceea ce ține de *cîmpul vizual* nu ne face să conchidem că el este văzut de către un ochi.

5.6331 Cîmpul vizual nu are o formă aproximativ ca aceasta:

5.634 Aceasta se corelează cu faptul că nici o parte a experienței noastre nu este și *a priori*.

Tot ce vedem ar putea fi și altfel.

Tot ceea ce putem, în genere, descrie ar putea să fie și altfel.

Nu există o ordine *a priori* a lucrurilor.

5.64 Aici se vede că solipsismul dus pînă la capăt în mod riguros coincide cu realismul pur. Eul solipsismului se comprimă pînă la un punct lipsit de întindere și rămîne realitatea coordonată cu el.

5.641 Există, așadar, în mod real un sens în care în filozofie se poate vorbi despre eu într-un mod nepsihologic.

Eul pătrunde în filozofie prin aceea că „lumea este lumea mea".

Eul filozofic nu este omul, nu este corpul omenesc sau sufletul omenesc, despre care tratează psihologia, ci subiectul metafizic, limita lumii — nu o parte a lumii.

6. Forma generală a funcției de adevăr este $[(\bar{p}), \bar{\xi}, N(\bar{\xi})]$.

Aceasta este forma generală a propoziției.

6.001 Aceasta nu spune nimic altceva decît că fiecare propoziție este un rezultat al aplicării succesive a operației $N'(\bar{\xi})$ asupra propozițiilor elementare.

6.002 Dacă este dată forma generală a modului în care este construită o propoziție, prin aceasta este dată deja și forma generală potrivit căreia dintr-o propoziție poate fi produsă, printr-o operație, o altă propoziție.

6.01 Forma generală a operației $\Omega'(\bar{\eta})$ este așadar: $[\bar{\xi}, N(\bar{\xi})]'(\eta)$ $(= [\bar{\eta}, \bar{\xi}, N(\bar{\xi})])$.

Aceasta este forma cea mai generală a trecerii de la o propoziție la alta.

6.02 Și *astfel* ajungem la numere. Eu definesc

$$x = \Omega^{0\prime}x \text{ Def. și}$$

$$\Omega'\Omega^{\nu\prime}x = \Omega^{\nu+1\prime}x \text{ Def.}$$

Potrivit acestor reguli ale semnelor scriem deci seria x, $\Omega'x$, $\Omega'\Omega'x$, $\Omega'\Omega'\Omega'x$, ...,
în felul următor:

$$\Omega^{0\prime}x,\ \Omega^{0+1\prime}x,\ \Omega^{0+1+1\prime}x,\ \Omega^{0+1+1+1\prime}x,\ \ldots .$$

Eu scriu, prin urmare, în loc de „$[x, \xi, \Omega'\xi]$“:
„$[\Omega^0'x, \Omega^{v}'x, \Omega^{v+1}'x]$“.

Și dau definițiile:

$$0 + 1 = 1 \text{ Def.},$$
$$0 + 1 + 1 = 2 \text{ Def.},$$
$$0 + 1 + 1 + 1 = 3 \text{ Def.},$$

(ș.a.m.d.).

6.021 Numărul este exponentul unei operații.

6.022 Conceptul de număr nu este nimic altceva decît ceea ce este comun tuturor numerelor, forma generală a numărului.

Conceptul de număr este variabila numerică.

Iar conceptul egalității numerice este forma generală a tuturor egalităților numerice particulare.

6.03 Forma generală a numărului întreg este:
$[0, \xi, \xi + 1]$.

6.031 Teoria claselor este cu totul de prisos în matematică.

Aceasta se corelează cu faptul că generalitatea de care avem nevoie în matematică nu este cea *întîmplătoare*.

6.1 Propozițiile logicii sînt tautologii.

6.11 Propozițiile logicii nu spun, prin urmare, nimic. (Ele sînt propozițiile analitice.)

6.111 Teoriile care lasă o propoziție a logicii să apară ca avînd conținut sînt întotdeauna false. S-ar putea, de exemplu, crede că termenii „adevărat“ și „fals“ ar desemna două însușiri între alte însușiri, și în acest caz ar apărea ca un fapt curios că fiecare propoziție posedă una dintre aceste însușiri. Aceasta nu apare cîtuși de puțin de la sine înțeles, tot atît de puțin de la sine înțeles cum ar suna, bunăoară, propoziția „toți trandafirii sînt fie galbeni, fie roșii“, chiar dacă ar fi adevărată. Într-adevăr, acea propoziție capătă, în acest caz, pe deplin caracterul unei propoziții

a științelor naturii și acesta este indiciul cel mai sigur că ea a fost concepută fals.

6.112 Explicația corectă a propozițiilor logice trebuie să le confere o poziție unică între toate propozițiile.

6.113 Este caracteristica distinctivă a propozițiilor logice că noi putem recunoaște că sînt adevărate doar considerînd simbolul și acest fapt cuprinde în sine întreaga filozofie a logicii. Și astfel, este unul din faptele cele mai importante că adevărul și falsitatea propozițiilor nelogice *nu pot* fi recunoscute considerînd doar propoziția.

6.12 Faptul că propozițiile logicii sînt tautologii *arată* însușirile formale — logice — ale limbajului, ale lumii.

Că părțile lor componente legate *în acest fel* dau o tautologie caracterizează logica părților ei componente.

Pentru ca propoziții legate într-un anumit fel să dea o tautologie, ele trebuie să aibă anumite caracteristici ale structurii. Faptul că dacă sînt legate *în acest fel* ele dau o tautologie arată, prin urmare, că ele posedă aceste însușiri ale structurii.

6.1201 De exemplu, faptul că propozițiile „p“ și „$\sim p$“ în conexiunea „$\sim(p \,.\, \sim p)$“ dau o tautologie arată că ele se contrazic una pe alta. Faptul că propozițiile „$p \supset q$“, „p“ și „q“ legate unele cu altele în forma „$(p \supset q) \,.\, (p) : \supset : (q)$“ dau o tautologie arată că q decurge din p și din $p \supset q$. Faptul că „$(x).fx : \supset : fa$“ este o tautologie arată că fa decurge din $(x).fx$. etc., etc.

6.1202 Este clar că pentru același scop s-ar putea utiliza și contradicțiile în loc de tautologii.

6.1203 Pentru a recunoaște o tautologie ca atare se poate folosi următoarea metodă[30] intuitivă în cazurile în care în tautologie nu apare nici un semn al generalității: scriu în loc de „p“, „q“, „r“ etc. „ApF“, „AqF“, „ArF“ etc. Combinațiile valorilor de adevăr le exprim prin acolade, de exemplu:

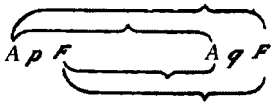

iar coordonarea adevărului sau falsității întregii propoziții și a combinațiilor de adevăr ale argumentelor-de-adevăr prin linii după cum urmează:

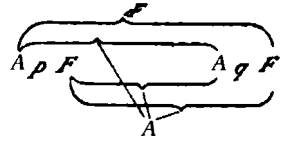

Acest semn ar reprezenta, așadar, de exemplu propoziția $p \supset q$. Acum doresc să examinez, de exemplu, propoziția $\sim(p \,.\, \sim p)$ (legea contradicției) pentru a stabili dacă este o tautologie. Forma „$\sim\xi$" va fi scrisă în notația noastră astfel:

Iar forma „$\xi \,.\, \eta$" astfel:

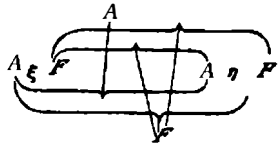

De aceea propoziția $\sim(p \,.\, \sim q)$ arată astfel:

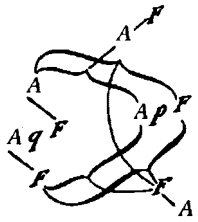

Dacă aici în loc de „q" punem „p" și cercetăm legătura dintre cele mai exterioare și cele mai interioare valori A și F rezultă că adevărul întregii propoziții este coordonat cu *toate* combinațiile de adevăr ale argumentelor ei, iar falsitatea ei cu nici una din combinațiile de adevăr.

6.121 Propozițiile logicii arată însușirile logice ale propozițiilor legîndu-le în propoziții ce nu spun nimic.

Această metodă ar putea fi numită și o metodă nulă. În propoziția logică, propozițiile sînt aduse în stare de echilibru unele cu altele, iar starea de echilibru arată apoi cum trebuie să fie alcătuite aceste propoziții din punct de vedere logic.

6.122 De aici rezultă că ne putem lipsi de propozițiile logice deoarece într-o notație corespunzătoare putem recunoaște însușirile formale ale propozițiilor prin simpla examinare a acestor propoziții.

6.1221 Dacă, de exemplu, două propoziții „p" și „q" în combinația „$p \supset q$" dau o tautologie, atunci este clar că q derivă din p.

De exemplu, faptul că „q" derivă din „$p \supset q \,.\, p$" îl vedem din aceste două propoziții însele, dar putem să-l arătăm și legîndu-le în forma „$p \supset q \,.\, p : \supset : q$" și arătînd apoi că aceasta este o tautologie.

6.1222 Aceasta aruncă o lumină asupra problemei de ce propozițiile logice pot fi confirmate de experiență tot atît de puțin precum pot fi infirmate de experiență. Nu numai că o propoziție a logicii trebuie să nu poată fi infirmată prin nici o experiență posibilă, dar ea nici nu are voie să poată fi confirmată printr-o asemenea experiență.

6.1223 Acum devine clar de ce s-a simțit adesea că „adevărurile logice" trebuie să fie „*postulate*" de noi. Noi putem, în realitate, să le postulăm în măsura în care putem să postulăm o notație adecvată.

6.1224 Acum devine de asemenea clar de ce logica a fost numită teoria despre forme și despre inferență.

6.123 Este clar: legile logice nu pot fi subordonate ele însele altor legi logice.

(Nu există pentru fiecare „tip" o lege proprie a contradicției, cum credea Russell, ci *una* este de ajuns deoarece ea nu se poate aplica ei înseși.)

6.1231 Semnul distinctiv al propoziției logice ***nu*** este valabilitatea generală.

A fi general nu înseamnă altceva decît a fi valabil în mod întîmplător pentru toate lucrurile. O propoziție negeneralizată poate fi tot atît de tautologică precum este una generalizată.

6.1232 Valabilitatea generală a logicii ar putea fi numită esențială în opoziție cu valabilitatea generală întîmplătoare, bunăoară a propoziției „Toți oamenii sînt muritori". Propoziții ca „axioma reductibilității"[31] a lui Russell nu sînt propoziții logice și aceasta explică sentimentul nostru, și anume că dacă ele sînt adevărate, ele ar putea fi adevărate numai printr-o întîmplare fericită.

6.1233 Se poate imagina o lume în care axioma reductibilității nu este valabilă. Este însă clar că logica nu are de-a face cu întrebarea dacă lumea noastră este de fapt așa sau într-un alt fel.

6.124 Propozițiile logice descriu eșafodajul lumii sau mai degrabă ele îl arată. Ele „tratează" despre nimic. Ele presupun că numele au semnificație iar propozițiile elementare sens. Și aceasta este legătura lor cu lumea. În mod clar, faptul că anumite legături între simboluri — care au în mod esențial un anumit caracter — sînt tautologii trebuie să indice ceva despre lume. În aceasta constă ceea ce este hotărîtor. Spuneam că la simbolurile pe care le folosim ceva ar fi arbitrar, ceva nu. În logică se exprimă numai

acest lucru. Aceasta înseamnă însă că în logică nu *noi* exprimăm cu ajutorul semnelor ceea ce voim, ci în logică natura semnelor în mod natural necesare vorbește ea însăși: dacă cunoaștem sintaxa logică a oricărui limbaj al semnelor, atunci toate propozițiile logicii sînt deja date.

6.125 Este posibil, chiar și potrivit vechii concepții asupra logicii, să dăm de la început o descriere a tuturor propozițiilor logice „adevărate".

6.1251 De aceea în logică nu pot exista *niciodată* surprize.

6.126 Putem calcula dacă o propoziție aparține logicii, calculînd proprietățile logice ale *simbolului.*

Și acest lucru îl facem atunci cînd „demonstrăm" o propoziție logică. Căci noi formăm propoziția logică din altele folosind doar *reguli ale semnelor* fără să ne batem capul cu sensuri și cu semnificații.

Demonstrația propozițiilor logice constă în faptul că noi le producem din alte propoziții logice prin aplicarea succesivă a anumitor operații care produc din primele tot mereu tautologii. (Și desigur că dintr-o tautologie *derivă* numai tautologii.)

Firește că acest fel de a arăta că propozițiile logicii sînt tautologii este pentru logică cu totul neesențial. Chiar și pentru simplul fapt că propozițiile de la care pleacă demonstrația trebuie să arate fără demonstrație că sînt tautologii.

6.1261 În logică procesul și rezultatul sînt echivalente. (De aceea nu există surprize.)

6.1262 Demonstrația în logică este doar un mijloc mecanic auxiliar pentru o mai ușoară recunoaștere a tautologiei, acolo unde aceasta este complicată.

6.1263 Ar fi doar prea ciudat dacă am putea demonstra *logic* o propoziție cu sens pe baza altora și, *de asemenea*, una logică. Este de la început clar că demon-

straţia logică a unei propoziţii cu sens şi demonstraţia *în* logică trebuie să fie două lucruri cu totul diferite.

6.1264 Propoziţia cu sens enunţă ceva şi demonstraţia ei arată că lucrurile stau aşa; în logică orice propoziţie este forma unei demonstraţii.

Fiecare propoziţie a logicii este un *modus ponens*[32] reprezentat prin semne. (Iar *modus ponens* nu poate fi exprimat printr-o propoziţie.)

6.1265 Logica poate fi concepută întotdeauna în aşa fel încît fiecare propoziţie este propria ei demonstraţie.

6.127 Toate propoziţiile logice sînt în mod egal îndreptăţite: nu există printre ele propoziţii în mod esenţial primitive şi propoziţii derivate.

Fiecare tautologie arată ea însăşi că este o tautologie.

6.1271 Este clar că numărul de „propoziţii logice primitive" este arbitrar, căci logica ar putea fi derivată dintr-*o* propoziţie primitivă, formînd pur şi simplu produsul logic, de exemplu din propoziţiile primitive ale lui Frege. (Frege ar spune poate că această propoziţie primitivă nu mai este nemijlocit evidentă. Dar este ciudat că un gînditor atît de exact cum este Frege a putut face apel la gradul evidenţei drept criteriu al propoziţiei logice.)

6.13 Logica nu este o doctrină, ci o imagine în oglindă a lumii.

Logica este transcendentală.

6.2 Matematica este o metodă logică.

Propoziţiile matematicii sînt ecuaţii, aşadar, pseudopropoziţii.

6.21 Propoziţiile matematicii nu exprimă nici un gînd.

6.211 În viaţă nu avem niciodată nevoie de propoziţia matematică, ci noi folosim propoziţia matematică *numai* pentru a infera din propoziţii care nu apar-

țin matematicii alte propoziții care nu aparțin nici ele matematicii.

(În filozofie, întrebarea „Pentru ce folosim noi, de fapt, cutare cuvînt, cutare propoziție?", conduce întotdeauna la idei valoroase.)

6.22 Logica lumii, pe care propozițiile logicii o arată în tautologii, matematica o arată în ecuații.

6.23 Atunci cînd două expresii vor fi legate prin semnul egalității aceasta înseamnă că ele pot fi înlocuite una cu alta. Dacă acesta este însă cazul trebuie să se vadă la ambele expresii.

Faptul că două expresii pot fi înlocuite una cu alta caracterizează forma logică a celor două expresii.

6.231 Este o însușire a afirmației că ea poate fi concepută drept dublă negație.

Este o însușire a lui „1 + 1 + 1 + 1" că ea poate fi concepută drept „(1 + 1) + (1 + 1)".

6.232 Frege spune că ambele expresii au aceeași semnificație, dar sens diferit.[33]

Esențialul la egalitate este însă faptul că ea nu este necesară pentru a arăta că expresiile pe care le unește semnul egalității au aceeași semnificație, căci acest lucru se poate vedea examinînd cele două expresii.

6.2321 Și că propozițiile matematicii pot fi demonstrate nu înseamnă nimic altceva decît că putem percepe corectitudinea lor fără a trebui să comparăm din punctul de vedere al corectitudinii ceea ce exprimă ele cu faptele însele.

6.2322 Identitatea semnificației a două expresii nu poate fi *afirmată*. Căci pentru a putea afirma ceva cu privire la semnificația lor trebuie să le cunosc semnificația: iar cunoscând semnificația lor știu dacă semnifică același lucru sau ceva diferit.

6.2323 Egalitatea caracterizează doar punctul de vedere din care consider eu cele două expresii, și anume din punctul de vedere al egalității semnificației lor.

6.233 Întrebarea dacă avem nevoie de intuiție pentru rezolvarea problemelor matematice trebuie să primească răspuns în sensul că aici tocmai limbajul furnizează intuiția necesară.[34]

6.2331 Procesul *calculului* procură tocmai această intuiție. Calculul nu este un experiment.

6.234 Matematica este o metodă a logicii.

6.2341 Esențialul metodei matematice este de a lucra cu ecuații. Pe această metodă se sprijină tocmai faptul că fiecare propoziție a matematicii trebuie să fie evidentă.

6.24 Metoda prin care matematica ajunge la ecuațiile ei este metoda substituției.

Căci ecuațiile exprimă substituibilitatea a două expresii și noi înaintăm de la un număr de ecuații spre noi ecuații înlocuind, în acord cu ecuațiile, expresii cu alte expresii.

6.241 Demonstrația propoziției $2 \times 2 = 4$ arată astfel:

$$(\Omega^{\nu})^{\mu}{}'x = \Omega^{\nu\times\mu}{}'x \text{ Def.},$$
$$\Omega^{2\times 2}{}'x = (\Omega^{2})^{2}{}'x = (\Omega^{2})^{1+1}{}'x = \Omega^{2}{}'\Omega^{2}{}'x = \Omega^{1+1}{}'\Omega^{1+1}{}'x$$
$$= (\Omega'\Omega)'(\Omega'\Omega)'x = \Omega'\Omega'\Omega'\Omega'x = \Omega^{1+1+1+1}{}'x = \Omega^{4}{}'x.$$

6.3 Cercetarea logică înseamnă cercetarea *oricărei legități*. Iar în afara logicii totul este întîmplare.

6.31 Așa-numita lege a inducției nu poate fi în nici un caz o lege logică, deoarece ea este în mod evident o propoziție cu sens. — Și de aceea ea nici nu poate fi o lege *a priori*.

6.32 Legea cauzalității nu este o lege, ci forma unei legi.

6.321 „Legea cauzalității" este un nume pentru un gen. Și așa cum trebuie să existe în mecanică, să zicem, „legi ale minimului" — bunăoară legea minimei acți-

uni — tot așa există în fizică legi cauzale, legi de formă cauzală.

6.3211 A existat o bănuială și cu privire la faptul că trebuie să existe „o lege a minimei acțiuni" înainte de a se ști precis enunțul ei. (Aici, ca întotdeauna, ceea ce este *a priori* sigur se dovedește a fi ceva pur logic.)

6.33 Noi nu *credem a priori* într-o lege a conservării, ci noi *cunoaștem a priori* posibilitatea unei forme logice.

6.34 Toate acele propoziții, ca principiul rațiunii suficiente, al continuității în natură, al celei mai mici acțiuni în natură etc., etc., toate acestea sînt intuiții *a priori* despre formele posibile ale propozițiilor științei.

6.341 Mecanica newtoniană, de exemplu, aduce descrierea lumii la o formă unitară. Să ne imaginăm o suprafață albă pe care ar exista pete neregulate de culoare neagră. Noi spunem acum: orice imagine ar lua naștere în acest fel pot întotdeauna să ajung oricît de aproape de o descriere a ei acoperind suprafața cu o rețea de pătrate suficient de fine și spunînd apoi despre fiecare pătrat că este alb sau negru. Am adus în acest fel descrierea suprafeței la o formă unitară. Această formă este una pe care am ales-o după plac, căci eu aș fi putut să folosesc cu același succes o rețea cu ochiuri triunghiulare sau hexagonale. S-ar putea ca descrierea cu ajutorul unei rețele triunghiulare să fie mai simplă; aceasta înseamnă că am fi putut descrie mai exact suprafața cu o rețea triunghiulară mai grosolană decît cu o rețea de pătrate mai fină (sau invers) ș.a.m.d. Diferitelor rețele le corespund diferite sisteme de descriere a lumii. Mecanica stabilește o formă de descriere a lumii prin faptul că spune: toate propozițiile ce descriu lumea trebuie să fie obținute într-un anumit mod dintr-un număr de propoziții date — axiomele mecanicii. În

acest fel, ea furnizează cărămizile pentru construcția edificiului științei și spune: orice edificiu ai dori să construiești, trebuie să îl alcătuiești într-un fel sau altul cu aceste cărămizi de construcție, și numai cu aceste cărămizi de construcție.

(Tot așa cum trebuie să pot scrie orice număr în sistemul de numere, tot așa orice propoziție a fizicii trebuie să poată fi scrisă în sistemul mecanicii.)

6.342 Și acum vedem poziția pe care logica și mecanica o au una în raport cu alta. (Rețeaua ar putea consta și din figuri diferite, de exemplu, din triunghiuri și hexagoane.) Faptul că o imagine ca aceea menționată mai înainte poate fi descrisă printr-o rețea de o formă dată nu spune *nimic* despre imagine. (Căci lucrul este valabil pentru orice imagine de acest fel.) Caracteristica imaginii este însă că ea poate fi descrisă *complet* printr-o anumită rețea de o *anumită* finețe.

Astfel, faptul că lumea poate fi descrisă prin mecanica newtoniană nu spune nimic despre lume; ceea ce ne spune ceva despre lume este că ea poate fi descrisă de către această teorie tocmai în felul în care este descrisă. Despre lume spune ceva și faptul că ea poate fi descrisă de către o mecanică într-un mod mai simplu decît de către alta.

6.343 Mecanica este o încercare de a construi după un plan toate propozițiile *adevărate* de care avem nevoie în descrierea lumii.

6.3431 Prin întregul aparat logic, legile fizicii vorbesc totuși despre obiectele lumii.

6.3432 Nu avem voie să uităm că descrierea lumii prin mecanică este întotdeauna una cu totul generală. În ea nu este vorba niciodată, de exemplu, de *anumite* puncte materiale, ci întotdeauna numai de *puncte materiale oarecare*.

6.35 Deși petele din imaginea noastră sînt figuri geometrice, geometria nu poate să spună, desigur, nimic despre forma și poziția lor reală. Rețeaua este însă *pur* geometrică, toate însușirile sale pot fi date în mod *a priori*.

Legi, cum sînt principiul rațiunii suficiente etc., tratează despre rețea, nu despre ceea ce descrie rețeaua.

6.36 Dacă ar exista o lege a cauzalității, ea ar putea fi formulată astfel: „Există legi ale naturii".

Dar, firește, acest lucru nu poate fi spus: el se arată.

6.361 În modul de exprimare al lui Hertz s-ar putea spune: doar corelațiile *legice* pot fi *gîndite*.

6.3611 Nu putem compara nici un proces cu „scurgerea timpului" — așa ceva nu există — ci numai cu un alt proces (de exemplu cu mersul cronometrului).

De aceea descrierea trecerii timpului este posibilă numai sprijinindu-ne pe un alt proces.

Ceva cu totul analog este valabil pentru spațiu. Cînd se spune, de exemplu, că nu se poate produce nici unul din două evenimente (ce se exclud reciproc), deoarece nu ar exista *nici o cauză* pentru care ar trebui să se producă mai degrabă unul decît celălalt, atunci este vorba în realitate de faptul că nu poate fi descris deloc *unul* din cele două evenimente dacă nu există o asimetrie oarecare. Iar *dacă* o asemenea asimetrie *există*, atunci o putem concepe drept *cauză* a producerii unuia și a neproducerii celuilalt.

6.36111 Problema kantiană a mîinii drepte și stîngi, ce nu pot fi făcute să se suprapună, există deja în plan, chiar și în spațiul unidimensional unde cele două

figuri congruente *a* și *b* nu pot fi făcute să se suprapună fără a fi scoase din acest spațiu:

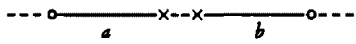

Mîna dreaptă și mîna stîngă sînt de fapt pe deplin congruente și că ele nu pot fi făcute să coincidă nu are nimic de-a face cu aceasta.

Am putea pune mănușa de pe mîna dreaptă pe mîna stîngă, dacă am putea-o întoarce în spațiul cu patru dimensiuni.

6.362 Ceea ce poate fi descris poate să se și întîmple, iar ceea ce trebuie să excludă legea cauzalității nu se poate nici descrie.

6.363 Procedeul inducției constă în aceea că acceptăm *cea mai simplă* lege ce poate fi pusă de acord cu experiențele noastre.

6.3631 Acest procedeu nu are însă o întemeiere logică, ci doar una psihologică.

Este clar că nu există nici un temei pentru a crede că se va produce și în realitate cazul cel mai simplu.

6.36311 Faptul că soarele va răsări mîine este o ipoteză; iar aceasta înseamnă că noi nu *știm* dacă va răsări.

6.37 O constrîngere potrivit căreia ceva trebuie să se întîmple deoarece altceva s-a întîmplat nu există. Există numai o necesitate *logică*.

6.371 Întreaga concepție modernă asupra lumii se sprijină pe iluzia că așa-numitele legi ale naturii sînt explicațiile fenomenelor naturii.

6.372 Astfel oamenii de azi stau în fața legilor naturii ca în fața a ceva intangibil, ca și cei din vechime în fața lui Dumnezeu și a Sorții.

Și unii, și alții au dreptate și nu au dreptate. Cei din vechime sînt mai clari deoarece recunosc un punct final clar, în timp ce în noul sistem lucrurile ar trebui să apară ca și cum *totul* ar fi explicat.

6.373 Lumea este independentă de voința mea.

6.374 Chiar dacă s-ar întîmpla tot ce dorim, atunci aceasta ar fi, pentru a spune așa, o favoare a sorții, căci nu există o corelație *logică* între voință și lume care ar garanta acest lucru, iar presupusa corelație fizică doar nu am putea s-o vrem din nou.

6.375 Tot așa cum nu există decît o necesitate *logică*, nu există decît o imposibilitate *logică*.

6.3751 De exemplu, faptul că două culori sînt simultan în același loc al cîmpului vizual este imposibil, și anume logic imposibil, deoarece este exclus de structura logică a culorii.

Să ne gîndim la felul în care se prezintă această contradicție în fizică. Aproximativ astfel încît o particulă nu poate avea în același timp două viteze; aceasta înseamnă că ea nu poate să fie în același timp în două locuri; aceasta înseamnă că particule care sînt în locuri diferite *în același timp* nu pot să fie identice.

(Este clar că produsul logic a două propoziții elementare nu poate să fie nici tautologie, nici contradicție. Enunțul că un punct al cîmpului vizual are, în același timp, două culori diferite este o contradicție.)

6.4 Toate propozițiile au aceeași valoare.

6.41 Sensul lumii trebuie să stea în afara ei. În lume totul este cum este și totul se întîmplă cum se întîmplă; nu există *în* ea nici o valoare, și dacă ar exista ea nu ar avea nici o valoare.

Dacă există o valoare, care are valoare, atunci ea trebuie să stea în afara oricărui eveniment și a unui anumit fel de a fi. Căci orice eveniment și orice fel de a fi sînt întîmplătoare.

Ceea ce îl face să nu fie întîmplător nu poate să fie *în* lume; căci dacă ar fi așa, acel ceva ar fi iarăși întîmplător.

El trebuie să stea în afara lumii.

6.42 De aceea nu pot exista nici propoziții ale eticii. Propozițiile nu pot exprima nimic mai înalt.

6.421 Este clar că etica nu poate să fie exprimată. Etica este transcendentală.
(Etica și estetica sînt *unul și același lucru*.)

6.422 Primul gînd ce ne trece prin minte atunci cînd este formulată o lege etică de forma: „trebuie ...“ este: „Și ce se întîmplă dacă nu fac ceea ce trebuie?“ Este însă clar că etica nu are de-a face cu pedeapsa și răsplata în sensul obișnuit. Așadar, această întrebare privitoare la *urmările* unei acțiuni trebuie să fie lipsită de însemnătate. — Cel puțin aceste urmări nu vor fi evenimente. Căci ceva trebuie să fie corect în acel fel de a pune problema. Trebuie să existe, ce-i drept, un fel de răsplată etică și pedeapsă etică, dar acestea trebuie să stea în acțiunea însăși.
(Și este de asemenea clar că răsplata trebuie să fie ceva plăcut, iar pedeapsa ceva neplăcut.)

6.423 Despre voință, ca purtător al eticului, nu se poate vorbi.
Iar voința ca fenomen interesează doar psihologia.

6.43 Dacă voința bună sau rea schimbă lumea, atunci ea poate schimba doar limitele lumii, nu faptele; adică nu ceea ce poate fi exprimat prin limbaj.
Pe scurt, lumea trebuie atunci, prin aceasta, să devină o cu totul altă lume. Ca întreg, ea trebuie, pentru a spune așa, să descrească sau să crească.
Lumea celui fericit este alta decît cea a celui nefericit.

6.431 Tot așa cum o dată cu moartea, lumea nu se schimbă, ci încetează să existe.

6.4311 Moartea nu este un eveniment al vieții. Moartea nu se trăiește.

Dacă prin veșnicie nu se înțelege o durată de timp infinită, ci atemporalitate, atunci trăiește etern cel ce trăiește în prezent.

Viața noastră este fără de sfîrșit, tot așa cum cîmpul nostru vizual este fără limite.

6.4312 Nemurirea temporală a sufletului omului, adică supraviețuirea lui veșnică după moarte, nu numai că nu este în nici un fel garantată, ci, înainte de toate, aceasta presupunere nu realizează cîtuși de puțin ceea ce s-a dorit întotdeauna să se atingă prin ea. Este, oare, dezlegată vreo enigmă prin faptul că eu supraviețuiesc etern? Căci nu este oare această viață veșnică tot atît de enigmatică precum este și cea prezentă? Dezlegarea enigmei vieții în spațiu și timp stă *în afară* de spațiu și timp.

(Căci nu probleme ale științei naturii trebuie să fie soluționate.)

6.432 *Cum* este lumea este cu totul indiferent pentru ceea ce este mai înalt. Dumnezeu nu se revelează *în* lume.

6.4321 Faptele țin toate de punerea problemelor, nu de dezlegarea lor.

6.44 Nu *cum* este lumea reprezintă misticul, ci *faptul* că ea există.

6.45 Contemplarea lumii sub *specie aeterni* este contemplarea ei drept întreg — un întreg limitat.

Sentimentul lumii ca întreg limitat este misticul.

6.5 Pentru un răspuns ce nu poate fi formulat, nu poate fi formulată nici întrebarea.

Enigma nu există.

Dacă o întrebare poate să fie în genere pusă, atunci ea *poate* să primească de asemenea un răspuns.

6.51 Scepticismul *nu* este de necombătut, ci în mod evident un nonsens, dacă vrea să formuleze o îndoială acolo unde nu poate fi pusă o întrebare.

Căci îndoiala poate exista doar acolo unde există o întrebare; o întrebare doar acolo unde există un răspuns; iar acesta doar acolo unde *se poate spune* ceva.

6.52 Noi simțim că chiar și atunci cînd toate problemele științifice *posibile* primesc un răspuns, problemele noastre de viață încă nu sînt cîtuși de puțin atinse. Desigur că în acest caz nu mai rămîne nici o întrebare; și tocmai acesta este răspunsul.

6.521 Dezlegarea problemei vieții se vede în dispariția acestei probleme.

(Nu este, oare, acesta motivul pentru care oamenilor cărora sensul vieții le-a devenit clar după îndelungi îndoieli nu pot spune în ce consta acest sens?)

6.522 Există, bineînțeles, inexprimabilul. Este ceea ce se *arată*, este misticul.

6.53 Metoda corectă a filozofiei ar fi propriu-zis aceasta: să nu se spună nimic altceva decît ceea ce se poate spune, adică propoziții ale științei naturii — adică ceva ce nu are nimic de-a face cu filozofia — și apoi, ori de cîte ori cineva ar vrea să spună ceva metafizic să i se arate că el nu a dat nici o semnificație anumitor semne în propozițiile sale. Această metodă ar fi pentru el nesatisfăcătoare — el nu ar avea sentimentul că l-am învățat filozofie — dar *ea* ar fi singura în mod riguros corectă.

6.54 Propozițiile mele clarifică prin faptul că cel ce mă înțelege le recunoaște, pînă la urmă, drept nonsensuri, dacă prin ele — sprijinindu-se pe ele — s-a ridicat deasupra lor. (El trebuie, pentru a spune așa, să arunce scara după ce a urcat pe ea.)

El trebuie să depășească aceste propoziții și apoi vede lumea în mod corect.

7. Despre ceea ce nu se poate vorbi trebuie să se tacă.

Note

1 *Sachverhalt* (vezi și propoziția 2.01). Conceptele pentru care stau *Sachverhalt* și respectiv cuvintele *Gegenstand*, *Ding*, *Sache*, utilizate ca sinonime, sînt printre conceptele cele mai problematice, mai puțin clarificate ale *Tractatus*-ului. (Vezi, în această privință, „În ajutorul cititorului", partea intitulată *Limbaj și realitate: filiera kantiană*.) Dacă însă traducerea sinonimelor *Gegenstand*, *Ding*, *Sache* prin *obiect* nu comportă discuții, traducerea lui *Sachverhalt* va putea fi una diferită în funcție de adoptarea unui anumit punct de vedere cu privire la relația dintre *Sachverhalt* și alți termeni centrali ai ontologiei *Tractatus*-ului, și anume *Tatsache* (*fapt*) și *Sachlage*, tradus aici prin *stare de lucruri*. Ceea ce se poate vedea foarte bine în cele trei traduceri în engleză ale *Tractatus*-ului: C.K. Ogden și F.P. Ramsey redau *Sachverhalt* prin *atomic fact* (fapt atomar), D.F. Pears și B.F. McGuiness prin *state of affairs* (stare de lucruri), iar D. Kolak prin *elementary fact* (fapt elementar).

Prima și ultima dintre traducerile menționate pornesc evident de la supoziția că *Sachverhalte* sînt componente ale faptelor (*Tatsachen*). În sprijinul acestei supoziții stau, în afara răspunsului pe care l-a dat Wittgenstein unei întrebări a lui Russell cu privire la relația dintre *Tatsache* și *Sachverhalt*, într-o scrisoare din 19 august 1919 („*Sachverhalt* este ceea ce corespunde unei propoziții elementare cînd este adevărată. *Tatsache* este ceea ce corespunde produsului logic al propozițiilor elementare cînd acest produs este adevărat. Rațiunea pentru care introduc pe *Tatsache* înaintea lui *Sachverhalt* ar cere o lungă explicație."), unele propoziții din

Tractatus care par compatibile cu ideea că relația dintre *Sachverhalt* și *Tatsache* este relația de la parte la întreg.

Traducerea lui *Sachverhalt* prin *stare de lucruri*, propusă de Pears–McGuiness, este, dimpotrivă, o consecință a adoptării punctului de vedere că relația este una de la posibil la real, nu de la parte la întreg. În *Tractatus* există numeroase pasaje ce sprijină această presupunere. Astfel, în 2.04 lumea este caracterizată drept totalitatea acelor *Sachverhalte* care există, adică sînt reale, iar în 2.05 se face distincția între *Sachverhalte* care există și *Sachverhalte* care nu există, cu alte cuvinte sînt doar posibile. (Dacă *Sachverhalte* ar fi componente ale faptelor s-ar putea vorbi de *Sachverhalte* care nu există? Atributul existenței reale este evident cuprins în conceptul de *fapt*. Nu este contradictoriu să se spună despre *fapte atomare* sau *fapte elementare* că ele nu există, așa cum se spune în traducerea lui Ogden–Ramsey și respectiv în aceea a lui Kolak?)

Este adevărat că în 2.06 se face distincția dintre *fapte pozitive* și *fapte negative*, ultimele caracterizate drept fapte care nu există. Ceea ce are în vedere autorul aici este însă că realitatea este determinată atît de stările de lucruri care există, cît și de cele care nu există. Această înțelegere a termenului *Sachverhalt* este coroborată de 2.11 și de 2.201, unde se spune că imaginea reprezintă sau redă posibilitatea existenței sau inexistenței a ceea ce desemnează *Sachverhalt*.

În 4.2, sensul propoziției este caracterizat drept concordanța sau neconcordanța cu posibilitățile existenței sau inexistenței a *Sachverhalte*, ceea ce reprezintă încă o indicație că distincția *Tatsache–Sachverhalt* vizează axa real–posibil și nu axa parte–întreg.

În sfîrșit, în 4.25 se spune că dacă propoziția elementară este adevărată, *Sachverhalt*-ul există, iar în cazul în care ea este falsă el nu există. Pare clar că *Sachverhalt* stă pentru stările de lucruri posibile, dintre care unele sînt reale, sînt stări de lucruri care există.

Distincția dintre posibilitate factuală — ceea ce poate să aibă loc, poate să fie cazul — desemnată prin *Sachverhalt*, pe de o parte, și fapt (*Tatsache*), pe de altă parte, este esențială și pentru înțelegerea distincției pe care o face autorul între *sensul* și *adevărul* unei propoziții. Propoziția are sens dacă este imaginea unei posibilități factuale, a unui *Sachverhalt*, și este adevărată dacă este imaginea unui fapt (*Tatsache*), a unei stări de lucruri reale, nu doar posibile.

Chiar dacă și o traducere care fixează distincția *Tatsache–Sachverhalt* pe axa real–posibil, adică prin *fapt–stare de lucruri*, nu este neproblematică și lipsită de dificultăți, ea nu va fi confruntată cu inconvenientele, credem considerabil mai mari, ale traducerii lui *Sachverhalt* prin *fapt atomar* sau *fapt elementar*.

Se impune și o altă precizare privitoare la această opțiune terminologică a traducerii noastre. Spre deosebire de Pears–McGuiness, am redat *Sachverhalt* prin *stare de lucruri atomară* pentru a fixa distincția față de *Sachlage*, termen tradus prin *stare de lucruri*. Am adoptat înțelegerea lui *Sachverhalt* drept condiție de posibilitate a unei *Sachlage*, adică a unei stări de lucruri care atunci cînd există poate fi cunoscută prin experiență. (Pentru explicații vezi pasajele din „În ajutorul cititorului" indicate mai sus.) Traducerea lui *Sachlage* prin *situation* (*situație*), propusă de Pears–McGuiness, prezentă și în prima traducere în română a *Tractatus*-ului realizată de Alexandru Surdu (Humanitas, 1990), are inconvenientul că prin ea se pierde acea relație dintre *Sachverhalt* și *Sachlage* pe care o pune în evidență rădăcina *Sach* în textul original german. Relația este, dimpotrivă, păstrată și subliniată prin corespondentele românești *stare de lucruri atomară — stare de lucruri*.

2 Termenul *formă* este crucial în logică și în literatura filozofică în care logica joacă un rol principal. În *Tractatus*, Wittgenstein utilizează termenul *formă* în mai multe feluri (cf. și „Indice"). *Formă* poate să aibă sensul tehnic logic, acela prezent în „formă logică", dar poate să însemne și „contur", ca în „forma unei pete", sau „gen" și „tip", ca în „forma independenței", sau chiar „conținut", precum în „forma cîmpului vizual".

În 2.0141 și 2.0251, Wittgenstein folosește expresia „formă a obiectului" pentru a desemna însușirile sale interne, ceea ce este necesar, în opoziție cu ceea ce este doar accidental sau contingent.

3 Aici, prin „imagine adevărată *a priori*" Wittgenstein nu are în vedere sensul epistemologic al lui *a priori*, ci mai degrabă pe acela, de natură semantică, al legăturii dintre înțelesul unei propoziții și valoarea ei de adevăr. Astfel, în contextul de față, o imagine (sau propoziție) adevărată *a priori* este aceea a cărei valoare de adevăr este determinată de către (sau prin) sensul ei, în mod independent de stabilirea unei corespondențe cu faptele sau

prin compararea cu lumea, indiferent ce ar putea să însemne o astfel de comparare.

4 Analiza logico-semantică a limbajului natural a condus la trasarea unor distincții conceptuale între *propoziție*, *enunț* și *judecată* (în sens logico-semantic și nu în sens psihologic, de act sau proces mental de judecare). Aceste distincții nu se impun însă vorbitorilor unei limbi, care sînt lipsiți de instrucție logică. Corespondenții termenilor respectivi în limba germană sînt *Satz*, *Aussage* și *Proposition*, iar în limba engleză *sentence*, *statement* și respectiv *proposition*.

Cei mai mulți autori folosesc termenul *propoziție* pentru oricare expresie a unui limbaj natural care este corectă și completă din punct de vedere gramatical. De pildă, „Apa este incoloră", „Deschide geamul!" și „Ai citit *Tractatus Logico-Philosophicus*?" sînt propoziții. Prin *enunț* se înțelege ceea ce se spune atunci cînd este rostită sau scrisă o propoziție declarativă. În folosirile nontehnice ale termenului „enunț" există o ambiguitate între evenimentul rostirii sau scrierii propoziției și conținutul a ceea ce este rostit sau scris. De regulă, în contextele discuțiilor logico-semantice numai cel de-al doilea sens al termenului prezintă interes. În fine, prin *judecată* se înțelege ceea ce au comun propoziții declarative sinonime, sau două propoziții oarecare din două limbi naturale diferite, în așa fel încît una dintre ele este traducerea celeilalte. Astfel, două propoziții exprimă aceeași judecată, dacă ele au același sens sau conținut propozițional (sau judicativ).

Sensul termenului „judecată" s-a modificat în decursul timpului, începînd din Evul Mediu și pînă astăzi. Pînă în secolul al XIX-lea, termenul „judecată" desemna o propoziție declarativă, luată împreună cu sensul sau conținutul ei. Începînd cu primele decenii ale secolului al XX-lea, termenul „judecată" ajunge să fie folosit în două sensuri care se suprapun parțial. Astfel, pe de o parte, termenul este folosit pentru intensiunea sau sensul unei propoziții declarative, iar pe de altă parte, pentru circumstanța sau conținutul în întregime determinate, care pot fi asertate sau exprimate de către o anumită rostire sau scriere a unei propoziții, adică de către un enunț. În acest sens, o judecată este, sau poate fi, un obiect propriu

nu numai pentru asertare, ci și pentru opinare, îndoială sau pentru alte atitudini propoziţional-judicative de acest fel.

Din deceniul al șaptelea al secolului al XX-lea, o dată cu dezvoltarea semanticii lumilor posibile pentru logicile modale, conceperea judecăţii drept intensiune sau sens al unei propoziţii declarative este articulată într-o doctrină care este răspîndită și populară printre logicienii contemporani. Potrivit acestei doctrine, judecata este identificată cu mulţimea de lumi posibile în care este adevărată propoziţia care are drept conţinut, sau intensiune, acea judecată.

Cititorul *Tractatus*-ului va trebui să reţină că Wittgenstein folosește cuvîntul german „Satz" atît pentru *propoziţie* cît și pentru *judecată*.

5 Distincţia dintre *descriere* și *denumire* ţine de o deosebire corespunzătoare în privinţa mecanismului semantic al *referirii* sau al *denotării* caracteristic pentru două dintre categoriile principale de *termeni singulari*, *descripţiile definite singulare* și respectiv *numele*. Prin denotatul unei expresii, în logica formală și în semantica formală contemporană pentru limbaje naturale, se înţeleg valoarea semantică a acelei expresii, entitatea sau entităţile asociate cu folosirea expresiei într-o anumită interpretare dată limbajului căruia îi aparţine expresia.

Înţelesul standard al conceptului de denotare a fost consacrat de logicianul englez John Stuart Mill (în lucrarea *System of Logic*, 1843), care-l opune conceptului de conotaţie. Denotatul unui termen este, în acord cu înţelegerea pe care i-o conferă Mill, colecţia de obiecte sau de entităţi la care termenul se aplică în mod potrivit. Așa, de pildă, denotatul numelui propriu „Ludwig Wittgenstein" și denotatul descripţiei definite „autorul lucrării *Tractatus Logico-Philosophicus*" este unul și același, anume persoana care poartă de fapt numele Ludwig Wittgenstein. În același fel, denotatul expresiei „autor al lucrării *Principia Mathematica*" este mulţimea care constă în Bertrand Russell și Alfred North Whitehead.

Un *termen singular* este un cuvînt sau un grup de cuvinte care, în virtutea formei lingvistice și a înţelesului pe care-l are, stă pentru — sau se referă la — un anumit obiect individual. Obiectul la care se referă termenul singular se mai numește *referentul* sau *referin-*

ța termenului singular. Deși atît numele cît și descripția definită stau pentru un singur obiect, mecanismul denotării acestor două categorii de termeni singulari este, potrivit unor teorii semantice contemporane influente, diferit. Un nume (de ex. „Mihai Eminescu") referă la denotatul său în mod direct, fiind asociat acestuia ca o simplă etichetă, prin intermediul unui act inițial de botez care fixează unicul referent al său. Referentul astfel fixat este preluat de către martorii prezenți la actul de botez inițial și este transmis printr-un lanț cauzal de la un vorbitor la altul. Dimpotrivă, o descripție definită („autorul poemului *Luceafărul*") denotă unicul obiect pentru care stă prin intermediul descrierii mănunchiului de proprietăți unic individualizatoare ale acelui obiect care este denotatul descripției definite.

6 Wittgenstein folosește expresia *semnificație* (*Bedeutung*) pretutindeni în *Tractatus* cu același înțeles pe care i-l dă Frege, în textul său *Sinn und Bedeutung*. *Semnificația* unei expresii, spre deosebire de *sensul* ei, este obiectul pentru care stă sau la care se referă acea expresie. Dimpotrivă, *sensul* unei expresii (în accepțiunea tehnică pe care i-o conferă Frege) este modul de a prezenta, de a da sau de a concepe semnificația acelei expresii.

Așa, de pildă, pentru a ilustra celebra distincție fregeană cu un exemplu care a devenit standard în literatură, descripțiile definite singulare „Luceafărul de Seară" și respectiv „Luceafărul de Dimineață" denotă (sînt satisfăcute de către) același corp ceresc, planeta Venus. Folosind terminologia lui Frege, aceasta înseamnă că ele au aceeași semnificație. Modul în care este prezentată această semnificație de către prima dintre descripții, adică sensul ei, este diferit însă de modul de prezentare al aceleiași semnificații de către cea de-a doua descripție. Cele două descripții identifică în mod unic planeta Venus pe baza unor însușiri distincte ale acesteia, anume aceea de a ocupa o anumită poziție pe cer seara și repectiv însușirea de a ocupa o altă poziție pe cer dimineața.

7 Remarca lui Wittgenstein de aici concordă cu teoria lui Russell despre descripțiile definite, expusă inițial în faimosul său studiu *On Denoting* (1905). Potrivit acestei teorii, descripțiile definite singulare, de genul „descoperitorul teoremelor de incompletitudine ale aritmeticii", sînt simboluri incomplete. Astfel de simbo-

luri nu vor primi definiții explicite, care ar permite înlocuirea lor, în contextele în care apar, cu expresii echivalente. Pe baza unor definiții implicite însă, adică, aproximativ vorbind, definiții ale unor contexte mai largi, în care apar simbolurile incomplete, în termenii unor contexte din care astfel de simboluri sînt eliminate, Russell arată, folosind aparatul logicii de ordinul întîi cu identitate, cum să înlocuim propoziții în care apar descripții definite cu propoziții echivalente în care acestea nu mai apar.

Pe această cale, o propoziție precum „Regele actual al Franței este chel" va fi analizată nu ca o propoziție lipsită de sens, așa cum ar prezice o teorie naivă a înțelesului, bazată pe conceptul că sensul unui întreg propozițional depinde de sensul părților sale componete și de structura sintactică a propoziției, în timp ce sensul unei componente simple oarecare, la rîndul său, este identificat cu denotatul acesteia, ci va fi analizată ca o propoziție falsă. Mai precis, ca o propoziție falsă nu pe temeiul că entitatea (altminteri inexistentă) desemnată de „regele actual al Franței" nu se bucură de proprietatea calviției, ci pe temeiul scos la lumină de analiza corectă din punct de vedere logic a propoziției în cauză. Această analiză relevă că forma logică (de adîncime) a propoziției nu coincide cu forma gramaticală superficială, în cazul considerat o formă de tipul Subiect logic — Predicat logic. Forma logică reală este aceea a unei propoziții existențiale care identifică în mod unic o persoană ca fiind rege actual al Franței și ca fiind concomitent cheală. Adică, ceva de felul „există și este unic ceva care este rege actual al Franței și orice ar fi rege actual al Franței este chel". Or, propoziția a cărei formă tocmai a fost redată prin această construcție este falsă într-o interpretare care are drept univers de discurs lumea actuală deoarece nimic nu satisface propoziția existențială în cauză.

8 Consistent cu ideea subiacentă logicii simbolice moderne, Wittgenstein concepe definiția nu în sensul teoriilor tradiționale despre definiții reale și definiții nominale, ci ca pe o abreviere (convenabilă) a unor expresii lungi și complicate, notate în termenii vocabularului primitiv, prin intermediul unor expresii în care apar expresii neprimitive (definite în termenii expresiilor primitive). Pentru acest sens al conceptului de definiție vezi și propoziția

4.241 din *Tractatus*, unde Wittgenstein afirmă că „Definiția este o regulă ce privește semnele".

9 Termen al logicii simbolice. Variabila este o expresie lingvistică, de obicei o literă a alfabetului, care, într-un anumit context, nu are nici o valoare semantică determinată, dar căreia i se poate atribui oricare dintre valorile dintr-un domeniu de entități sau dintr-un univers de discurs fixat. Despre variabile se va spune, atunci, că „parcurg" obiectele din acele domenii în care li se fixează valori prin interpretarea limbajului căruia îi aparțin variabilele.

În multe formalisme (limbaje formale), nu toate aparițiile variabilelor sînt atașate unor operatori (cum ar fi cuantorii), care „leagă" sau fixează valoarea lor semantică. Acele variabile care sînt atașate unor astfel de operatori se numesc variabile „legate" (sau, așa cum le numește Russell, „aparente"), în timp ce variabilele care nu sînt atașate unor operatori sînt numite variabile „libere" (sau, în terminologia lui Russell, „reale"). În mod corespunzător, un termen sau o propoziție care conține cel puțin o variabilă liberă se va numi „termen deschis" sau respectiv „propoziție deschisă", în timp ce termenul sau propoziția în care toate variabilele care figurează sînt legate se numește „termen închis" sau respectiv „propoziție închisă" (sau, pur și simplu, „termen" și „propoziție").

10 *Funcție propozițională* (vezi și notele 15 și 16). Expresie sau entitate semantică în care apare o variabilă sau un nume schematic. Funcția propozițională devine propoziție de îndată ce o valoare semantică este substituită pentru variabilă sau pentru numele schematic. Perechea de termeni „funcție propozițională" – „propoziție" se suprapune peste perechea de termeni „propoziție deschisă" – „propoziție închisă" (sau pur și simplu „propoziție"). (Vezi și nota 7.)

11 Verbul „a fi" (sau negația lui) avînd funcția de a lega subiectul logic de predicatul logic al unei propoziții. De exemplu, într-o propoziție categorică precum „Unii filozofi sînt logicieni".

12 Verbul „a fi" ca semn al identității apare, bunăoară, în propoziții care exprimă identitatea numerică. De exemplu, „Ion Barbu este Dan Barbilian".

13 Verbul „a fi" ca expresie pentru existență figurează în propoziții care asertează existența obiectului sau a entității care satisface propoziția existențială respectivă. De pildă „Iona a existat".

14 Teoria tipurilor este o teorie construită de B. Russell și A.N. Whitehead în domeniul fundamentelor matematicii, cu scopul de a da o soluție paradoxelor din teoria mulțimilor (de genul paradoxului lui Russell al mulțimii tuturor mulțimilor care nu-și aparțin lor însele drept elemente și despre care, în mod firesc, se ridică întrebarea dacă-și aparține sau nu ca element; oricum s-ar răspunde la această întrebare se ajunge la o contradicție).

Russell consideră că paradoxele apar din cauza folosirii unei supoziții ce permite ca între mulțimi și elementele lor să nu se facă o distincție care să aibă drept consecință interzicerea referirii la o mulțime care conține un obiect în chiar definirea acelui obiect. Teoria tipurilor are două forme: teoria simplă și respectiv teoria ramificată a tipurilor. Teoria simplă a tipurilor rezidă în stratificarea universului de discurs în niveluri sau tipuri. Tipul zero, cel mai de jos, conține numai obiecte individuale. Următorul tip este alcătuit din colecții de indivizi, următorul din colecții de colecții de indivizi ș.a.m.d. Ideea de bază este că pe fiecare nivel colecțiile sînt alcătuite din elemente luate de la nivelul imediat precedent și numai din astfel de elemente. Teoria ramificată a tipurilor oferă o schemă de stratificare mai complexă.

15 *Funcție* este un concept fundamental în teoria mulțimilor și în matematică în general. O funcție este o operație care se aplică elementelor unei mulțimi și produce elementele altei (sau ale aceleiași) mulțimi. Dacă o funcție *f* este definită pe o mulțime *A* și produce *output*-uri în mulțimea *B*, atunci despre *f* se spune că este o funcție de la *A* la *B* sau de la *A în B*. *A* se spune că este *domeniul* funcției, iar *B codomeniul* ei. Elementele *a* ale lui *A* se numesc *input*-urile sau *argumentele* funcției, iar elementul *f*(*a*) al lui *B* produs prin aplicarea funcției *f* asupra lui *a* se numește *valoarea*, sau *output*-ul, sau *imaginea* lui *f* în *a*. (Vezi și notele 8 și 16.)

16 *Funcție de adevăr* este un concept al logicii propozițiilor. O funcție de adevăr corelează în mod univoc valori de adevăr (în logica clasică bivalentă, Adevărul și Falsul) cu valori de adevăr.

În logicile polivalente funcțiile de adevăr își iau argumentele și valorile din mulțimi mai extinse de valori de adevăr.

17 Funcția de adevăr *disjuncție neexclusivă*.

18 Funcția de adevăr *conjuncție*.

19 Sensul în care este calificat aici *gîndul* de către Wittgenstein, ca fiind identic cu propoziția cu sens, nu este unul psihologic. În acest context, gîndul nu are înțelesul de ocurență a unui proces mental sau de rezultat al acestei ocurențe. Cu privire la această chestiune, Wittgenstein se plasează pe aceeași poziție antipsihologistă pe care Frege o delimitase net și cu forță. În concepția lui Frege, un gînd este sensul pe care îl exprimă o propoziție completă. O astfel de propoziție poate fi folosită pentru a face o asertiune sau pentru a pune o întrebare, la care răspunsul căutat este fie un „Da" categoric, fie un „Nu" categoric. (Vezi și nota 4.)

20 Fritz Mauthner a respins conceptul pe care l-a dezvoltat Russell în *Principia Mathematica* al formei logice reale a limbajului natural și al limbajului simbolic ideal (perfect). Pentru o prezentare a criticii limbajului la Mauthner vezi A. Janik și St. Toulmin *Viena lui Wittgenstein*, pp. 117–130.

21 Forma logică a unei propoziții de relație, adică a propoziției care exprimă relația dintre două obiecte sau entități. De pildă, „Ploiești este la nord de București" este o propoziție de relație care exprimă relația *a fi la nord de* care stă între cele două orașe exact în ordinea în care au fost ele menționate. Altfel spus, relația de două locuri *a fi la nord de* este satisfăcută de perechea ordonată „Ploiești, București".

22 Termen al logicii simbolice. Din punct de vedere sintactic, constantele logice marchează acele poziții în structura unor expresii care nu sînt susceptibile a fi guvernate de către operatori (cum ar fi cuantorii) care „leagă" variabilele din lexiconul nonlogic al limbajului formal al acelui sistem de logică. Din punct de vedere semantic, constantele logice au o valoare semantică fixă și determinată, care nu poate varia de la o interpretare la alta. Exemple standard de constante logice sînt conectorii logici (negația, conjuncția, disjuncția etc.) și cuantorii (universal, existențial etc.), care alcătuiesc vocabularul logic al limbajului. (Vezi și nota 9.)

23 Referitor la sensul și funcția definițiilor în sistemele formale ale logicii simbolice, vezi nota 8.

24 O propoziție elementară a limbajului logicii propozițiilor este o propoziție care nu conține nici un conector logic. De exemplu, o literă propozițională este o propoziție elementară. O propoziție care conține cel puțin un conector logic în structura ei sintactică este o propoziție compusă. De exemplu, conjuncția „$p \,.\, q$". În limbajul logicii predicatelor, o propoziție elementară este o literă predicat de n locuri urmată de n variabile individuale sau de n constante individuale.

Este evident că o propoziție elementară nu are în componența ei alte propoziții.

O altă terminologie standard, consacrată în textele de logică și care este o alternativă la aceea pentru care am optat în traducerea noastră, este aceea de propoziție atomară și respectiv propoziție moleculară.

25 Iată numele tuturor funcțiilor de adevăr în ordinea în care apar în propoziția 5.101:

Tautologia
Incompatibilitatea (anticonjuncția)
Conversa condiționalului „$p \supset q$"
Condiționalul „$p \supset q$" (implicația materială)
Disjuncția neexclusivă (inclusivă)
Negația (literei propoziționale q)
Negația (literei propoziționale p)
Disjuncția exclusivă
Bicondiționalul (echivalența materială)
Asertarea (lui p)
Asertarea (lui q)
Rejecția (antidisjuncția)
Negația condiționalului (p fără q)
Negația conversei condiționalului (q fără p)
Conjuncția
Contradicția

26 Propoziția 5.11 și următoarele propoziții, pînă la 5.134, produc clarificări ale multiplelor fațete corelate ale unor concepte

logice esențiale care alcătuiesc o familie: consecință logică, implicație logică (sau implicație formală), inferare logică, deducție.

27 Într-un sistem axiomatic formalizat, propoziții asumate inițial, în baza sistemului respectiv. Propozițiile primitive nu pot fi demonstrate în acel sistem, dar din ele sînt deduse, cu ajutorul unor reguli formale, teoremele sistemului.

28 Semne sau termeni nedefiniți. (Vezi și nota 8.)

29 Principiu al teoriei tipurilor sau axiomă a teoriei mulțimilor, care stipulează existența unui număr infinit de obiecte ale teoriei. În *Principia Mathematica*, Whitehead și Russell utilizează axioma infinității pentru a pune la dispoziția teoriei tipurilor o infinitate de obiecte de cel mai jos nivel, obiectele individuale. În teoria mulțimilor, axioma infinității ne asigură că există colecții infinite. În bine cunoscuta axiomatizare pe care Zermelo a formulat-o în 1908 pentru teoria (naivă a) mulțimilor a lui Cantor, axioma infinității se prezintă sub forma principiului că există o mulțime Z, care conține ca element $\varnothing$ (mulțimea vidă) și care pentru fiecare dintre elementele ei z conține următorul element (succesorul lui z), {z}.

30 Wittgenstein prezintă aici metoda matricială sau a tabelelor de adevăr pentru stabilirea statutului logic al formulelor din logica propozițiilor, adică pentru a determina într-un număr finit de pași și printr-o procedură mecanică dacă formula este tautologie, contradicție sau simplu realizabilă (contingentă). O tabelă de adevăr este o diagramă care determină valorile de adevăr ale unei formule în funcție de toate atribuirile posibile de valori de adevăr pentru constituenții ultimi („propozițiile elementare") ai formulei respective. În lucrări (manuale) mai recente de logică simbolică, diagrama propoziției condiționale de la 6.1203 se prezintă în felul următor

p	q	$p \supset q$
A	A	A
A	F	F
F	A	A
F	F	A

31 Russell formulează axioma reductibilității ca pe o versiune slăbită din punct de vedere logic a axiomei comprehensiunii (vezi

mai departe) și o include în teoria sa ramificată a tipurilor în *Principia Mathematica.* O funcție predicativă este definită ca fiind o funcție propozițională (vezi nota 10) în care nu apare nici un cuantor. Acum, axioma reductibilității stipulează că pentru oricare funcție propozițională, de indiferent ce ordin, există o funcție predicativă. Russell și Whitehead se folosesc de această axiomă pentru a formaliza cîteva versiuni ale inducției matematice în teoria tipurilor.

Axioma comprehensiunii (sau axioma abstracției), față de care axioma reductibilității este o formă slăbită, este un principiu important de existență în teoria mulțimilor. Motivația teoretică a introducerii axiomei este dată de concepția lui Cantor despre mulțimi conform căreia o mulțime este punerea laolaltă a unor obiecte distincte ale intuiției sau gîndirii. Mai precis, aceasta revine la a spune că fiecare concept produce o mulțime care conține toate obiectele și numai acele obiecte care cad sub respectivul concept. În termeni de proprietăți și de obiecte care le instanțiază, această axiomă spune că pentru fiecare proprietate există o mulțime care conține toate obiectele și numai acele obiecte care au proprietatea. Există o versiune nerestrictivă (sau naivă) a principiului, care stipulează că pentru orice proprietate P, există o mulțime $\{x: P(x)\}$ care conține acele obiecte și numai pe acelea care au proprietatea P. Axioma comprehensiunii este inclusă de Frege în sistemul său logicist pentru fundamentele matematicii, pe care-l expune în *Grundgesetze der Arithmetik.* În 1902 Russell descoperă însă că acest sistem este inconsistent, producînd faimosul rezultat ce avea să fie cunoscut drept paradoxul lui Russell, la care se ajunge dacă se stipulează că litera P exprimă proprietatea de non-self-apartenență. (Vezi și nota 14.)

32 Mod de raționare în logica tradițională și respectiv regulă primitivă de demonstrație în multe sisteme axiomatice pentru logica predicatelor sau regulă de derivare în sisteme de deducție naturală pentru această logică. Titulatura completă este *modus ponendo ponens.*

În logica tradițională, *modus ponens* este unul dintre modurile fundamentale ale silogismului ipotetic mixt, în care premisa majoră este o propoziție condițională de forma „$p \supset q$", premisa minoră este afirmarea categorică a antecedentului acestui condițional,

propoziția „*p*", iar concluzia este afirmarea categorică a consecventului propoziției condiționale care este premisa majoră, adică propoziția „*q*". Forma acestui argument arată astfel: „Dacă *p* atunci *q* și *p*. Prin urmare *q*".

Ca regulă de inferență în sisteme axiomatice sau de deducție naturală în logica simbolică modernă, *modus ponens* legitimează inferarea lui „*q*" din propozițiile „Dacă *p* atunci *q*" și „*p*".

33 Pentru distincția fregeană semnificație–sens vezi nota 6.

34 Remarca din această propoziție este consistentă cu întreaga viziune a *Tractatus*-ului, după care matematica este o metodă logică (cf. 6.2) sau o metodă a logicii (cf. 6.234), și de asemenea cu ideea lui Wittgenstein că punerea limbajului în acord cu gramatica logică sau cu sintaxa logică este suficientă pentru a elimina erorile conceptuale din filozofie. Miza acestei propoziții, așadar, poate fi mai bine înțeleasă pe un fundal mai amplu, care depășește remarcele lui Wittgenstein despre matematică. Acesta ni se dezvăluie, dacă privim cu atenție un fir călăuzitor care leagă diferite părți ale *Tractatus*-ului și care simplu formulat sună în felul acesta: cheia dizolvării celor mai fundamentale confuzii și a evitării pseudoproblemelor conceptuale, care abundă în filozofie (cf. 3.324), este o sintaxă logică corectă a limbajului (cf. 3.325).

Listă de simboluri

A:	semn (3.203)
=:	egalitate, identitate (4.241, 4.242, 4.243, 5.5302, 5.531, 5.532, 5.5321, 5.534, 5.5351)
v:	semn al disjuncției (5.42, 5.461, 5.515)
⊃:	semn al condiționalului (implicației materiale) (5.42, 5.461, 6.1201, 6.1203, 6.1221)
~:	semn al negației (4.0621, 5.44, 5.515). Vezi de asemenea: $\sim p$
p v q:	p sau q (3.3441, 5.1311, 5.46, 5.513, 5.515)
$p \,.\, q$:	p și q (5.1241, 5.513, 6.1203)
~p:	non-p (3.3441, 4.061–4.0621, 4.431, 5.02, 5.1311, 5.254, 5.42–5.44, 5.451, 5.46, 5.51, 5.512, 6.1201, 6.1203)
$p \mid q$:	nici p, nici q (5.1311)
A:	adevărat (o valoare de adevăr) (4.31, 4.43, 4.44, 4.441, 6.1203)
F:	fals (valoare de adevăr) (4.31, 4.441, 6.1203)
$(AAFA)(p,q)$:	reprezentare prescurtată a unei tabele de valori de adevăr (4.442, 5.101)
K_n:	numărul de posibilități privitor la existența sau inexistența a n stări de lucruri atomare (4.27)
L_n:	numărul de posibilități privitor la acordul și dezacordul unei propoziții cu posibilitățile de adevăr ale n propoziții elementare (4.42, 4.45)
A_r:	numărul de temeiuri de adevăr ale unei propoziții r (5.15, 5.151)
A_{rs}:	numărul de temeiuri de adevăr ale propoziției s, care sînt în același timp temeiuri de adevăr ale propoziției r (5.15, 5.151)

$\vdash$:	semnul asertării al lui Frege (4.442)
x:	variabilă pentru nume (4.1272, 4.24)
fx:	funcție de o variabilă (4.24, 5.501, 5.52, 5.525)
$(x).fx$:	propoziție generală („pentru orice x, f de x") (4.0411, 5.1311, 5.441, 5.521)
fa:	propoziție singulară (4.1211, 5.1311, 5.441, 5.47, 6.1201)
$(\exists x)$:	cuantificatorul existențial (5.441, 5.451, 5.46, 5.47)
$(\exists x,y)$:	cuantificatorul existențial (două variabile) (4.1272)
$(\exists x).fx$:	propoziție generalizată („există un x astfel încît f de x") (5.52, 5.521, 5.525, 5.46)
$(\exists x,\varphi).\varphi x$:	propoziție pe deplin generalizată (5.5261)
$\varphi(x,y)$:	funcție de două variabile (4.24)
$\varphi(fx)$:	funcție de funcție (3.333)
aRb:	semn pentru propoziție de relație (3.1432, 4.012, 4.1252, 4.1273, 5.5151)
$(\exists x)$:	$aRx.xRb$: termen pentru o serie formală (4.1252, 4.1273)
ξ:	variabilă propozițională (5.501, 5.502, 5.51, 5.52)
$(\bar{\xi})$:	semnul lui Wittgenstein pentru paranteze care conțin propoziții (5.501)
$O'\xi$:	o operație (5.2521)
$[a, x, O'x]$:	termen general al unei serii de forme (5.2522)
$(\ldots A)(\xi, \ldots)$:	operație a negării tuturor propozițiilor din paranteza din dreapta (5.5, 5.502)
$N(\bar{\xi})$:	negare simultană (forma prescurtată) (5.502, 5.51, 5.52, 6, 6.01, 6.0001)
$\Omega'(\bar{\eta})$:	forma generală a operației de obținere a unei propoziții din altele (6.01)
$[\bar{p}, \bar{\xi}, N(\bar{\xi})]$:	forma generală a funcției de adevăr (6)
$[0, \xi, \xi + 1]$:	forma generală a unui întreg (6.03)
0:	zero (4.4611)
$1 + 1 + 1 + 1$:	exemplu de expresie aritmetică (6.231)
$2 \times 2 = 4$:	formula aritmetică astfel exprimată (6.241)
$+_c$:	semn al adunării pentru numere cardinale (5.02)
♯:	diez (în notația muzicală) (4.013)
♭:	bemol (în notația muzicală) (4.013)

Index

adevăr: Prefață, 2.22, 2.222, 3.04, 3.05, 4.28, 4.41, 4.464, 5.11, 5.12, 5.13, 5.131, 5.1363, 5.5262, 5.5563, 5.62, 6.113, 6.1203

„adevăr logic": 6.1223

adevărat: 2.0211, 2.0212, 2.21, 2.223-2.225, 3.01, 3.05, 4.022, 4.023, 4.024, 4.06-4.062, 4.063, 4.11, 4.25, 4.26, 4.31, 4.431, 4.442, 4.46, 4.461, 4.466, 5.123, 5.1363, 5.512, 5.5262, 6.111, 6.113, 6.1232, 6.125, 6.343

analitic: 6.11

a priori: 2.225, 3.04, 3.05, 5.133, 5.4541, 5.4731, t5.55, 5.5541, 5.5571, 5.634, 6.31, 6.3211-6.34, 6.35

argument: argument (al unei funcții) 3.333, 4.431, 5.02, 5.251, 5.47, 5.523, 5.5351, 6.1203

argument de adevăr (al unei funcții de adevăr): 5.01, 5.101, 5.152, 6.1203

aritmetică: 4.4611

axioma infinității: axioma infinitului a lui Whitehead și Russell 5.535

axioma reducibilității: axioma reducibilității a lui Whitehead și Russell 6.1232, 6.1233

cauzalitate: 5.1362

ceea ce nu poate fi gîndit: 4.114

certitudine: 5.152, 5.156, 5.525

ceva ce nu poate fi spus: 6.522

combinație de adevăr: 6.1203

concept de bază: 4.12721, 5.451, 5.476

concept formal: 4.126, 4.127, 4.1271, 4.1272, 4.12721, 4.1273, 4.1274

concept propriu-zis: 4.126*

conceptul de adevăr: 4.063, 4.431

condiție de adevăr: 4.431, 4.442, 4.45, 4.46, 4.461, 4.463

conexiune logică: 4.466

conexiune propozițională: 4.221

construcție logică: 5.233

contradicție: 4.46-4.464, 4.466, 4.4661, 5.143, 5.152, 5.525, 6.1202, 6.3751

conținut: 2.025, 3.13, 3.31

conținutul propoziției: 3.13
convenție: 4.002
coordonate logice: 3.41
„critică a limbajului": 4.0031
cu sens: 3.13, 3.326, 3.4, 4, 4.243, 5.1241, 5.525, 6.1263, 6.1264, 6.31
cunoaște (a): 2.0123, 2.01231, 3.263, 4.021, 4.243, 5.156, 6.124, 6.2322

de neconceput: 4.123
desemna (a): 3.24, 3.261, 3.321-3.323, 3.325, 3.333, 3.334, 3.3411, 3.344, 4.061, 4.063, 4.126, 4.127, 4.1272, 4.243, 4.442, 5.42, 5.473, 5.476, 5.5541, 6.111
Dumnezeu: 3.031, 5.123, 6.372, 6.432

element: 2.13-2.14, 2.15, 2.151, 2.1514, 2.1515, 3.14, 3.2, 3.201, 3.24, 3.42
element al propoziției: 3.24
elucidare: 3.263, 4.112
esența lumii: 3.3421, 5.4711
esența oricărei descrieri: 5.4711
esența propoziției: 5.471, 5.4711
esență: 3.1431, 3.342, 3.3421, 4.016, 4.027, 5.3, 5.471, 5.4711<?>
esențial: 2.011, 3.143, 3.31, 3.317, 3.34, 3.341, 3.3411, 4.013, 4.016, 4.03, 4.112, 4.1121, 4.465, 4.5, 5.533, 6.1232, 6.124, 6.127, 6.232, 6.2341
estetică: 6.421
etică: 6.42, 6.421, 6.422
experiență: 5.552, 5.553, 5.634, 6.1222, 6.363
explicație: 4.0412, 4.063, 4.431, 5.5422, 6.112, 6.371
expresie: Prefață, 3.1, 3.12, 3.13, 3.142, 3.1431, 3.2, 3.24, 3.251, 3.262, 3.31-3.314, 3.318, 3.323, 3.33, 3.34, 3.341, 3.3441, 4.002, 4.013, 4.03, 4.0411, 4.121, 4.124, 4.125, 4.126, 4.1272, 4.1273, 4.241, 4.4, 4.43, 4.431, 4.441, 4.442, 4.5, 5.131, 5.22, 5.24, 5.242, 5.31, 5.476, 5.503, 5.5151, 5.525, 5.53, 5.5301, 5.535, 5.5352, 6.124, 6.1264, 6.21, 6.23, 6.232-6.2323, 6.24

fapt: 1.1-1.2, 2, 2.0121, 2.034, 2.06, 2.1, 2.141, 2.16, 3, 3.14, 3.142, 3.143, 4.016, 4.0312, 4.061, 4.063, 4.122, 4.1221, 4.1272, 4.2211, 4.463, 5.156, 5.461, 5.5151, 5.542, 5.5423, 6.111, 6.113, 6.2321, 6.43, 6.4321
fapt negativ: 2.06, 4.063, 5.5151
fapt pozitiv: 2.06, 4.063
filozofie: 3.324, 3.3421, 4.0031, 4.111-4.113, 5.641, 6.113, 6.211, 6.53

fizică: 3.0321, 6.321, 6.341, 6.3751
formă: 2.022-2.0231, 2.025, 2.033, 2.171, 2.174, 2.18, 3.31, 3.333, 4.002, 4.012, 4.063, 4.1241, 4.1271, 4.24-4.242, 5.231, 5.241, 5.2522, 5.46, 5.501, 5.5351, 5.542, 5.5422, 5.554, 5.6331, 6.1201, 6.1203, 6.1224, 6.341, 6.342, 6.35, 6.422
formă a corelației: 2.0122
formă a faptului: 5.156
formă a lumii: 2.026
formă a obiectului: 2.0141, 2.0251
formă a realității: 2.18, 4.121
formă a sensului: 3.13
formă a unei demonstrații: 6.1264
formă a unei legi: 6.32
formă a unei propoziții: 3.311, 3.312, 4.0031, 4.012, 4.5, 5.131, 5.24, 5.451, 5.47, 5.5422, 5.54, 5.55, 5.556, 5.5562
formă generală: 3.312, 4.1273, 6, 6.002, 6.01, 6.022, 6.03
formă logică: 2.0233, 2.18, 2.181, 2.2, 3.315, 3.327, 4.0031, 4.12, 4.121, 4.128, 5.555, 6.23, 6.33
formă propozițională: 4.5, 4.53, 5.1311, 5.156, 5.47, 5.471, 5.472, 5.54, 5.541
formă propozițională generală: 4.5, 4.53, 5.47, 5.471, 5.54
Frege, Gottlob: Prefață, 3.143, 3.318, 3.325, 4.063, 4.1272, 4.1273, 4.431, 4.442, 5.02, 5.132, 5.4, 5.42, 5.451, 5.4733, 5.521, 6.1271, 6.232
funcție: 3.318, 3.333, 4.126, 4.1272, 4.12721, 4.24, 5.02, 5.2341, 5.25, 5.251, 5.47, 5.501, 5.52, 5.5301
funcție de adevăr: 3.3441, 5, 5.1, 5.101, 5.234, 5.2341, 5.3, 5.31, 5.32, 5.41, 5.44, 5.5, 5.521, 6
funcție materială: 5.44

generalitate logică: 6.1232
geometrie: 3.032, 3.0321, 6.35
geometric: 3.411, 6.35
gînd: Prefață, 3, 3.01, 3.02, 3.04, 3.05, 3.1, 3.12, 3.2, 3.5, 4, 4.002, 4.014, 4.112, 6.21, 6.422
gramatică: 3.325
gramatică logică: 3.325
grup: 4.45, 4.46

Hertz, Heinrich: 4.04, 6.361

ierarhie: 5.252, 5.556, 5.5561
imagine: 2.0212, 2.1-3.01, 3.42, 4.01, 4.011, 4.012, 4.021, 4.03, 4.0311, 4.032, 4.06, 4.462, 4.463, 5.156, 6.341, 6.342, 6.35

imagine logică: 2.181, 2.182, 2.19, 3, 4.03
imagine spațială: 2.171, 2.182
imposibilitate logică: 6.375
inducție: 6.31, 6.363
ipoteză: 4.1122, 5.5351, 6.36311

însușire: 2.01231, 2.0231, 2.0233, 2.02331, 4.023, 4.063, 4.122, 4.123, 4.1241, 5.473, 5.5302, 6.111, 6.12, 6.231, 6.35
însușire externă: 2.01231, 2.0233, 4.023
însușire formală: 4.122, 4.124, 4.126, 4.1271, 5.231, 6.12, 6.122
însușire internă: 2.01231, 4.023, 4.122, 4.1221, 4.123, 4.124
însușire logică: 6.12, 6.121, 6.126

Kant, Immanuel: 6.36111

legătură cauzală: 5.136, 5.1361
lege: 3.031, 3.032, 3.0321, 4.0141, 6.1203, 6.123, 6.31, 6.32, 6.321, 6.3211, 6.3431, 6.35, 6.363, 6.422
lege a naturii: 5.154, 6.36, 6.371, 6.372
„lege a inferenței": 5.132
lege etică: 6.422
lege formală: 5.501
lege logică: 3.031, 6.123, 6.31
legea cauzalității: 6.32, 6.321, 6.36, 6.362
legea contradicției: 6.1203, 6.123
legea minimei acțiuni: 6.321, 6.3211
legi de formă cauzală: 6.321
legitate: 6.3
limbaj: Prefață, 3.032, 3.325, 3.343, 4.001, 4.002, 4.014, 4.0141, 4.025, 4.121, 5.4731, 5.535, 5.6, 5.62, 6.12, 6.233, 6.43
limbaj cotidian: 3.323, 4.002, 5.5563
lipsit de sens: 4.461, 5.132, 5.1362, 5.5351
loc pentru argument: 2.0131, 4.0411, 5.5351
logic: 2.182, 4.032, 4.04, 4.112, 4.442, 5.233, 5.45, 5.47321, 5.555, 5.5562, 5.5563, 6.121, 6.1263, 6.3631
logica faptelor: 4.0312
logica limbajului: Prefață, 4.002, 4.003
logica lumii: 6.22
logica părților componente: 6.12
logica reprezentării: 4.015
logică: 2.012, 2.0121, 3.032, 4.1121, 4.12, 4.126, 4.128, 5.02, 5.43, 5.45-5.454, 5.472-5.4731, 5.511, 5.551-5.5521, 5.555, 5.557, 5.61, 6.113, 6.1224, 6.1233-6.1265, 6.1271, 6.13, 6.234, 6.3, 6.342

logic-sintactic: 3.327
lucru: 1.1, 2.01-2.0122, 2.013, 2.02331, 2.151, 3.1431, 3.221, 4.0311, 4.063, 4.1272, 4.243, 5.5301, 5.5303, 5.5351, 5.5352, 5.553, 5.634, 6.1231
lumea: 1-1.2, 2.021-2.022, 2.0231, 2.026, 2.04, 2.063, 2.19, 3.01, 3.031, 3.12, 3.3421, 4.014, 4.023, 4.12, 4.2211, 4.26, 4.462, 5.123, 5.4711, 5.526-5.5262, 5.551, 5.5521, 5.6-5.633, 5.641, 6.12, 6.1233, 6.124, 6.13, 6.22, 6.342, 6.3431, 6.373, 6.374, 6.41, 6.43, 6.431, 6.432, 6.44, 6.45, 6.54

matematică: 6.031, 6.2, 6.21, 6.211, 6.22, 6.234, 6.2341, 6.24
Mauthner, Fritz: 4.0031
mecanică: 4.04, 6.321, 6.341, 6.342, 6.343, 6.3432
mecanică newtoniană: 6.341, 6.342
metafizic: 6.53
metoda proiecției: 3.11
metodă logică: 6.2
metodă matematică: 6.2341
misticul: 6.44, 6.45, 6.522
moartea: 6.431, 6.4311, 6.4312
model: 2.12, 4.01, 4.04, 4.463
Moore, G.E.: 5.541
multiplicitate: 4.04, 4.041, 4.0411, 4.0412, 5.475

necesitate logică: 5.1362, 6.37, 6.375
nonpropoziție: 5.5351
nonsens: Prefață, 3.24, 4.003, 4.124, 4.1272, 4.1274, 4.4611, 5.473, 5.5303, 5.5351, 5.5422, 5.5571, 6.51, 6.54
notație: 3.342, 3.3441, 5.474, 5.512, 5.513, 5.514, 6.1203, 6.122, 6.1223
număr cardinal: 5.02
nume: 3.142, 3.143, 3.144, 3.202, 3.203, 3.22, 3.26, 3.261, 3.3, 3.314, 3.3411, 4.0311, 4.126, 4.1272, 4.22, 4.221, 4.23, 4.24, 4.243, 4.5, 5.02, 5.526, 5.535, 5.55, 6.124
nume propriu-zis: 3.3411
nume variabil: 3.314, 4.1272

obiect: 2.01, 2.0121, 2.0123-2.0124, 2.0131-2.02, 2.021, 2.023-2.0233, 2.0251-2.032, 2.13, 2.131, 2.15121, 3.1431, 3.2, 3.203-3.221, 3.322, 3.3411, 4.023, 4.0312, 4.1211, 4.122, 4.123, 4.126, 4.127, 4.1272, 4.12721, 4.2211, 4.431, 4.441, 4.466, 5.02, 5.123, 5.1511, 5.44, 5.524, 5.526, 5.53-5.5302, 5.541, 5.542, 5.5561, 6.3431
„obiect logic": 4.441, 5.4
obiect spațial: 2.0121, 2.0131, 3.1431

Occam, William of: 3.328, 5.47321
operație: 4.1273, 5.21-5.251, 5.2523, 5.253, 5.254, 5.47, 5.5, 5.503, 6.001, 6.002, 6.01, 6.021, 6.126
operație de adevăr: 5.234, 5.3, 5.32, 5.41, 5.442, 5.54
operație fundamentală: 5.474
operație logică: 5.47

paradoxul lui Russell, paradox logic cunoscut sub acest nume: 3.333
posibilitate de adevăr: 4.3, 4.31, 4.4, 4.41, 4.42, 4.43, 4.431, 4.44, 4.442, 4.45, 4.46, 5.101
„Principia Mathematica" [lucrarea lui Whitehead și Russell care are acest nume]: 5.452
principiul celei mai mici acțiuni în natură: 6.34
principiul rațiunii suficiente: 6.34, 6.35
„Principles of Mathematics" [cartea lui Russell care are acest titlu]: 5.5351
probabilitate: 5.15, 5.151, 5.152, 5.154, 5.155, 5.156
produs logic: 3.42, 4.465, 5.2341, 5.521, 6.1271, 6.3751
proiecție: 3.11, 3.13, 4.0141
propoziție: 2.0122, 2.0201, 2.0211, 2.0231, 3.1-3.13, 3.141, 3.143, 3.1431, 3.144-3.202, 3.22, 3.221, 3.24-3.251, 3.263, 3.3-3.315, 3.317, 3.318, 3.323, 3.332, 3.333, 3.34, 3.341, 3.4, 3.42, 4, 4.001, 4.003-4.012, 4.016, 4.021-4.031, 4.0312, 4.032, 4.04, 4.05-4.11, 4.12-4.1211, 4.122, 4.124, 4.125, 4.1252, 4.126, 4.1272, 4.1273, 4.1274, 4.2, 4.221, 4.23, 4.243, 4.4-4.42, 4.431, 4.442, 4.46, 4.461, 4.463-4.466, 4.5-4.52, 5-5.02, 5.101-5.12, 5.123-5.131, 5.132, 5.1363, 5.14-5.151, 5.152, 5.153, 5.156-5.21, 5.23, 5.233, 5.2341, 5.24, 5.25, 5.2521, 5.3, 5.43, 5.44, 5.442, 5.451, 5.4541, 5.47-5.4711, 5.473, 5.4733, 5.5, 5.501, 5.503, 5.512-5.5151, 5.525-5.5262, 5.5301, 5.5302, 5.5321, 5.5351-5.541, 5.5422, 5.5562, 5.5563, 6-6.01, 6.1-6.1201, 6.1203-6.1222, 6.1231, 6.1232, 6.124, 6.125, 6.126, 6.1263-6.1271, 6.2-6.22, 6.2321, 6.2341, 6.241, 6.31, 6.34, 6.341, 6.343, 6.4, 6.42, 6.53, 6.54
propoziție a logicii: 5.02, 5.43, 6.1, 6.11, 6.111, 6.112, 6.113, 6.12, 6.121, 6.122, 6.1222, 6.124, 6.125, 6.126, 6.1264, 6.127, 6.22
propoziție a matematicii: 5.43, 6.2, 6.21, 6.2321
propoziție de probabilitate: 5.1511, 5.155, 5.156

propoziție elementară: 4.21-4.221, 4.23, 4.24, 4.243-4.26, 4.28, 4.3-4.42, 4.431, 4.45, 4.46, 4.51, 4.52, 5, 5.01, 5.101, 5.134, 5.152, 5. 234, 5.3-5.32, 5.41, 5.47, 5.5, 5.524, 5.5262, 5.55, 5.555-5.5562, 5.557, 5.5571, 6.001, 6.124, 6.3751
propoziție generală: 4.1273
propoziție generalizată: 5.526, 5.5261, 6.1231
„propoziție logică primitivă": 6.1271
propoziție negativă: 5.5151
propoziție nelogică: 6.113
propoziție pozitivă: 5.5151
propoziție primitivă: 5.43, 5.452, 6.127, 6.1271
prototip: 3.24, 3.315, 3.333, 5.522, 5.5351
prototip logic: 3.315, 5.522
pseudoconcept: 4.1272
pseudopropoziție: 4.1272, 5.534, 5.535, 6.2
pseudorelație: 5.461
pseudorelație logică: 5.461
psihologie: 4.1121, 5.541, 5.5421, 5.641, 6.423
punct material: 6.3432
punct spațial: 2.0131

realism: 5.64
realitate: 5.5561, 5.64
relație de desemnare: 5.4733, 5.5261
relație de proiecție: 3.12
relație de reprezentare: 2.1513, 2.1514, 4.014, 4.462
relație formală: 4.122, 5.242
relație internă: 3.24, 4.014, 5.2, 5.21
relație propriu-zisă: 4.122
reprezenta (a): 2.0231, 2.17, 2.171, 2.172, 2.173, 2.18, 2.19, 2.201, 2.202, 2.203, 2.22, 2.221, 3.032, 3.0321, 3.312, 3.313, 4.011, 4.013, 4.016, 4.021, 4.031, 4.04, 4.041, 4.1, 4.115, 4.12, 4.121, 4.122, 4.124, 4.125, 4.126, 4.1271, 4.1272, 4.31, 4.462, 5.21, 6.1203, 6.124, 6.1264, 6.3751
reprezentare: 2.15, 2.151, 2.17, 2.172, 2.173, 2.174, 2.181, 2.2, 2.22, 4.015, 4.016, 4.242
Russell, Bertrand: Prefață, 3.318, 3.325, 3.331, 3.333, 4.0031, 4.1272, 4.12721, 4.1273, 4.241, 4.442, 5.02, 5.132, 5.252, 5.4, 5.42, 5.452, 5.4731, 5.513, 5.521, 5.525, 5.5302, 5.532, 5.535, 5.5351, 5.541, 5.5422, 5.553, 6.123, 6.1232

scepticism: 6.51
schelet logic: 3.42, 4.023
scriere conceptuală: 3.325, 4.1272, 4.1273, 4.431, 5.533, 5.534
scrierea hieroglifică: 4.016
semn: 3.11, 3.12, 3.1432, 3.201-3.203, 3.21, 3.221, 3.23,

3.261-3.263, 3.315, 3.32-3.322, 3.325-3.334, 3.3442, 4.012, 4.026, 4.0312, 4.061, 4.0621, 4.126, 4.1271, 4.1272, 4.241-4.243, 4.431-4.441, 4.466, 4.4661, 5.02, 5.451, 5.46, 5.473, 5.4732-5.4733, 5.475, 5.501, 5.512, 5.515, 5.5151, 5.53, 5.5541, 5.5542, 6.02, 6.1203, 6.124, 6.126, 6.1264, 6.53
semn complex: 3.1432
semn logic: 5.46
semn pentru operație: 5.4611
semn pentru operație logică: 5.4611
semn primitiv: 3.26, 3.261, 3.263, 5.42, 5.45, 5.451, 5.46, 5.461, 5.472
semn primitiv general: 5.46
semn primitiv logic: 5.42, 5.45
semn propozițional: 3.12, 3.14, 3.143, 3.1431, 3.2, 3.21, 3.332, 3.34, 3.41, 3.5, 4.02, 4.44, 4.442, 5.31
semnificație: 3.203, 3.261, 3.263, 3.3, 3.314, 3.315, 3.317, 3.323, 3.328, 3.33, 3.331, 3.333, 4.026, 4.126, 4.241, 4.242, 4.243, 4.466, 4.5, 5.02, 5.31, 5.451, 5.461, 5.4733, 5.535, 5.55, 6.124, 6.126, 6.232, 6.2322, 6.53
semnul adunării: 5.02
semnul funcției: 3.333
semnul generalității: 3.24, 4.0411, 5.522, 5.523, 6.1203
semnul identității: 3.323, 5.4733, 5.53, 5.5301, 5.533, 6.23, 6.232
sens: Prefață, 2.0211, 2.221, 2.222, 3.11, 3.13, 3.142, 3.1431, 3.144, 3.23, 3.3, 3.31, 3.328, 3.34, 3.341, 4.002, 4.02-4.022, 4.027, 4.03, 4.031, 4.032, 4.061, 4.0621, 4.063, 4.064, 4.1211, 4.1241, 4.2, 4.431, 4.465, 4.5, 5.02, 5.122, 5.2341, 5.25, 5.46, 5.4732, 5.4733, 5.514, 5.515, 5.5302, 5.5542, 6.124, 6.126, 6.232, 6.41, 6.521
simbol: 3.24, 3.31, 3.317, 3.32, 3.321, 3.323, 3.325, 3.326, 3.341, 3.3411, 3.344, 4.126, 4.24, 4.465, 4.4611, 4.5, 5.1311, 5.473, 5.4733, 5.513-5.515, 5.525, 5.5261, 5.5351, 5.555, 6.113, 6.124, 6.126
sintaxă logică: 3.325, 3.33, 3.334, 3.344, 6.124
solipsism: 5.62, 5.64
spațiu: 2.0121, 2.013, 2.0131, 2.0251, 2.11, 2.171, 2.182, 2.202, 3.032-3.0321, 3.1431, 4.0412, 4.463, 6.3611, 6.36111, 6.4312
spațiu logic: 1.13, 2.11, 2.202, 3.4, 3.41, 3.411, 3.42, 4.0641, 4.463
spune (a): Prefață, 3.031, 3.1432, 3.221, 4.022, 4.062-4.063, 4.1212, 4.461, 4.465, 5.14, 5.142, 5.43-5.441, 5.47,

5.513, 5.5301-5.5303, 5.535, 5.542, 5.61, 5.62, 5.631, 6.001, 6.11, 6.342, 6.36, 6.51, 6.521, 6.53
stare de lucruri: 2.0121, 2.0122, 2.014, 2.11, 2.202, 2.203, 3.02, 3.11, 3.144, 3.21, 4.021, 4.03, 4.031, 4.032, 4.04, 4.466, 5.135, 5.156, 5.525
stare de lucruri atomară: 2-2.0123, 2.0141, 2.0272-2.032, 2.034, 2.04-2.062, 2.11, 2.201, 3.001, 3.0321, 4.023, 4.0311, 4.1, 4.122, 4.2, 4.21, 4.2211, 4.25, 4.27, 4.3
structură logică: 6.3751
structură propoziţională: 3.3442, 4.442
subiect: 5.5421, 5.631-5.633, 5.641
subiect metafizic: 5.633, 5.641
substanţă: 2.021, 2.0211, 2.0231, 2.024
sumă logică: 3.42, 5.2341, 5.521

şir: 4.1252, 4.31, 4.442, 4.45, 5.1, 5.232, 5.2522, 6.02
şir de forme: 4.1252, 4.1273, 5.252, 5.2522, 5.501
ştiinţă: 6.34, 6.341, 6.52
ştiinţă a naturii: 4.11, 4.111, 4.1121, 4.1122, 4.113, 6.4312, 6.53

tautologie: 4.46-4.4661, 5.1362, 5.142, 5.143, 5.152, 5.525, 6.1, 6.12-6.1203, 6.1221, 6.124, 6.126, 6.1262, 6.127, 6.22, 6.3751
temei de adevăr: 5.101, 5.11, 5.12, 5.121, 5.15
teoria cunoaşterii: 4.1121, 5.541
teoria darwinistă: 4.1122
teoria probabilităţilor: 4.464, 5.1
„teoria tipurilor" [teoria lui Russell cu acest nume]: 3.331, 3.332
termen general: 4.1273, 5.2522
transcendental: 6.13, 6.421

valabilitate generală: 6.1231, 6.1232
valoare: Prefaţă, 3.313, 3.315, 3.316, 3.317, 4.127, 4.1271, 5.501, 5.502, 5.51, 5.52, 6.41
valoare de adevăr: 4.063
variabilă: 3.313, 3.314, 3.315, 3.316, 3.317, 4.0411, 4.1271, 4.1272, 4.1273, 4.53, 5.24, 5.242, 5.2522, 5.501
variabilă numerică: 6.022
variabilă propoziţională: 3.313, 3.314, 3.316, 3.317, 4.126, 4.127, 5.502

Whitehead, A.N.: 5.252, 5.452

Cuprins

Notă istorică 5
În ajutorul cititorului 25
Tractatus Logico-Philosophicus 75
Note 161
Listă de simboluri 175
Index 177